

ACTA
LITTERARUM AC SCIENTIARUM

REGIAE UNIVERSITATIS HUNGARICAE FRANCISCO-IOSEPHINAE

—
SECTIO

GEOGRAPHICO-HISTORICA

CURANT

I. FÖGEL — C. KOGUTOWICZ

TOM. IV. FASC. 1.

EDIT

UNIVERSITATE REGIA HUNGARICA FRANCISCO-IOSEPHINA FUNDOQUE ROTHERMEREIANO
ADIUVANTIBUS

SODALITAS AMICORUM UNIVERSITATIS

—
A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM

TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI

A FÖLDRAJZ ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYOK
KÖRÉBŐL

—
SZERKESZTIK

FÖGEL JÓZSEF — KOGUTOWICZ KÁROLY

IV. KÖT. 1. FÜZET.

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ÉS A ROTHERMERE-ALAP
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

AZ EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE

SZEGED

1938.

P. 2—

TARTALOM — INHALT

	Oldal
<i>Bóna Imre</i> : Csepelsziget	3
— — Die Csepel-Insel	41
<i>Fecske Sarolta</i> : A Tápióvidék földrajza	46
— — Die Geographie der Tápió-Gegend	68

ACTA LITTERARUM AC SCIENTIARUM

REGIAE UNIVERSITATIS HUNGARICAE FRANCISCO-IOSEPHINAE

SECTIO
GEOGRAPHICO-HISTORICA

CURANT
I. FÖGEL — C. KOGUTOWICZ

TOM. IV. FASC. 1.

EDIT
UNIVERSITATE REGIA HUNGARICA FRANCISCO-IOSEPHINA FUNDOQUE ROTHERMEREIANO
ADIUVANTIBUS
SODALITAS AMICORUM UNIVERSITATIS

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM

TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI

A FÖLDRAJZ ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYOK
KÖRÉBŐL

SZERKESZTIK
FÖGEL JÓZSEF — KOGUTOWICZ KÁROLY

IV. KÖT. 1. FÜZET.

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ÉS A ROTHERMERE-ALAP
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
AZ EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE

SZEGED
1938.

50279

Csepelsziget.

— Módszeres földrajzi tanulmány —

Irta: BÓNA IMRE.

A módszerről.

A földrajztudomány fejlődésében új korszakot nyitott meg Hettner munkássága.

Hettner szerint a földrajztudomány tárgya a földfelszín jelenségeinek kölcsönhatása. Földfelszín alatt pedig nem felület értendő, hanem három dimenziós tér, a Föld élettere, ahová a légburok alsó rétege, a troposzféra és a szilárd kéreg bizonyos vastagsága is hozzátartozik, mert ezek a földfelszínnel kölcsönhatásban vannak. E meglátás eredménye, hogy a földrajztudomány nagy fejlődésnek indult és új tartalommal telt meg.

Az eddigi analitikus tájleírás helyébe a szintetikus tájrajz került s a cél az illető területről összegyűjtött mindennemű ismeret egyszerű leírása helyett a tájnak, mint részben és jelenségeiben egymásra utalt szerves egésznek hű ábrázolása lett. A földrajztudomány kutatási irányának e megváltozása maga után vonja a kutatás és anyagfeldolgozás módszerének megváltozását is. Természetes, hogy megfelelő új módszereket máról-holnapra kitalálni nem lehet. Új módszer kidolgozása hosszú és fáradságos munkát igényel, sok próbálkozással, kísérletezéssel jár.

Ilyen, a földrajztudomány mai fejlettségi állapotának megfelelő kutatási és feldolgozási módszert igyekezett adni Granő (Reine Geographie 1928) és Kogutowicz Károly Dunántúl és Kis-Alföld c. munkájában (I. k. 1930, II. k. 1936).

Mindkét módszer alapja és kiindulási pontja a tájegység. Tájegység az a földfelszíndarab, amelyen belül a táj jellegét

megszabó tényezők kölcsönhatása azonos. Ahol módosul, ott már más táj következik.

Csepelsziget földrajzának megírásakor Kogutowicz módszerét követtem. Természetesen ez nem zárja ki a felfogás és feldolgozás önállóságát, — sőt: egyenesen megköveteli. Ez módszerének egyik főerőssége!

Az általam követett módszer lényege három pontban foglalható össze:

- a) a tájegység elhatárolása,
 - b) a táj analízise, melyen a táj valamennyi földrajzi tényezőinek részletes tanulmányozása értendő,
 - c) és végül a szintézis, a tényezők összhatásának rajza.
- Ezek általános elvek, melyeket kutatás közben mindenkor szem előtt kell tartanunk, a részletekben azonban a módszer alkalmazása esetről-esetre változó.

Ezért mondtam azt, hogy e módszer egyenesen megköveteli az önállóságot.

Módszerünk alkalmazása a régebbi módszerekkel szemben nagy munkatöbbletet jelent. T. i. a régi módszer szerint egymásutáni sorrendben mozaikszerűen leírhatjuk mindazt, amit az illető terület egyes földrajzi tényezőiről sikerült meg tudnunk önálló vizsgálódás, vagy irodalom alapján.

Az új módszer szerint ez még csak az első lépés: az analízis, az egyes tényezők részletes tanulmányozása. Az igazi és nehezebb munka még csak ezután jön: a mozaikszerűen elrendezett anyagot egy közös szempont szerint egységgé kell gyúrni, azaz a tényezők egymásra hatását, a kölcsönhatások eredményét kell megállapítanunk.

Elgondolásom szerint a táj megrajzolásában ki kell emelnünk a táj egyéni, sajátos individuális vonásait. Ezek összességét legtalálósabban a táj lelkének nevezhetnők.

Két egyforma táj nincsen. Mindenkor találhatók a tájban bizonyos jellemző vonások, amelyek elkülöníthetővé teszik egyik tájat a másiktól. Ezért a tájak feldolgozására skémát nem állíthatunk fel, mert az általános módszertani szempontok keretén belül az egyes tájak szerint más és más a lényeges, a hangsúlyozandó, kiemelendő. Ezt a kérdést főntebb más oldalról már érintettem.

Bármely tájat is tesszük kutatásunk tárgyává, mai képe

nem hirtelen, egyszerre állt elő, hanem hosszú fejlődés eredménye. A táj folytonosan változik! Ezért múltja sem hanyagolható el. Sok vonást nem értenénk meg a táj arculatán, ha nem ismernénk a táj múltját, alakulásait, fejlődését, mert „Az átöröklött hagyományok tovább élnek a tájban és a tájból mintegy visszasugározzák a jelenkor emberiségére a rég letűnt nemzedékek tevékenységének hatását“ (Kogutowicz: Dunántúl és Kis-Alföld előszava).

A táj folytonos alakulásában a különféle fizikai tényezőkön kívül igen nagy szerepe van az embernek.

A tájnak az emberi beavatkozástól mentes állapota a táj őskora, az emberi beavatkozás eredménye a kultúrtáj.

A táj eme két állapota között rendszerint igen hosszú fejlődés van.

Csepelsziget földrajzának megírásakor főörekvésem az volt, hogy a táj alakulásait, fejlődését a valóságnak megfelelően rajzoljam meg s kiemeljem azokat a tényezőket, amelyek a táj képét alakították, változtatták, mígnem mai arculata kialakult.

E folytonos változásoknál sokszor igen nehéz volt megtalálni és kiemelni azt a földrajzi tényezőt, amely éppen a változást okozta, — mert ez okok igen sokfélék.

Egyszer vízbőség, máskor a víz hiánya, a környezet megváltozása, elszigeteltség, vagy kedvező fekvés, az ember építő, vagy pusztító munkája, stb. Mindezeket az okokat és az általuk létrejött változásokat megtaláljuk Csepelsziget fejlődésének egy-egy szakaszában.

I. Csepelszigetről általában.

Csepelsziget a Duna Budapest és Rácalmás között elterülő nagy szigete. Hossza 48 km, szélessége 4 és 9 km között változik. Legszélesebb Szigetszentmiklós felett, legkeskenyebb Szigetújfalu és Szigetszentmárton között. Területe 257 km², 44.679 kat. hold. A Duna szigetei között csak Csallóköz nagyobb. A szigetet körülölelő Dunaágak közül a nyugati a nagyobb s ezt a Szigetségben Öreg-Dunának nevezik, a keleti kisebb ág a Soroksári, Ráckevei, vagy Kis-Duna nevet viseli. A két ág csaknem egyenlő hosszú. Az Öreg-Duna szigetre eső

hossza 55 km, szélessége 500—600 m, a Ráckevi Dunaágé 58 km, szélessége 150—300 m. Az Öreg-Dunán híd nincs, de sok a rév, mint a Csepel-Budafok, Szigetszentmiklós-Tétény, Tököl-Százhalmombatta, Szigetújfalu-Ercsi, Dunaadony és Lórév között. A kis-Dunán ma négy híd vezet a szigetbe: a szigetcsúcsi és Gubacsi-híd Csepelnél, az Árpád-híd Ráckeven és a vasúti híd Dunaharasztnál.

Mindkét Dunaágban több kisebb-nagyobb sziget van, amelyeket természeti adottságuknál fogva Csepelszigetnek kell sorolnunk. Az Öreg-Dunaág hat szigete közül Háros szigetén (173 kat. hold) a török pusztítások előtt város volt. A Kis-Duna 14 szigete közül legnagyobb Somlyó-szigete (419 kat. hold). Régebben a Csepelszigetet kísérő szigetek száma sokkal nagyobb volt, de az apróbb Dunaágak elhalása következtében vagy a Szigetbe, vagy a Duna—Tisza közébe olvadtak bele.

II. A csepelszigeti őstáj.

Az őstáj rekonstrukciója általában igen nehéz feladat. A táj arculatának változásai az alatt a hosszú idő alatt, míg az őstájból kultúrtáj lett, szinte a fölismerhetetlenségig elhomályosították az őstáj vonásait. Szerencsére azonban vannak a tájban olyan tényezők, amelyekre biztosan támaszkodhatunk az őstáj rekonstrukciójakor. Ilyenek: a felszíni képződmények; a talaj, mely elárulja a régi növényzetet; a tájban szemünk előtt lejátszódó természetes változások, melyekből következtethetünk a régebbi ilyen irányú változásokra; a táj régebbi koráról való feljegyzések; az ősember települési viszonyai; az ember által kevésbé bolygatott területek növényzete, stb.

A csepelszigeti őstájat akkor állíthatjuk legélesebben elénk, ha sikerül rávilágítanunk a szigetet létrehozó és az őstájat kialakító tényezőkre. Az őstájban ugyanazok a tényezők működnek közre, mint a kultúrtájban, — kivéve az embert. Tehát az őstáj jellemzésénél figyelemre kell méltatnunk a táj környezetéhez való viszonyát, azaz a táj földrajzi helyzetét, a felszínt kialakító tényezőket, éghajlati viszonyokat, növény- és állatvilágot, stb. Mindezek az őstáj összetevői.

Mivel pedig a földfelszín tényezői szüntelenül munkálkodnak, azért az őstáj maga is folyton változó. E folytonosan vál-

tozó őstájat úgy kell bemutatnunk, ahogy a tényezők bizonyos összjátéka révén kialakul és folytonosan módosul.

Az őstájnak ilyen módon való megrajzolása nagy feladat elé állítja a kutatót.

A csepelszigeti őstáj kialakulásának és a sziget keletkezésének legfontosabb tényezője a víz.

A Duna — mai tudásunk szerint — a pliocén végén, a levantei időben alakította ki a Visegrádi-szorostól délre eső mederszakaszát. Eleinte a Tisza völgye felé vette útját s a pleisztocén közepe táján, a lösz lerakódása előtt és alatt még Kőbánya-Pilis-Cegléd-Tiszaföldvár vonalán folyt. Ezt a folyás irányát az Alföld nyugati részének erősebb süllyedése miatt csakhamar elhagyta, nyugatra vándorolt s következő medrét a holocén legelején már a diluviális lösz-felszínbe vájta.

Ez új meder iránya Ócsa-Kunszentmiklós-Szabadszállás-Akasztó-Baja-Zombor-Bácsföldvár, innen kezdve a Tiszameder, helyesebben a már előbb kialakult Dráva-meder szabta meg irányát.

Innen a Duna ismét nyugatra tolódott, elfoglalva azt a szerkezeti mélyvonalat, amelyben ma is folyik s amely tektonikai repedés, illetve törésvonal, választóvonal Dunántúl és az Alföld között. A Duna ez utóbbi mederváltozása fontos a mi szempontunkból. Az említett törésvonalba ágyazott meder a mai Budapest területén a Gellérthegy és a pesti part közé szorított mély, de keskeny árok.

A medernek ez az összeszűkülése a folyam sodrát meggyorsítja s így a Duna nagymennyiségű hordalékot ragad magával.

A hatalmas víztömeg Buda alól kiérve szétterpeszkedik a síkságon. Folyása meglassúdik és hordalékának jó részét lerakja. Tehát a szigetképződés minden feltétele adva van.

Tudnunk kell még azt is, hogy Kőbányától Soroksáron, Csepelen, Budafokon és Tétényen át a Pilis hegységig egy hatalmas mészkőpad darabjai követhetők. A Duna kiérve a Budai hegyek alól, ez elpusztult mészkőpad roncsaiba ütközött s két ágra szakadva körülfolýta. Csepelsziget keletkezése így kétszeresen biztosítva volt. Csepelsziget magva tehát egy mészkőpad roncsa, mely Soroksárnál a Kis-Duna partján, sőt a meder fenekén is kiütközik — s ehez járul a Duna lerakott hordaléka.

A Csepelszigetet közrefogó két Dunaágon kívül számtalan, kisebb-nagyobb szigeteket közrezáró Dunaág alakult ki. Csepelsziget tehát csak egyik szigete annak a nagy szigetvilágnak, amit a Duna Budapest alatt alkotott.

A holt Dunaágak ma is egészen jól kivehetők. Ilyenek a

1. ábra. — Csepelsziget és környékének mai vízrajzi viszonyai. — Das neuzeitliche Wassernetz in der Umgebung der Insel Csepel.

Nagy Mocsár-árok és a Nekerkesdi ér. Az előbbi Soroksárnál, az utóbbi Somlyósziget táján torkolt a Kis-Dunába.

A Gubacsi-szigetet közrefogó Dunaág ma is megvan vékony vízerecske képében; a Becsei Dunaág a Ráckevei Dunaággal a Becsei-szigetet zárta közre. Egy hatalmas Dunaág, mely

helyenkint az idősebb keleti Dunameder irányát tartotta meg a harasztii erdőknél kezdődött s Taksony-Búgyi-Ürbő-Künszentmiklós-Szabadszállás-Akasztó-Hajós-Baja érintésével szakadt a Nagy-Dunába. E Dunaág maradványai a Dunától Keletre: az év háromnegyed részében ma is vízzel borított Sós mocsár, Farkas mocsár, az Alsónémedi és Ócsa alatti Öreg turján, a Némedi mocsár, Vörös-ér, Rókás mocsár, a Sári és Búgyi vidéki turjánok, az Ürbőn át Künszentmiklósig húzódó vizenyős területek, tavak stb.

E három Dunaág vizét keletről jövő vizerek is táplálták, mint a Sárvíz és Szucsava Gyömrő felől, a Szittyó ér Monor felől. A Szucsava, Szittyó, a Soroksári és a Künszentmiklós-bajai Ó-Dunaág nagy szigetet zártak közre, Ülbő szigetét (a mai Ürbő környéke).

A Duna hatalmas áradásai óriási területeket öntöttek el. Az ártérre szétterülő víz sebessége lecsökken, ennek következtében hordaléka felhalmozódik. Lerakódik a kavics s a lebegve szállított homok és iszap is le hull a fenékre. Mikor a víz lefolyik, mindezt otthagyja. A kiöntés beszárad s a szél az iszap közül kifújja a homokot, szárnyára kapva tovább szállítja, ahol pedig ereje és sebessége megcsökken, ott lehullatja, dűnékbe halmozza fel és végeláthatatlan buckasorokat alkot.

Így keletkezik a Duna—Tisza-közi lösz elborító homokhátság a holocén elején, de így keletkeztek Csepelsziget homokbuckái is. A csepelszigeti östáj kialakításában a víz mellett a szélnek jut a legnagyobb szerep.

A homokbuckák elhelyezkedése nagy vonásaiban megfelel az uralkodó ÉNy—DK-i szél irányának.

Csepelszigeten a homok két helyen halmozódott fel nagyobb tömegben: északon és délen. Északon a Kisdunához közelebb, tehát a sziget keleti oldalán, míg délen az Öreg Dunához közelebb, a sziget nyugati oldalán. A két homokbuckás terület közötti felszínt homokkal és a Duna ártéri iszapjával keveredett löszös agyag borítja. A Duna árteréből kifújó homok dombosorai teszik Csepelsziget egyébként sík felszínét morfológiailag változatossá. Az északi homokterület buckái jóval magasabbak a délieknél s míg amott a homokvonulat iránya pontosan követi az uralkodó ÉNy—DK-i fő szélirányt, addig a déli homokterület dombocskái Ny—K-i irányban fekszenek s keleti

elvégződésük a Kis-Duna közelében észak felé kissé elhajlik, ami helyi szelek hatásának következménye.

A homok aránylag nagy földpáttartalma bizonyítéka annak, hogy a Duna tőlünk messze nyugatra eső vidékekről hozta: az Alpok, Cseh—Morva hegység és a Kárpátok széttöredezett és elmállott kőzeteiből; a mésztartalom pedig azt mutatja, hogy a homok képződéséhez a Dunántúl mészkőhegyei is hozzájárultak anyagukkal.

Csepelsziget északi homokterületén két buckás vidéket különíthetünk el. Az egyik Csepeltől DK-re húzódik kb 3 km hosszan és 1 km szélességben. A térszín kelet felé emelkedik s a Kis-Duna közelében van a sziget két legmagasabb pontja: 121·7 és 119 m. E magasságok környezetükben 16, illetve 14 m-es kiemelkedések. E homokvonulatot lapos térszín választja el a Szigetszentmiklóstól délre eső 4 km hosszú és 3 km széles homoksávtól, mely több párhuzamos, egymástól völgyekkel elválasztott domborsóból áll.

A déli homokbuckás terület Lórév községtől délre a szigetfőig terjed. A buckák itt sokkal alacsonyabbak, csak 1—3 méteres kiemelkedések, kisebb homokfolt van Ráckevétől nyugatra is.

Már előbb említettem a sziget keletkezésének tárgyalásakor, hogy a csepelszigeti östáj jellegét főleg a víz szabta meg, de mellette szükséges az östáj földrajzi képezetnek és helyzetének kellő megvilágításához az éghajlati viszonyok ismerete is. Kétségtelen, hogy Csepelszigetnek szigetté válása a lösz lerakódása utáni időkben történt. Ez időre esik a mai éghajlati viszonyok kialakulása. Az eddigi hűvös és száraz éghajlat helyét a jég észak felé való visszahúzódása következtében fokozatosan melegedő éghajlat foglalja el. A jég által eddig viasszaszorított növényzet nagy erővel kap lábra.

Az ártéri területeken hatalmas lápok, mocsarak keletkeztek, a termékeny ártéri iszapot pedig dús lápi erdők lepték el. Csepelsziget egész területe, kivéve a homokbuckák vonulatait, alacsony. Csak valamivel magasabb a Duna átlagos szintjénél. Ezért a nagy áradások csaknem egészen elborították a szigetet. A sziget körüli sok apróbb-nagyobb Dunaág gyakran változtatta medrét egyrészt a Duna főmedrének mélyebbre vágódása miatt, másrészt pedig a kisebb Dunaágakat a szél által vándoroltatott

homok eltorlaszolta. Ezáltal sok holtág keletkezett. Az eltorlaszott, lefolyástalan mederben az áradások vize megrekedt, szétterült s láppá, mocsárrá alakult át épúgy, mint azok az apróbb-nagyobb lefolyástalan területek, amelyeket a futóhomok halmok zártak maguk közé. (Ilyen ma is a kiskúnsági tóvilág).

Az öntésterületen szétterülő folyóvíz és a holt medrek megrekedt vize tápanyagokban igen gazdag, rajta mindenütt rétlápok keletkeztek. A lápokban az elhalt növényi részek felhalmozódnak s lassan az egész medret feltöltik. Ezzel együtt jár a parti növényzet benyomulása a sekély vízbe. A láp tükrét benövi a káka s előkészíti a nádas helyét. A náderdő és vízpart közötti nedves lápszegélyen pedig a sás jut uralomra. A Soroksári-Dunaágban Dunaharaszttal szemben, de egyebütt is sok helyen ma is megvan az ősi nádas maradványa. A Dunaharaszti-Kúnszentmiklós-bajai Ó-Dunaág helyén kb. 130 km hosszú, 1—2 km széles tözegtelep húzódik, ami szintén az elmondottakat igazolja.

A Csepelsziget északi végétől Bajáig húzódó tözegtelepek nagyságát László Gábor 50.000.000 m³-re becsüli.

Csepelsziget egész területe, a homokbuckás terület kivételével sekély ártér volt. Lápjai csakhamar feltöltődtek s a feltöltésben a Duna iszapja is segített. Így a sziget jórészt tölgy, fűz, éger és kőrisfákból álló láperdő és ártéri füzesek foglalták el. A láperdőkkel, mocsárvilággal közrezárt homok ilyen környezetben nem maradhatott meg futóhomoknak, hanem fű nőtt be, amit helyenkint az erdő felkapaszkodott fái tarkítottak s csak helyenkint szakított meg 1—1 kisebb futóhomok folt.

A lösz a Duna termékenyítő iszapjával keveredve dús, kövérfüvű legelőt szolgáltatott.

A csepelszigeti őstájban tehát rétlápok váltakoztak láperdőkkel; füves tájak hatalmas nádasokkal és ligetes homokháttakkal. A hajdani erdők, ligetek helyei most is megállapíthatók a talajviszonyok, sőt néhol a ma is fennálló, erősen megfogyatkozott ártéri erdők alapján.

Amilyen változatos a csepelszigeti őstáj felszíne és növényi takarója, éppolyan gazdag és változatos állatvilága is. A Duna vizében sok a hal. A vízerek mentén kígyó, békák. A Duna árterületén, mocsarain és szigetén megszámlálhatatlan sok a vízimadár: vadkacsa, vadlúd, gémekek, kócsagok, gólya; a nádas

sűrűjében a búbos vöcsök, bölömbika, vízi csibe, nádi rigó. A nyílt vizek felett repked a dankasirály. A nádasok és lápok lakója a nádifarkas. Sok a hód és a vidra. A parti réten futkos élelmét keresgélve a lármás búbic. A berkekben, ligetekben kakuk és fülemile, a fűzesekben a mesteri fészket építő cinke. A láp-erdők és ártéri erdőkben található a vaddisznó, vadmacska, menyét, borz, az erdők fáin fészkel az ölyv, héja, kánya, halászsas és fekete gólya. A nádasok fölött szúnyogok felhője kering. A lápokat és erdőket felváltó füves mezőkön rágcsálók és a mezők jellemző madárvilága. Fogoly, fürj megszámlálhatatlan tömegben, a vizenyős réteken a haris bogarászik.

Ezen a csepelszigeti őstájon jelenik meg az ember, hogy évezredek szorgos munkája révén kultúrtájjá alakítsa!

III. Az ember megjelenése a tájban.

A sziget gazdag növény- és állatvilága, meg a Duna és ágai nyújtotta előnyök miatt már a történelem előtti időkben megtelepedett az ember. Ezt a szigetnek csaknem minden részéből előkerült különféle leletek világosan bizonyítják. Csepelszigeten és közvetlen környékén alig van olyan terület, ahol szántás, kútásás, gát- és házépítés alkalmával ne találnák meg a történelem előtti és a régi történelmi korok emberének nyomait. Az árvízszabályozás előtt a Duna árvizei mosták ki az alluvialis rétegekből a rég letűnt népek legkülönbözőbb emlékeit.

A bronzkori néptörzsek telepeit bizonyítja az a 3 őskori temető, amire 1878-ban bukkantak rá Tököl és Szigetcsép között a gátépítés alkalmával. Ugyancsak a véletlennek köszönhetjük a kelta, római, hun, avar és más népvándorláskori emlékek felszínre kerülését is. A Csepelszigettel szemben fekvő Dunapentele, Adony és Ércsi kelta városok voltak s ezeket a rómaiak várakkal erősítették meg. Hogy Csepelszigeten volt-e ez időben kelta, vagy római helység, azt ma még eldönteni nem lehet. Aquincum, Salinum és Potentiana (Potentiana Tétény határában feküdt) urai békés időben itt üdültek, a népvándorlás idején pedig biztos menedékkül szolgált, ahová a rómaiak legféltettebb kincseiket rejtették el.¹

¹ Anonymus: VII, XXIX, XLVI és XLVII. Caput; *Magdics J.*: *Diplomatarium Raczkeviense*; Thierry: Attila.

A kelta, római uralom és a népvándorlás idejében Csepel-sziget, mint a nagykiterjedésű mocsárvilág következtében nehezen megközelíthető terület, félreeső helynek számított. Útvonal nem vezetett rajta keresztül, hiszen a kiterjedt mocsárvilágban csak a bennszülött tudott eligazodni. Különösen áll ez a sziget keleti oldalára, ahol egységes mocsárterület húzódott Bodrogtól a szigetig.

Attila Csepelszigetnél úsztatott át a Dunán, hogy a Potentiana körül állomásozó római sereggel megütközzön.

A történelem előtti időkben megtelepedett ember épügy, mint a kelta, római, stb. itt megforduló népek az adott természeti viszonyokhoz alkalmazkodtak anélkül, hogy a tájban valami lényeges változást produkáltak volna. Ezért e korok emberének hatását Csepelszigeten számításba venni, elemezni, vagy képet adni róla lehetetlen.

IV. Az őstáj átalakulása.

A magyarság letelepedésekor Csepelszigetet a fejedelem törzse vette birtokába. Anonymus² így írja le a sziget megszállását: „...Árpád vezérei megindulván azon tájról, ahol most Budrug vára vagyon (Bácsbodrog vm, a Mohácsi-szigeten alul, a mai Monostorszeg közelében), a Duna mellett vonula a nagy szigetig és táborba szállának a sziget mellett. Árpád vezér és nemesei bemenvén a szigetbe s azon hely termékenységet és bujaságát s a Duna vizeinek erősségét látván, e helyet kimondhatatlanul megszereték és elhatározzák, hogy ez fejedelmi sziget legyen s hogy ott minden nemes személynek tulajdon udvara és tanyája legyen. S Árpád vezér mindjárt mestereket hozatván, derék fejedelmi lakokat csináltata és a hosszú útban megfáradt valamennyi lovát ide bevitetvén, itt parancsolá legeltetni s lovászainak mesterül rendele egy Sepel nevezetű érdemes kun embert, azért is Sepel lovászmesternek ott tartózkodása miatt nevezték azon szigetet Sepel nevééről mind mai napig. Árpád vezér és nemesei pedig ott maradának cselédekkel együtt békében és hatalmasan április havától október haváig. S ott hagyván nejeiket és a szigetből közakarattal kiindulván elhatá-

² Anonymus: Gesta Hungarorum. XLIV. Caput.

rozták, hogy túl a Dunára menjenek és Pannonia földjét hódítsák meg és a karantánok ellen hadat indítsanak.“

Árpád, Szalán fejedelmet legyőzve Csepelszigetre vonult s ott állandó tartózkodásra rendezkedett be.

Ménmarót is Csepelszigetre küldte követeit Árpádhoz.³ Csepelsziget volt tehát a központ, a fejedelmi székhely, ahonnan a honfoglalás befejezést nyert. Innen indultak és ide érkeztek a követek s itt tartották a tanácskozásokat is. A szigeten született az Árpád-ház első sarja Solt (Zúlta, Zsolt) és itt volt az uralkodó családban az első mennyegző is, midőn Árpád Ménmarót leányát Solt nejévé fogadta.

Hogy Árpád mért éppen Csepelszigetet választotta székhelyül, azt megmagyarázza a magyarság akkori törzsszervezete és a stratégiai viszonyok.

A magyarok — ősi foglalkozásuknak megfelelően — a folyók vízben gazdag, füves, ligetes vidékét szállották meg. Leginkább víz mellé, szigetközökre települtek, biztosítva maguknak háztartásuk ellátásához szükséges halászerületeket.

A vándorló pásztor és vadász életmód mellett nagykiterjedésű jó legelőkre volt szükségük.

Bár a megtelepedés gazdasági célszerűsége nyilvánvaló, mégis a szállástelepek megválasztásában a honvédelmi szempontoknak jutott a döntő szerep. Mindenütt megszállották a folyók átkelő helyeit, réveket, gázlókat.

Csepelszigetet, a fejedelem székhelyét a Duna balpartján a Sárvidék, vagyis a Bodrogi-részekről Soroksárig húzódó óriási mocsaras, ingoványos terület övezte. Ettől keletre a homokpuszta, előtte a tiszai törzsek védővonala, a nyíri, bihari erdőrengetegek és erdélyi határhegyek, legkívül pedig a Szamos menti és székely törzsek alkottak védőbástyát a kelet felől várható besenyő támadások ellen.

Hogy Árpád székhelye Csepel, vagy Ráckeve tájékán volt-e?, az vitás. Annyi minden esetre bizonyos, hogy a ráckevei ma is meglévő Szavoyai-kastély ősi királyi vadászkastély helyén épült a török kiverése után. Az is valószínű, hogy az első szállástelep a fejedelem székhelye körül alakult ki s Ráckeven a majorsági kerteket mai napig „szállás“-nak nevezik.

³ U. a. LI. c.

Árpád családjának tagjai a fejedelmi székhely körül telepedtek le. Fia, Solt alapította a mai Solt helységet; Vál,⁴ Árpád unokája a fejérmegyei Vaált; Taks alapította Taksonyt; Tas a hasonlónevű helységet; az Érdi család Érdet és a Thekule nemzetség a csepelszigeti Tökölt.

Árpád halála után Csepelsziget nem sokáig maradt az ország székhelye. A kalandozások megszűntével Géza fejedlem alatt indul meg az a nagy átalakulás, amelynek eredménye a harchoz és vándorlásokhoz szokott magyarság letelepedése és produktív munkára való áttérése.

A nyugati műveltség átvételével külföldi mintára a fejedelmi udvar is átalakul és városi központtá fejlődik, ahol külföldről jövő iparosok és kereskedők telepednek le.

A magyar királyság első századaiban csaknem összes városaink a régi kelta, római, vagy szláv városok, földvárak megújításával keletkeztek. E városok ott épültek, ahol a folyón könnyű volt az átkelés, vagy ahol fontos útvonalak keresztezték egymást, ahonnan könnyű volt egy-egy vidék megvédése, vagy kormányzása.

Csepelszigeten a honfoglaláskor nem volt sem vár, sem város, félreesett minden közlekedési útvonaltól, sőt a Dunán való átkelést is megnehezítette a számos Dunaág és mocsár, amiben bajos volt eligazodni. A helyhez kötött, letelepült lakosság kormányzása is nehézségekbe ütközik ilyen forgalomból kieső, elzárt központból.

Ez okból csakhamar kikerül a fejedelmi székhely olyan helyre, ahol a Duna két partja között könnyű a közlekedés és ahová összefutó útvonalak kedveznek a kereskedelem kialakulásának. Így lesz Szent István korában az ország fővárosa Esztergom.

Annak ellenére, hogy Csepelsziget megszűnt az ország központja lenni, a török pusztításokig megtartotta kiváltságos helyzetét.

Szent István idejében Csepelsziget területileg Fejér vármegye kiegészítő része, de mint a királyi család birtoka közigazgatásilag Fejér megyétől független. A sziget élén egy fő- és egy alispán állott megfelelő számú tisztviselői karral ellátva.

⁴ Vál Árpád unokája, Jútos fia. Constantinus Porphyrogenitus: De adminstrando impero. 40. fejezet. P. 174—5.

A csepeli ispán fennhatósága kiterjedt a sziget határain túl is minden olyan területre, amely a szigettel közigazgatási kapcsolatban állott. Így hatósága alá tartozott Ilbő (vagy Ülbő) szigete (1454-ig!), Dömsöd és a fejérmegyei Gárdon is.

Ellenben a sziget némely pontja időnkint más közigazgatási fennhatóság alá került, ha más vármegyéből való volt a birtokosa. A csepeli ispánok közül egyesek nevei fennmaradtak. Így: Tiborc 1217, Gál 1259, Búd 1293, Benkő 1342, Belderei Fülöp 1356, János 1371, Bensul 1378, Hardi Miklós 1389—1402, Szibenlinder János 1402, Túróczi Balázs 1435, Sáfár Péter 1438, Pakos Imre 1440, Garai László nádor 1445, Farkas László 1456, Sáfár András 1481, Csepely Mátyás 1485 és Csehi Mihály 1515 (sírköve a tököli rk. templomban!).

Hogy Csepelsziget királyainknak kedvelt mulató, vadász és tartózkodási helye volt, az kitűnik a következő történeti adatokból:

1. III. Béla (1172—1196) Csepelen vadászkastélyt építtetett. Ugyancsak Csepelszigeten látta vendégül 1189-ben III. Frigyes német-római császárt. Barbarossa Frigyes a III. keresztetes hadjáratban a szárazföldi utat választva Magyarországon át vonult Jeruzsálem felé. Vele jött fia, Frigyes sváb herceg is, III. Béla leányának jegyese. A király Esztergom közelében fogadta vendégeit, ahonnan Budára, innen csepelszigeti fényes vadászkastélyába kíserte őket s velük négy napig vadászott a vadban dús királyi erdőkben.

2. A mohi csata után, 1241-ben a tatárok elől menekülők közül sokan Csepelszigeten húzódtak meg. Makófalva egymaga 9 község lakosságának szolgált menedékkül.

3. V. István (1270—1272) 1272 nyarán fiával, a 10 éves Lászlóval fényes kísérettel Dalmáciába indult, hogy Károly szicíliai királynak leendő vejét, Lászlót bemutatssa. Már horvát földön járt, mikor kíséretéből eltűnt Joakim bán s vele a kis László herceg is. István, mikor fia elrablásáról értesült, éktele-nül felháborodott, csapatait fia visszaszerzésére küldte, ő maga Budára sietett. A nagy felháborodás és harag megtörte erejét. kísérői betegen vitték a Nyulak szigetére, hol szent testvére, Margit leélte életét. E szent helyen vigasztalást szerezve, csepelszigeti kedvenc vadászkastélyába vitette magát s ott 1272 augusztusában, alig 32 éves korában meghalt.

4. V. (Kún) László (1272—1290) 1287-ben Csepelszigetről szólítja hadba híveit s a következő évben a Szepesség felé vonul, de a magyar sereg körülfárta a király seregét s őt magát elfogta. 1288 februárjában fogságából kiszabadult. Kún László vadászkastélya Ráckeve és Szentmárton között volt.

5. III. Endre (1290—1301) a tököli templomnak miseruhát ajándékozott.

6. Zsigmond (1387—1437) sokszor felkereste Csepelt vadászat és egyéb multság kedvéért s a lakosságot becses szabadalmakkal és birtokokkal ajándékozta meg.

7. I. Ulászló (1440—1444) a pestis elől menekülve 1440 július 17—decemberig Csepelszigeten tartózkodott s még ez évben Keve városának révjogot adott.

8. V. László (1452—1457) 1455 július 1. kelt levelében Keve város összes kiváltságait megerősíti.

9. Mátyás király (1458—1490) 1464-ben a kiváltságokat megerősíti és Keve várost „faizási joggal” ruhazza fel. 1489 aug. 15-én Budán kelt rendeletével Kevi város polgárainak kiváltságairól, miután az ezekről szóló okmányok a Kevi várost elpusztított tűzvészben elégték, új okmányt állíttat ki.

10. II. Lajos (1516—1526) és neje, Mária, mikor komoly ügyeik megengedték, Csepelszigeten kerestek a vadászatban, madarászatban és halászatban üdülést, szórakozást. A török ellen hadbaszálló magyar sereg után II. Lajos csepelszigeti kastélyából ment Tolnára s onnan Mohácsra. Itt búcsúzott el feleségétől s itt tartózkodása emlékét a mai ráckevei uradalmi (Szavoyai Jenő építtette!) kastély bémentőjénél márványtábla örökíti meg.⁵

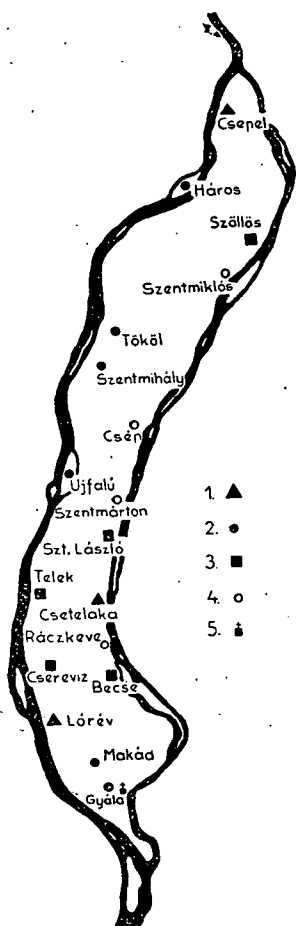
Természetes, hogy a sok kiváltság és kedvezmény a sziget nagyarányú felvirágzására vezetett.

Csepelszigeten már a honfoglalás idejében szállások keletkeztek. Ezekből fejlődtek ki Csetelaka (ma Ráckeve), Csepel, Tököl és Lórév községek. A kereszténység felvétele után Csetelakán Ábrahám pátriárka tiszteletére templom épült s ettől kezdve Ábrahámteleke, vagy Ábrahámegyháza néven nevezték.

⁵ Hóman—Szegfű: Magyar történet. Magdics: Diplomatarium Ráckeviense.

Bizonyos, hogy Csepelen is épült templom, mert Oláh Miklós azt írja Csepelről: „Itt egykor több ékes templom vala.”

Hogy mikor és hogyan keletkeztek a sziget többi községei, azt megállapítani nem lehet. Annyi bizonyos, hogy az Árpád-ház utolsó sarja, III. Endre halálakor (1301) a szigeten 9 virágzó község volt. Keletkezésük sorrendjében a következők:

2. ábra. — Csepelsziget helységei a magyarság letelepedésétől a török pusztításokig.

Jelmagyarázat:

1. honfoglaláskori telepek,
2. a XI—XIII. században keletkezett telepek,
3. XIV. századi telepek,
4. rác telepek a XVI. századból,
5. a szigeti monostor.

Siedlungen des X.—XVI. Jhdts.

1. Siedlungen zur Zeit der ung. Landnahme.
2. Siedlungen des XI.—XIII. Jhdts.
3. Siedlungen des XIV. Jhdts.
4. Serbische Siedlungen des XVI. Jhdts.
5. Kloster Szigetfő.

1. Csetelaka, majd Ábrahámteleke.
2. Csepel.
3. Tököl.
4. Lórév.

Mind a négy község még a fejedelmek korában keletkezett szállásokból lett.

5. Makófalva (ma Makád) a tatárjáráskor (1241) kilenc falu népének menedéke.

6. Háros, Téténnyel szemben, ma lakatlan. IV. Béla 1264-ben említi a csúti prépostságot alapító oklevelében, mint a prépostságnak adományozott birtokot.

7. Szöllős. 1264-ben a visegrádi apát birtoka.

8. Gyála. Ma Makád melletti puszta, a török pusztításokig önálló község. Gyálán 1323-ban Szent György tiszteletére templom épült.

9. Szentmihály, 1283-ban még mint puszta szerepel Cséptelek néven. A török pusztításokig szintén önálló község. A mai Csép község határában feküdt.

A XIV. században az elsoroltakon kívül még a következő községekről van tudomásunk:

10. Újfalu, az újfalusi szigeten.

11. Becse. Nagy Lajos oklevele⁶ említi 1344-ben.

12. Szentistván.

13. Lak.

14. Méregyháza. Keletkezési idejükre és módjukra semmi adatunk sincs!

Abból a tényből, hogy a XIV. században már 14 telep volt Csepelszigeten, sejthető az a nagy átalakulás, amin a táj a XI—XIV. században átment. Ennyi helység lakossága, — még ha a helységeket igen apróknak gondoljuk is, — nem élhet meg csak a királyi ménes legeltetéséből, vadászatból és halászatból, hanem rá van utalva a földművelésre is. A táj képe megváltozik, meglátszik rajta az emberi kéz vonása.

E hatást tükrözik vissza a tájban az ember lakóházai. Eleinte csak sátorszállások, a XII. és XIII. században már sárból, nádból és fából épített állandó lakhelyek. A templomok és királyi kastélyok kőből és fából épülnek. De megváltozik a táj képe azáltal is, hogy a Duna főmedrének mind erősebb bevágódásával a régi, magasabb térszínbe vágott Dunaágakból lefolyik a víz s a holt meder és azt körülvevő vízenyők és mocsarak kiszáradnak. Ezáltal a közlekedés is megjavul Csepelsziget és a környező területek között. Az elpusztult mocsarak helyét csak nagyobb áradáskor víz alá kerülő füves térségek foglalják el, ami a legelőterületek megnagyobbodását jelenti.

Az erdők fái ritkulnak; a lakosok felhasználják tüzelésre.

⁶ Zichy codex. II. k. p. 136.

Az irtott területeket művelés alá veszik. Mind nagyobb területeket foglalnak el a szántóföldek, szőlők és gyümölcsösök. A szántóföldeken gabonán kívül lent és kendert is termeltek! Több kenderáztató és halastó is volt a szigeten! A szőlőt főleg homokon ültetik, ezt mutatja Szöllös község helye is.

A réveket gondozzák, a hozzá vezető utakat, melyeket egy-egy nagyobb Duna-ár megrongált, kijavítják.

A tatárjárás pusztításai elérték Csepelszigetet is. Makófalva kilenc község lakosságának adott menedéket. A királyi kastély is elpusztult, de V. István újjáépíttette. A tatárok pusztítása a nagy lendülettel megindult fejlődést nem tudta megakasztani. A XI. században az ország kereskedelme is megindult. A XII. és XIII. században pedig már élénk a nyugati országokon kívül a Balkán felé is.⁷ A kereskedelmi forgalom színtere a Duna 2 partján vezető utak, amelyeket még a rómaiak építettek. Ez útvonalak mindkét oldalon Csepelsziget mellett vezetnek el és könnyűszerrel meg lehet őket közelíteni Csepelszigetről, mert a Dunán kitűnő átkelőhelyei vannak, a mocsárvilág pedig, mint fentebb említettem, jóval kisebb területre zsugorodott össze.

V. A kereskedelem felvirágzása, Csepelsziget aranykora.

A sziget nagyarányú felvirágzása a XV. század közepe táján veszi kezdetét, midőn a Szendrő várával szemközt fekvő Kövi, vagy Keve Alduna-menti város rács lakossága az előrenyomuló török elől az ország belsejébe menekült. Egy részük Szentendrén, Vácon, más részük Csepelszigeten telepedett le.

Kövi, vagy Keve várát Anonymus is említi. A honfoglaló magyarok Glád vezért (Ajton őseit) megverték s az Keve várába (Castrum Keuee) vette magát, de a várat nemsokára feladta. Salamon (1063—1074) görögök elleni hadjáratában is szerepel Keve vára (1072-ben). Pauler szerint Kövi már Szent István idejében hasonló nevű vármegye székhelye. Lakói eleinte magyarok, neve is magyar eredetű,⁸ később szerbek telepednek le, akik vitézségükkel gyakran kitüntették magukat, de kereskedelem-

⁷ Diószegi: A Magyarországon keresztülvezető utak az Árpádházi királyok idejében.

⁸ Melich szerint a „kö” szóból származik.

mel is foglalkoztak. Királyaink kiváltságokkal halmozták el Keve lakóit.

Ennek bizonyítékai a Ráckeve község levéltárában őrzött oklevelek. Ezek közül legfontosabbak: Zsigmond 1405. ápr. 25.-én, Budán kelt oklevele, melyben kevi polgárainak vásárl jogot ad hetenkint 3 vásár tartására; továbbá ugyancsak Zsigmond királynak 1428 nov. 29.-én, Karán-Sebesen kelt levele, mellyel Kevi város polgárait az adó, harmincadok, kamarai illetéktől fölmenti és szabad halászatot enged.

Murad szultán 1439-ben benyomult Szerbiába, elfoglalta Szendrőt, a török sereg egy része átkelt a Dunán és feldúlta Kevét is. A város szerb lakócai hajlék nélkül maradtak.

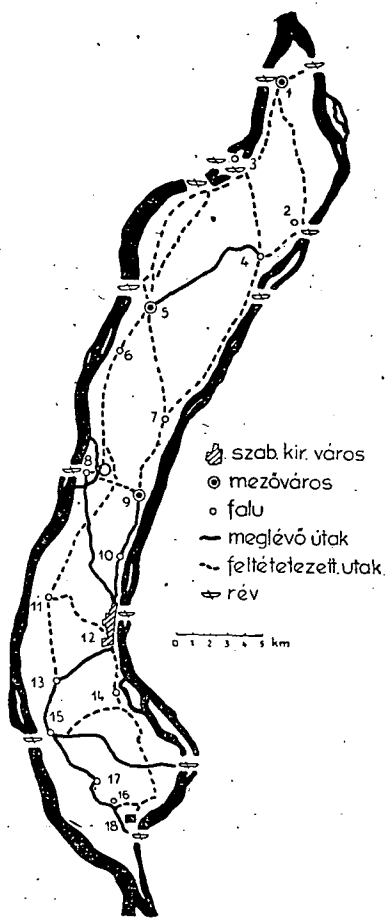
I. Ulászló (1440—1444) 1440 október 10.-én Budán kelt oklevelében engedélyt ad, hogy az aldunai Kevi török által kiűzött szerb lakosai Csepelszigeten letelepedhessenek az elpusztult Ábrahámegyháza körül. Téves tehát Teleki József, Szalay, Károlyi János⁹ és még néhány szerző ama véleménye, hogy a szerbek 1404-ben, tehát Zsigmond alatt költöztek volna be Csepelszigetre s a ráckevei levéltárban őrzött 43 királyi oklevél mind Ráckeve lakóira vonatkozna. Ezt Ludaics Miksa 1861-ben már szóvá tette.⁹ Ráckeve község levéltárában őrzik I. Ulászló 1440 október 10.-én, Budán kelt levelét, melyben engedélyt ad a hazátlanná vált aldunai Keve város rác lakóinak Csepelszigeten való letelepedésére, egyben régi kiváltságaikat jelen lakóhelyükre is kiterjeszti, míg elhagyott városukba vissza nem térhetnek!

A menekülő szerbek Csepelszigetre érve megszállották Csepelt és Lőrét. Két új falut is alapítottak: Szentmiklóst és Szentmártont, mindkettőt a Kis-Duna mellett. Legnagyobb számmal azonban Ábrahámegyházán telepedtek meg, ahová kiváltságleveleiket is magukkal hozták.

Az új telepésekkel megduzzadt Ábrahámteleke városi rangra emelkedett s a rácok városukat Kubin, Kövi, vagy Kevinek, később régi lakóhelyüktől való megkülönböztetésül Kis-Kevinek, a sziget magyar lakói pedig a rácokról Ráckevinek nevezték. A betelepült rácok új lakhelyükön is folytatták régi mesterségüket, így Ráckeve csakhamar a dunai kereskedelem

⁹ lásd az irodalomban felsorolt munkáikat.

egyik fontos középpontja lett. A kereskedelem fejlődését I. Ulászlótól II. Lajosig királyaink számos kiváltságokkal támogatták. Így felmentették őket az adó, vám és harmincad fizetésétől, révjogot kaptak, a Zsigmond által adott vásártartási jogot I. Ulászló Ráckeve lakóira is átruházta. Rácországból és Bal-

3. ábra. — Csepelsziget helységei a XV. században és a XVI. század elején.

— Siedlungen des XV.—XVI. Jhdts.
A számok a következő községnevsorra, illetve kolostornévre utalnak:

1. Csepel.
2. Szöllős.
3. Háros.
4. Szentmiklós.
5. Tököl.
6. Szentmihály (előbb Méregyháza).
7. Csép.
8. Ujfalu.
9. Szentmárton.
10. Szentlászló.
11. Telek.
12. Ráckeve.
13. Csereviz.
14. Becse.
15. Lórév.
16. Gyála.
17. Makád.
18. A szigetfői kolostor.

kánról jövő kereskedőknek Ráckeven ki kellett rakni portékájukat s csak azután vihették tovább.

Ráckeve (és általában a sziget) kereskedelme olyan méreteket öltött, hogy Budával versenyzett. Az áruszállítást főleg a Dunán, mint olcsó víziúton hajókkal bonyolították le, de a

ráckevei levéltárban őrzött oklevelek szárazföldi utak létezését is bizonyítják. A kereskedelmet elősegítette az is, hogy a Dunán sok és jó átkelőhely van s így Csepelsziget Dunántúllal és a Duna—Tisza-közével is szoros kereskedelmi kapcsolatba lép. A kereskedelem mellett a halászat, vadászat, földművelés és állattenyésztés is virágzik. A városokban, főleg pedig Ráckeven fejlett az építő, hajó-, de főleg a malomipar. A sziget falvaiban és városaiban szép kőépületek és gyönyörű templomok épültek.¹⁰ Szigetfőn, az újfalusi szigeten, Háros-szigetén, továbbá Ráckeven kolostor épült (a ráckevei klastrom a gör. keleti kalugyereké. 1776-ban szűnt meg).

1487-ben (tehát Mátyás uralkodása alatt) épült a híres gót stílusú ráckevei görögkeleti szerb templom, amely az akkori építészet és festőművészet páratlan emléke hazánkban!

Az áradásoktól veszélyeztetett partokon gátakat emeltek, a kerteket és szántóföldeket öntözőkészülékekkel látták el. Ezek romjairól 1730-ban Bél Mátyás megemlékezik. A sziget termékenysége, a lakosság élelmessége és szorgalma, a kiváltságok, a fejlett kereskedelem és a sziget kedvező fekvése következtében az anyagi jólét olyan magas fokra emelkedett, hogy a sziget valószínűs földi paradicsommá lett s e korszakot méltán nevezhetjük Csepelsziget aranykorának. Oláh Miklós a XVI. században Csepelszigetről többek között ezeket írja: „Fácánok, foglyok, gerlicék, vadludak, vadkacsák és egyéb némű madarakkal, ezek felett vaddisznók számosak, őzek és nyulakkal legbövelkedőbb; végre erdők, berkek, szőlők, legelők, szántóföldek s mindenféle veteményekkel annyira megáldott e sziget, hogy benne semmi az élelemre és mulatságra és az élet gyönyörűségére megkívánható nem hiányzik. Mire nézve II. Lajos és Mária királyi fejedelmeink, ha egyébbiránt terhes foglalatosságaik engedik, ide gyakran kirándulván, vadászattal, madarászattal mulattatják magukat.“

E kedvező körülmények mellett a lakosság száma nagy mértékben gyarapodott. II. Lajos (1516—1526) korában a lakosok száma Csepelszigeten kb. 23.000, tehát a népsűrűség 88! Ezt a nagy népsűrűséget, amelyet a nagyarányú kereskedelem és az általános anyagi jólét tett lehetővé, Skaritzza Máté egykori

¹⁰ Bél: Notitia Hung.

ráckevei református pap,¹¹ Bognár József és Magdics István adatai bizonyítják.

Csepelsziget lakossága a rácok beköltözéséig római kat. és magyar; a beköltözött rácok görögkeletiek. Mátyás és II. Lajos idejében, midőn a kereskedelem országos jelentőségre tett szert, a kereskedelem középpontjában, Ráckeviden német és olasz kereskedők is telepedtek le. A mohácsi vész előtt a sziget minden lakosa tudott magyarul s a rácok a magyar szokásokat is átvették.

II. Lajos uralkodása idején 15 telep van a szigeten: Ráckeve szab. kir. város; Csepel, Tököl és Szentmárton mezővárosok és 11 falu.

V. Török és német pusztítások, Csepelsziget elnéptelenedése.

A virágzó fejlődés megszakadt a szerencsétlen kimenetelű mohácsi csatával.

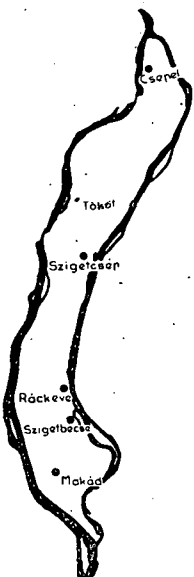
Az első nagyobb megrázkódtatás 1541-ben éri Csepelszigetet, midőn Szulejmán feldúlta, a királyi lakokat és több községet felégetett. A lakosok szétfutottak, de a veszély elmúltával ismét visszatértek. A török azonban bő zsákmányt remélt a gazdag szigeten, ezért többször feldúlta. A lakosok elmenekültek, az elhagyott városokat, falvakat pedig felégette a török. Az elpusztult községek közül Háros, Gyála, Szentistván, Lak, Méregyháza és Szöllős nem is épültek fel többé. A föld legnagyobb része szántatlan-vetetlen maradt, a homokon telepített híres szőlők jórésze és a gyümölcsösök kipusztultak, az erdőket kivágták, vagy felégette a török, a homokot nem volt mi megkösse, így ismét futóhomokterületek alakultak ki. A nagy szorgalommal művelt mélyebb fekvésű földeket elöntötte a víz, mert a gátak, földhányások, vízlevezető árkok elpusztultak. A Duna kiöntései után bűzhödt mocsarak maradtak vissza, aminek következménye volt a lakosság további megtizedelése. A királyi ménes a török prédája lett, de juhállománya megmaradt. A törökök Csepelszigetet „Kojun ada”-nak, azaz juhszigetnek

¹¹ 1581-ben írt verses krónikáját Magdics tette közzé. (Lásd az irodalomban.)

nevezték.¹² A régi virágzó mezővárosok nyomorúságos falvakká lettek, a legtöbb falu helyét csak romok jelölték. A török világ előtti 23.000 lakos összehasonlítva az 1730-ban számlált 3000-el beszédesen mutatja, hogy a török itt is alapos munkát végzett.

A török hódoltság alatt, 1530 táján jelenik meg a szigeten a reformáció és csakhamar el is terjed. Katolikus plébánia 1740-ig nincs is a szigeten. A magyarországi reformáció egyik központja és a dunamelléki szuperintendencia székhelye Ráckeve lett. Első püspöke Bakonyi Albert, itt működött s itt is halt meg Szegedi Kis István, majd Herczegszőlősi Gáspár, Kecskeméti István, Monostori János, Simádi Bodó Mihály, Ungvári Gergely és Pathay János következtek. Híres lelkésze Skaritzza Máté, aki verses krónikájában megírta Ráckeve történetét 1581-ben. 1562-ben Szebeni János vezetése alatt Ráckevén felsőbb iskola alakult, ahol a görög nyelvet és didaktikát is tanították. Miksa (1564—1576) császár konstantinápolyi követe 1573. június 23.-án megszállt Ráckevén s ezt írja róla: „E hosszadalmas, nagy mezőváros hódolt mind a töröknek, mint Salm—Eck grófnak. Lakosai magyarok, kik legnagyobbbrészt kálvinisták és rácok; ez utóbbiaknak igen szép a templomuk... A mezővárosban nagy vásár tartatik, melyet bécsi kereskedők is gyakran látogatnak, kik gyermekeiket is ide küldik a magyar nyelv megtanulása végett.”

1686-ban, Buda visszafoglalása után a szétszéledt török sereg egy része, majd a császári zsoldosok rabolták ki a szigetet. Csaknem az egész sziget lakossága, — alig lehetett több 2000-nél —, Somlyó szigetére menekült. A nyomorúság oly nagy lett, írja Bél Mátyás —, hogy kutya- és macskahúst ettek

4. ábra. — Csepelsziget helységei a XVI. században, a török és a német zsoldosok pusztításai után. — Siedlungen nach den Verherungen.

¹² Evlia Čelebi magyarországi útazásai 1600—64. Lásd irodalom: Karácson Imre.

s ami lakosság ezt túlélte, azt az 1691.-i nagy döghalál csaknem kiirtotta.

Bél Mátyás 1730 táján járta be Csepelszigetet és szemléltető leírást adott annak török utáni állapotáról: a szigeten egy mezővárost, Ráckevét és kilenc nyomorúságos falvat talált. Csepel, Tököl és Szentmárton, hajdan virágzó mezővárosok apró falvak s a többi hajdan lakott falu: pusztá. Helyüket csak templomromok jelölik. Így Háros szigeten zárda és templomromok vannak; az Újfalusi-sziget Nagy-Duna felőli oldalán hatalmas templom romjai látszanak. Az elpusztult templom faragott kövekből keresztalakra épült, boltragasztékai még megvoltak s a falak maradványain festmények voltak láthatók.

Itt kell rámutatnom arra a tényre, hogy a csepelszigeti futóhomok, melynek megkötése a XIX. században oly sok gondot okozott, a török pusztítások eredménye. A török eme minden eltipró hatásával megsabta a fejlődés lehetőségeit a legújabb időkig, a csepelszigeti gyáripár kifejlődéséig.

VII. A XVIII. századbeli állapotok, telepítések Csepelszigeten.

A török kiűzetése utáni betelepítésekkel új korszaka kezdődik Csepelszigetnek. A sziget fejlődésének menetét a török és a császári zsoldosok pusztításai mintegy előre megszabták. Az osztrák zsoldosok zsarolásai elől a szerbek legnagyobb része elhagyta Csepelszigetet és Dunaföldvárra költözött.

A rácok helyébe és az elpusztult, elnéptelenedett falvakba az uralkodó család, aki a birtok felett szabadon rendelkezett, főleg Thüningiából és Westfáliából német, azonkívül bunyevác és dalmata lakosokat telepített.¹³

1. Csepelen 1689 táján rácok és németek telepedtek le, valamivel délebbre építvén fel a falut, mint a török előtti híres Csepel mezőváros feküdt.

2. Szigetszentmiklós lakossága az elpusztult Háros és Szöllős községek visszatérő magyar lakosaiból állott össze.

3. Tököl 1690 körül már lakott hely, dalmata és bunyevác telepésekkel.

¹³ Bognár, Borovszky, Galgóczy, Ladányi és Pápai adatai.

4. Szigetcsép sem a régi Szentmihály helyén épült fel, hanem lakosai átköltöznek a kis Dunaág mellé. 1690-ben szerb telepeseket találunk itt, 1750-ben pedig németek települnek le Csépen.

5. Szigetújfalu csak 1700 körül települt újra rác és német telepések révén.

6. Szigetszentmárton 1690-ben még pusztta. Német telepések építik fel újra.

7. Ráckeve, a hajdan országos jelentőségű gazdag, fényes kereskedelmi központ szegényes falu ebben az időben. A rácok 1689-ben Dunaföldvárra költöztek.

8. Becse török és német pusztítások után is megmaradt lakói 1680-ban Makádra költöztek át, helyüket 1710 körül németek (svábok) foglalták el.

9. Lórév 1690-ben még lakatlan, 1705-ben Becséről és Szerbiából rácokat telepítettek be.

10. Az 1600-ban elpusztult Gyála lakosai Simonfa falucska népével együtt Makádra menekült (azelőtt Makófalva). Ugyan-csak ide költözött át Becse magyar lakossága is 1680-ban.

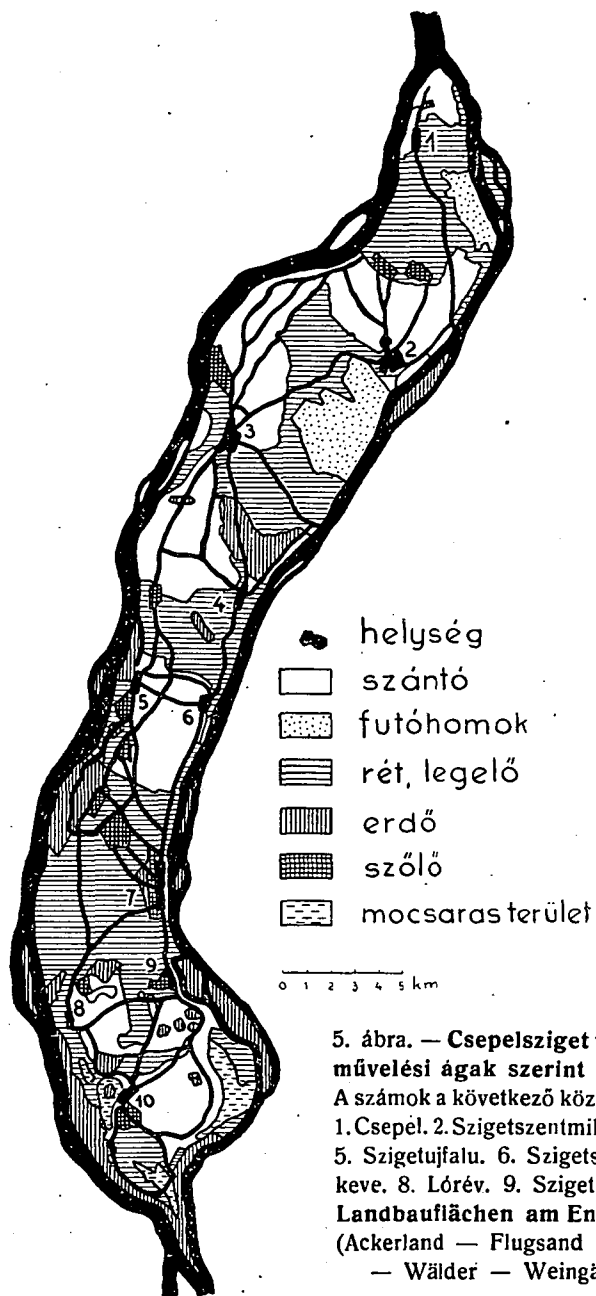
Az újraterlepitett sziget 1698-ban Savoyai Jenő herceg birtokába került, aki mindent megtett a sziget felvirágoztatása érdekében s Ráckeven a régi, török által felégetett királyi lakok helyén kastélyt építtetett, amely ma is fennáll.

Csepelsziget a Savoyai-család támogatásával újra fejlődésnek indul. 1790-ben már kb. 7000 lakosa van a szigetnek, népsűrűsége km²-enkint 27.

A nemzetiségi kép igen bonyolult. Legtöbbsen vannak svábok és rácok, azután magyarok, bajorok, dalmaták, svájciak és franciák.

Magyarok csak 3 helységben laknak nagyobb tömegben: Ráckeven, Szigetszentmiklóson és Makádon. Ez utóbbi a sziget legnagyobb és legmagyarabb helysége. A többi 7 községben a svábok, vagy a rácok vannak többségben.

A jövevény németek katolikusok s így a XVIII. század vége felé katolikus templomok és paplakok épülnek. A katolikusokat a kalocsai, majd a veszprémi, végül a fejérvári egyházmegyébe; a reformátusokat a dunamelléki püspökségbe; a rácokat a budai, illetve szentendrei püspökség hatáskörébe osztják be.

A sziget ekkori képének megrajzolásához a II. József-kori térképeket vettem alapul.

A térképen szembeütő, ha összehasonlítjuk a mai viszonyokkal, a legelők nagy kiterjedése: kb a sziget $\frac{2}{3}$ -a legelő!

A legelők a falvakhoz egészen közel terülnek el, míg a szántóföld néha messze esik a községtől. Ebből és a feljegyzésekből világos, hogy a lakosok főfoglalkozása az állattenyésztés. A mezőt a Duna kiöntései csaknem minden évben elárasztják. A szántóföldek legnagyobb része uradalmi birtok. Szőlő és gyümölcs kevés. Fontos megélhetési forrás a halászat mindkét Dunaágban. 1761-ben a ráckevei 5 céh egyike halászcéh.¹⁴

Erdő kevés, sőt kevesebb, mint ma, mert a Szigetszentmiklóstól délre eső erdőt csak az 1800-as évek közepe táján ültették a homok megkötésére.

Ritka erdő van Cséptől északra, sűrű erdő az Újfalu-szigeten. Ráckeve fölött fenyves van. A dunaparti erdők a kiöntések miatt mocsarasak, náddal és fűzfacsérjével benőve. Az erdők uralkodó fája tölgy és fűz.

Az utak a homokos területen mindenkor jól járhatók. Egyebütt, főleg a Dunához közel rosszak. A révekhez vezető utakat sem gondozzák. Fontos az adonyi, ercsii, tököli és csepeli rév a Nagy-Dunán, a Kis-Dunán csak a Varsányba átvezető rév van feltüntetve.

VIII. A fokozottabb emberi beavatkozás korszaka.

A betelepüléssel meginduló lassú fejlődés az egész XIX. századon át folytatódik és ma is tart, míg a Csepelen meghonosodott gyáripar a sziget északi részén rohamos fejlődést indított meg.

A XIX. század első felében a földművelés még mindig háttérbe szorul az állattenyésztéssel és halászattal szemben.

Ezt megerősítik Bognár adatai is, aki 1843-ban azt írja Csepelsziget földjéről, hogy az sovány és homokos; búzát csak kevés helyen vetnek s egyebet is csak úgy terem, ha szorgalmasan művelik és jól trágyázzák. Kivétel a makádi földek, amely fekete s búzát is jól terem. A csaknem évről-évre meg-

¹⁴ Eredeti okmány a ráckevei levéltárban.

ismétlődő nagy áradások a szántókat, veteményeket, sőt az emberi településeket is veszélyeztetik s a lapályos helyeken viszsamaradó mocsarak egészségtelenné teszik a vidéket.

Különösen az 1838.-i árvíz volt pusztító hatású, mely a vadállományt is megtizedelte s alig maradt ép ház a szigeten.

A teljesen elpusztult Csepelt beljebb építették fel, ahol 102 m-es magasságban az árvizektől biztonságban van.

Ráckeve alatt a Bécsei-szigetet alkotó Dunaágot 1840 körül elzárták, mert Becsét gyakran elöntötte. Az elzárás következtében nagy tó keletkezett, mely mint halastó évi 200 q halat is szolgáltatott. Ugyancsak 1840 körül már próbálkoztak a homok megkötésével is akác- és nyárfákkal.

A gyümölcstermelés jelentőssé válik, főleg almát természetnek a Duna szigetein. A homokon szőlőt ültetnek.

Nagy vad már nincs a szigeten. Csép mellett sok a fácán (Fácános sziget). Tavasszal és ősszel, ha a vizek kiöntenek, sok a vízimadár: szárcsa, vadkacsa. A szárazabb években fogoly, róka és nyúl.

Bognár szerint a német lakosság élelmesebb és földjét is jobban műveli, mint a magyar. Ez utóbbiak sokkal szegényebbek, állataik elcsigázottak s a gyermekek iskoláztatásával nem törődnek. A birka-, ló- és selyemhernyótenyésztés jelentős. Ráckeven selyemgombolyító volt ez időben. A kereskedelem nem nagy jelentőségű, az is a rácok és németek kezén van, alapja pedig a főváros közelsége. Legfontosabb kereskedelmi cikkek: a hal, kenyér, széna, téglá, gyümölcs és fa. Buda és Pest széna-szükségletének jórészét Csepelsziget fedezi.

A malom- és téglaiipar virágzó, a Kis-Duna mentén sok tégláégető kemence van. A sziget összes iparosai a ráckevei 5 céh alá tartoznak. Ráckeven van szíjgyártó, szűrszabó, csizmadia, molnár és takács céh.

Híd még nincs a szigetre s a kereskedelem akadály a sok árvíz és járhatatlan út.

A lakosság fokozatos gyarapodásával mind nagyobb területek kerülnek művelés alá, a legelők egyre fogynak.

A XIX. század második felében átmeneti korszak következik be. Az állattenyésztés mindinkább háttérbe szorul s a földművelés és kertgazdálkodás lép előtérbe. Főtermék a rozs, kukorica, zab, burgonya, szőlő és gyümölcs. A XIX. század ele-

jén kb. 10.000 juh volt a szigeten, a század végén a juhtenyésztés jelentéktelen, csak szarvasmarhát és lovat tartanak. 1870 körül előtérbe lép a baromfitenyésztés. A baromfi a pesti piacon igen jól értékesíthető, úgyszintén a tej is. Amilyen mértékben tör előre a földművelés, olyan mértékben válik szükségessé az árvízszabályozás. Ennek első eredménye a kis Dunaág 1872-ben történt elzárása a sziget északi csúcsa alatt 2800 m-re. 1898-ban pedig a szigeten körül védgát épült s ezzel az árvíz elleni védekezés megoldást nyert.

Ugyancsak a XIX. század második felében vesz nagyobb lendületet a homok megkötése is akác- és nyárfa-erdők létesítésével és szőlőültetéssel. Nagyobb, homokon telepített erdő Szigetszentmiklós és Becse környékén van. 1890-ben 6000 kat. hold erdő van a szigeten s ennek $\frac{1}{3}$ -a futóhomokon áll. A század vége felé meghonosodik a konyhakertészet, amely jól jövedelmez. A közlegelőket felosztják, egy részüket felszántják. A Duna elzárása következtében a kaszálórétek megfogyatkoznak. A sertés- és baromfitenyésztés általánossá válik. A szárazföldi közlekedést elősegíti a Csepelnél és Ráckevenél épült híd a Kis-Dunán, de az útakra kevés gondot fordítanak.

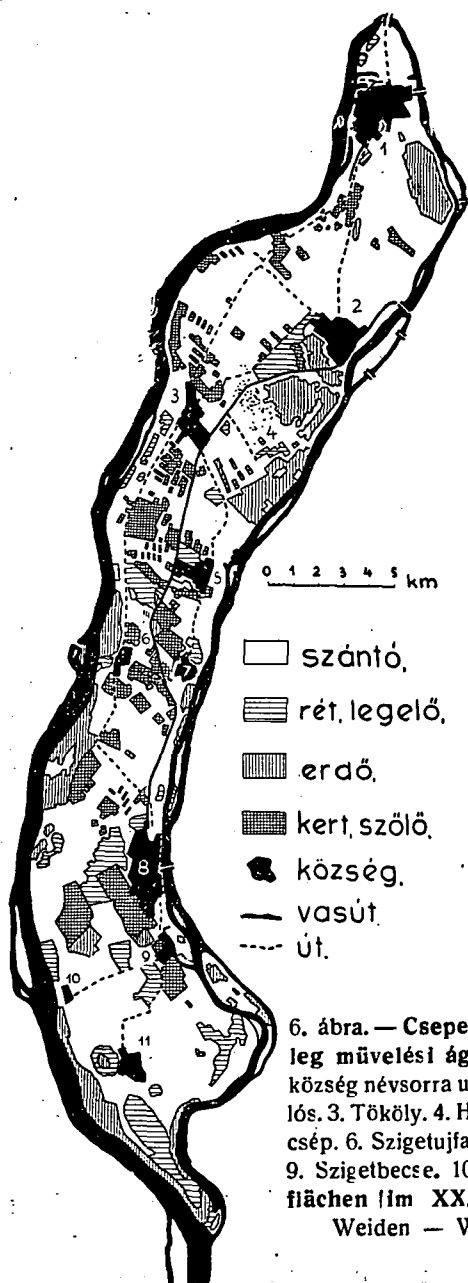
A Kis-Duna 1872-ben történt elzárásának a szigetre nézve több kellemetlen következménye lett.

A hal-állomány a Kis-Dunában megcsappant s így a halászat csaknem egész jelentőségét elveszítette. Az elzárt Dunaág, nem kapván elegendő friss vizet az Öreg-Dunából, eliszaposodott s a sziget és környéke egészségügyi viszonyait károsan befolyásolta.

A Kis-Dunaág elzárása a kereskedelmet teljesen megbénította s ezen nem sokat segített a HÉV Budapest—Ráckeve vonalának kiépítése sem. A sziget gazdasági jelentősége így teljesen aláhanyatlott.

IX. A jelenkori fejlődés iránya.

Az előző fejezetben megrajzolt alakulásoknak új irányt szabott a csepeli gyáripár kifejlődése. Ez azonban csak a sziget északi részén érezteti hatását, míg a sziget déli részén a fejlődés iránya és üteme nem különbözik a XIX. századbeltől. E fejezetben tehát kettős feladatot kellett kitűznöm magam elé: 1.

6. ábra. — Csepelsziget területi megoszlása jelenleg művelési ágak szerint. A számok a következő község névsorra utalnak : 1. Csepel. 2. Szigetszentmiklós. 3. Tököl. 4. Horthy-liget (Szilágyitelep). 5. Szigetcsép. 6. Szigetujfalu. 7. Szigetszentmárton. 8. Ráckeve. 9. Szigetbecse. 10. Lórév. 11. Makád. — **Landbauflächen** (im XX. Jhdt. (Ackerland — Wiesen u. Weiden — Wälder — Garten u. Weinbau).

megrajzolni a gyáripár kialakulását és átalakító hatását a sziget északi felén; 2. érzékeltetni azt a különbséget, amely a sziget iparosodott és déli agrár része között van.

Az átalakulás az 1892. esztendővel kezdődik, midőn Weiss Manfréd és Berthold konzervgyárat alapítanak Csepelen.

A gyár gyorsan fejlődik és nagyobbodik s 1895-től kezdve a hadsereg számára is szállít konzervet. 1899-ben lőszergyárat alapítanak, mely csakhamar híressé válik s nagymennyiségű töltényt szállít 1903-ban Bulgáriának és Szerbiának, 1906-ban Oroszországnak, 1911-ben Mexikónak és 1912-ben Portugáliának. A gyár 1911-ben acélművekkel bővült. E rohamlépésben fejlődő gyárüzem nagy hatással volt a lakosok megélhetési viszonyaira. Eleinte lassan, később mind nagyobb mértékben megindult a környék lakosságának beszivárgása Csepelre. Jól mutatja ezt Csepel népességi statisztikája. Csepel lakossága 1890-ben: 2.246; 1900-ban: 4.565; 1910-ben: 9.462 lélek.

Az igazi nagyarányú fejlődés a világháború alatt következett be. Ekkor a gyár teljesen lőszergyártásra rendezkedett be.

A háború vége felé napi 3.000.000 puskagolyót és 20.000 tüzérségi lövedéket állított elő s a háború tartama alatt állandóan 30—40.000 munkást foglalkoztatott.

A háború alatt a sziget határain túl is, a környék minden falujából özönlött a munkás Csepelre. A viszonyok azonban most mások, mint a háború előtt. A megjavult közlekedés lehetővé tette, hogy a környékbéli falvak lakossága naponta bejárjon munkahelyére. Ez a magyarázata annak, hogy Csepel lakossága nem gyarapodik olyan ütemben, mint az előző két évtizedben: 1910—1920-ig a lakosok száma 9.462-ről 13.990-re nő, a szaporodás tehát csak 35 %, míg 1900 és 1910 között 48 %. Csepelszigeten (ill. Csepelen) ma 18 nagyüzem van. Legfontosabbak: az acélgyár, vasgyár, fémárúgyár, tölténygyár, mezőgazdasági gépek gyára, repülő- és motorgyár, kerékpár, varrógép, reszelő, zománcedény, kőolaj, papír, két posztógyár (házánk legnagyobb posztógyarai), továbbá konzerv, magtisztító és két szűcsárúgyár. E 18 gyártelep több, mint 11.000 munkásnak ad kenyeret.

Az átalakulásban a gyáripár mellett a közlekedés fejlődésének is van szerepe. Ezzel együtt jár a kereskedelem fellendülése. 1892-ben, a gyártelep megalapításának évében megépült a

HÉV (Budapest helyiérdekű vasútak) Budapest-Ráckevei vonala Dunaharasztiig elektrifikálva. Így az eddigi hosszú és kényelmetlen kocsin való utazás és szállás helyett aránylag gyors és kényelmes összeköttetés létesült a fővárossal. Nagy mulasztás, hogy e vasútvonalat nem építették ki tovább. Kalocsáig való meghosszabbítását már többször tervbevették, de mindmáig terv is maradt. Jelentős volt e vasútvonal megépítése, mert lehetővé tette a szigeti községek munkás lakosainak a pesti, vagy csepeli gyártelepekre való bejárását. Sok ember kapott állást a vasútnál, az 1912-ben épített Közvágóhíd-Csepeli villamosnál és a Budapest gyors fejlődésével együtt nagyobbodó „BSzKRT”-nál. 1896-ban épült az első szilárd közúti híd Csepelszigetre, a ráckevei Árpád-híd, majd 1920—30 között a szigetfői és Gubacsi-híd Csepelen.

Már említettem, hogy 1872-ben a Kis-Dunát zsilippel elzárták, hogy zajláskor a Duna nagy jégtáblái a sziget csúcsán fel ne akadjanak. A fennakadt jégtáblák u. is eltorlaszolták a víz lefolyását s így Budapest örökös árvízveszedelemnek volt kitéve.

Már 1896-ban belátták az illetékesek, hogy a Dunaág ügyét véglegesen rendezni kellene. Ugyancsak ez időben felmerült a budapesti nagy nemzetközi kereskedelmi kikötő létesítésének gondolata is a Kis-Dunaág rendezésével kapcsolatban.

A munkálatok meg is kezdődtek, de a közbejött világháború megakasztotta. 1922-ben fogtak újra hozzá s a Dunaág rendezésével együtt megkezdték a kereskedelmi és ipari kikötő építését is a Kis-Dunaág két oldalán. 1928-ban fejezték be a munkálatokat. Az új kikötő a Duna legnagyobb és legforgalmasabb kikötője. Jelentősége azonban csak a Rajna-Majna-Dunacsatorna megépítésével bontakozik ki teljes mértékben.

Csepelsziget fejlődése szempontjából a kikötőnek egyelőre nincs nagyobb jelentősége.

A ráckevei Dunaágot 1931-ben nyitották meg a hajózás és kereskedelem számára.

Forgalma ma még jelentéktelen.

Bár az egy Csepel községet kivéve, a közlekedési viszonyok a szigeten a mai kor követelményeinek egyáltalán nem megfelelőek, továbbá a községekben nagy a por és a legtöbb-

nek kiépített strandfürdője sincs, az utóbbi években igen sok nyaraló keresi fel Csepelszigetet.

Csepelszigeten van a lakihegyi rádióállomás is.

Azok a tényezők, melyek Csepelsziget mai viszonyát kialakították, a lakosság számának erős megnövekedését vonták maguk után. E tényezők közül nem utolsó helyen érdemel említést a főváros közelsége és nagyarányú fejlődése, mely nagy körzetben éreztette hatását, különösen a múlt század második felében.

Csepelszigeten ma kerekén 47.000 ember él, népsűrűsége 183, tehát az ország legsűrűbben lakott tájai közé tartozik.

A lakosság számának növekedéséről, nemzetiségi és felekezeti megoszlásáról az alábbi táblázatok nyújtanak felvilágosítást.

Év	A sziget lakóinak száma	Népsűrűsége	Csepel	Ráckeve	Tököl	Szigetszent-Miklós	Ujfalu	Csép	Makád	Becse	Szigetszent-Márton	Lórév
1814	10.900	52	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1840	13.767	53	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1860	14.153	55	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1870	16.790	65	1.329	5.672	1.963	2.403	1.097	949	1.497	636	624	620
1880	16.828	65	1.526	5.463	1.664	2.501	1.173	977	1.592	719	658	685
1890	18.950	73	2.246	5.861	2.017	2.738	1.347	1.030	1.641	785	666	619
1900	23.770	92	4.565	6.498	2.805	3.233	1.566	1.215	1.595	809	825	656
1910	31.582	123	9.106	6.881	3.608	3.997	1.781	1.619	1.538	956	1.048	692
1920	35.947	140	13.589	6.551	4.018	4.707	1.778	1.664	1.473	931	1.053	632
1930	47.000	183	22.901	6.565	5.378	4.808	1.636	1.576	1.486	1.044	1.031	506

A lakosság száma, nembeli eloszlása és a műveltségi viszonyok községenként feltüntetve 1930-ban.

A helység neve	Lakos	Szaporulat 1920—30	Férfi	Nő	6 évesnél idősebb analfabéta
1. Csepel	22.901	68·6 ⁰ / ₀	50 ⁰ / ₀	50 ⁰ / ₀	5·0 ⁰ / ₀
2. Ráckeve	6.565	0·2 "	49 "	51 "	9·5 "
3. Tököl	5.378	33·8 "	50·2 "	49·8 "	8·5 "
4. Szigetszentmiklós	4.808	9·1 "	50·6 "	49·4 "	6·6 "
5. Szigetujfalu	1.636	— 8·0 ¹⁵ / ₁₅	52 "	48 "	2·0 "
6. Szigetcsép	1.576	— 5·3 ¹⁵ / ₁₅	52 "	48 "	3·6 "
7. Makád	1.486	0·9 "	49 "	51 "	3·9 "
8. Szigetbecse	1.044	6·4 "	52 "	48 "	6·8 "
9. Szigetszentmárton	1.031	— 2·1 ¹⁵ / ₁₅	50 "	50 "	6·2 "
10. Lórév	506	— 19·9 ¹⁵ / ₁₅	50·7 "	49·3 "	11·0 "
Csepelsziget	46.931	30·0 "	51 "	49 "	6·2 "

¹⁵ A lakosság létszámcsökkenésének oka egyrészt a Jugoszlávia javára optált családok elköltöztetése, másrészt a munkásoknak az ipartelepekre, elsősorban Csepelre való bevándorlása.

Ha különválasztjuk a sziget északi és déli felét, a népsűrűség jól mutatja az életviszonyoknak azt a nagy különbségét, amely a gyáripari táj és agrár terület között van. A sziget déli felén 107, északi felén 258 lélek jut 1 km²-re!

Csepelsziget lakosságának nemzetiségi megoszlása községenként 1930-ban.

A helység neve	Magyar	Német	Szerb és bunjevác	Egyéb
1. Csepel	91 00/o	7 40/o	0 30/o	1 20/o
2. Ráckeve	98 0 „	0 8 „	—	1 2 „
3. Tököl	55 8 „	9 5 „	31 4 „	3 3 „
4. Szigetszentmiklós	98 2 „	0 4 „	—	1 4 „
5. Szigetujfalu	9 8 „	90 2 „	—	—
6. Szigetcsép	30 9 „	53 9 „	15 2 „	—
7. Makád	100 0 „	—	—	—
8. Szigetbecse	15 0 „	85 0 „	—	—
9. Szigetszentmárton	17 0 „	83 0 „	—	—
10. Lórév	22 0 „	2 0 „	72 0 „	4 0 „
Csepelsziget	80 0 „	13 6 „	5 0 „	1 4 „

Csepelsziget lakosságának felekezeti megoszlása községenként 1930-ban.

A helység neve	Kath.	Protestáns	Görögkel.	Zsidó	Egyéb
1. Csepel	76 00/o	20 00/o	0 40/o	2 80/o	0 80/o
2. Ráckeve	62 0 „	34 0 „	0 6 „	2 2 „	0 2 „
3. Tököl	83 8 „	11 3 „	3 2 „	1 3 „	0 4 „
4. Szigetszentmiklós	24 0 „	73 5 „	1 1 „	1 0 „	0 4 „
5. Szigetujfalu	99 8 „	0 2 „	—	—	—
6. Szigetcsép	80 8 „	3 6 „	14 8 „	0 8 „	—
7. Makád	6 4 „	93 0 „	—	0 6 „	—
8. Szigetbecse	95 5 „	3 2 „	—	0 3 „	—
9. Szigetszentmárton	97 0 „	3 0 „	—	—	—
10. Lórév	15 0 „	5 7 „	77 2 „	1 1 „	—
Csepelsziget	68 7 „	27 0 „	2 1 „	2 0 „	0 2 „

A csepeli gyárváros hatása és jelentősége kitűnik a lakosság foglalkozási ágak szerinti megoszlását feltüntető táblázatból is (1930).

Foglalkozási ág	Csepelsziget	Csonka-Magyarország
ipar	49 00/o	21 70/o
őstermelő	32 0 „	51 8 „
kereskedelem	4 0 „	5 4 „
közszolgálat	3 6 „	5 0 „
közlekedés	3 3 „	3 9 „
nyugdíjas, tőkepénzes	3 0 „	4 2 „
napszámos	1 2 „	1 4 „
cseléd	1 0 „	2 3 „
védő	0 2 „	0 8 „
egyéb	2 5 „	0 9 „

Az ipar, kereskedelem és közlekedés a lakosság 56 %-ának ad kenyeret, földművelés-állattenyésztésből 38 %-a él. A fennmaradó 6 % közszolgáltatásban levő és nyugdíjas.

Csepel lakosságának 82·7 %-a iparos és kereskedő. Csepeltől eltekintve a sziget lakosságának 26 %-a iparos, kereskedő és 60 %-a őstermelő.

Csepelsziget területének megoszlása művelési ágak szerint 1933-ban, összehasonlítva Csonka-Magyarország adataival.

Művelési ág	Csepelsziget	Csonka-Magyarország
szántóföld	60·0%	60·1%
rét, legelő	13·4 "	17·9 "
erdő	10·5 "	11·8 "
szőlő	8·5 "	2·3 "
kert	2·5 "	1·2 "
nádas	1·5 "	0·3 "
földadó alá nem eső	3·6 "	6·4 "

Csepelsziget lakosságának csak 19 %-a rendelkezik földbirtokkal. A birtokosok 53 %-a törpebirtokos (1 személyre átlag $\frac{1}{2}$ kat. hold-jut), 30 %-a 1—5 kat. hold, 17 %-a 5—50 kat. hold, 0·6 %-a 50—100 kat. hold, 0·3 %-a 100—500 kat. hold és 0·1 %-a 500—3000 kat. hold birtok fölött rendelkezik. Csepelsziget birtokosainak 99·1 % kisbirtokos, 0·1 %-a nagybirtokos, az előbbiek kezén van a sziget területének 81 %-a, nagybirtok 19 %. A nagybirtok tulajdonosai a községek és a királyi család. A 0—1 kat. hold nagyságú birtok túlnyomó nagy %-ban szőlő és kert. Tulajdonosai a gyáripár kifejlődése előtt zsellérek, napszámósok voltak, ma legnagyobb részük gyári munkás.

A jövő fejlődés szempontjából nagyjelentőségű az a tény, hogy a megművelt területek ma már elérték lehető legnagyobb kiterjedésüket Csepelszigeten. A községek kis határuak és terjeszkedési lehetőségük nincs. Nem jelentene nagyobb változást a nagybirtokok esetleges felosztása sem, mert a nagybirtokok nagyobb része homokon telepített erdő, földadó alá nem eső és a termelés szempontjából ki nem aknázható terület (nádas, stb).

Mezőgazdasági téren a továbbfejlődésnek csak egyetlen útja van: a belterjes kertszerű művelés.

A jövő fejlődés útja a csepeli ipari gócpont továbbfejlődése és kiterjeszkedése a sziget fontosabb helységeire és a kereskedelem fellendülése a már régóta tervezett Duna-Tisza-

csatorna megépítésével. Ennek előmunkálataiként kell tekintennünk a Ráckevei-Dunaág 1872-ben megkezdett és 1930-ban befejezett szabályozását. Fontos követelmények a fejlődés érdekében a közlekedés meggyorsítása és kényelmessé tétele, a vasútvonal kiépítése Kalocsáig, a nyaralóközönség számára megfelelő üdülők és fürdőtelepek létesítése és végül a termények értékesítésének megszervezése.

*

Csepelsziget földrajzának megírásakor a táj folytonos alakulását, az alakulást irányító földrajzi tényezőket s e tényezők egymásra hatását igyekeztem megrajzolni.

Csepelsziget Csallóköz után a Duna legnagyobb szigete, amely Budapest és Rácalmás között 48 km hosszan terül el É-D-i irányban.

Csepelsziget jellegét a sziget földrajzi helyzete, a felszín kialakító tényezők, az éghajlati viszonyok s ezek függvénye, a növény- és állatvilág adja meg. A felszíni viszonyok kialakító tényezői közül a víz és a szél a legfontosabb. A Duna árteréből kifújt homokot a szél buckákba halmozta fel. E homokterületeket számtalan elhalt Dunaág és nagykiterjedésű mocsárvilág övezte. A csepelszigeti őstájban rétlápok, láperdők, kövér legelők, hatalmas nádasok és ligetes vegetációjú homokhátak váltakoztak egymással. E változatos növényvilághoz igen gazdag állatvilág csatlakozott.

A sziget gazdag növény- és állatvilága, meg a számtalan Dunaág nyújtotta előnyök következtében a régészeti leletek bizonyossága szerint már a történelem előtti időkben megtelepedett az ember.

A népvándorlás idején biztos menedékkül szolgált Csepelsziget, ahová a rómaiak kincseiket elrejtették.

A magyarság letelepedésekor Csepelsziget Árpád fejedelem birtoka és székhelye lett, ahol Anonymus szerint fejedelmi lakot építtetett. E körül keletkezett az első szállás s a szállások csakhamar virágzó falvakká fejlődtek. Csepelsziget, mint a királyi család birtoka külön ispánok fennhatósága alatt állott. A sziget gyors fejlődését számos kiváltság és kedvezmény biztosította. III. Endre halálakor már 9 virágzó község van a szigeten. A lakosok a halászat és állattenyésztés mellett földműveléssel is foglalkoztak. Már a XIII. és XIV. században híresek a csepel-

szigeti szőlők és gyümölcsösök. A királyi kastélyok és a falvak templomai kőből épültek. Az utakat és réveket gondozták. A virágzás tetőfokát a XVI. században érte el, amidőn az alduamenti Keve török elől elmenekült rác lakói I. Ulászló engedelmével Csepelszigeten letelepedtek. A rácok kiváltságait új lakóhelyükön is megtarthatták s a sziget főhelyét, Ráckevét csakhamar virágzó kereskedelmi középponttá fejlesztették. Az anyagi jólét általánossá lett s a sziget városaiban szép kőházak és gyönyörű templomok épültek. A XVI. század elején a népsűrűség km^2 -enként elérte a 88-at!

Ezt a nagyiramú fejlődést teljesen megsemmisítette a törökudulás és Buda visszafoglalása után az osztrák zsoldosok fosztogatása.

A lakosság elszéledt. Hat község nem is épült fel többé. 1689—1750 között az uralkodó család sváb, dalmata és rác lakosokat telepített a sziget elpusztult falvaiba.

Az újratelepített sziget 1698-ban Savoyai Jenő herceg birtokába került, aki mindent elkövetett a sziget felvirágoztatása érdekében. 1790-ben már 7000-re emelkedik a lakosok száma (km^2 -re 27 lakos jut). A letelepített lakosság főfoglalkozása eleinte az állattenyésztés, de a lakosság növekedésével együtt mindinkább előtérbe lép a földművelés is. A XIX. század második felében már a földművelés a lakosság főfoglalkozása, a rétek, legelők megfogyatkoznak, a futóhomokon erdőt és szőlőt ültetnek.

E fejlődésnek új irányt adott a Weiss Mandfréd és Berthold által 1892-ben Csepelen alapított és rohamosan fejlődő gyárüzem.

A Csepelen meghonosodott gyáripár gyors és nagyméretű felvirágzása a gazdasági és népességi viszonyokat átalakította. Ma Csepelsziget lakosságának 56 %-a áll az ipar és kereskedelem szolgálatában. Csepelsziget lakóinak száma 47.000 (1930), 1 km^2 -re 183 lélek jut! E nyugateurópai népsűrűséget a gyáripár nagy fejlődése tette lehetővé.

A csaknem évről-évre nagyobbodó csepeli gyárváros, a ráckevei Dunaágban megépített nemzetközi kereskedelmi és ipari kikötő, a nyári üdülésre alkalmas Dunaág és végül a sziget szorgalmas lakossága Csepelsziget további fejlődésének biztos záloga.

Zusammenfassung.

Die Insel Csepel ist im ungarländischen Lauf der Donau nach der Csallóköz-Insel (Schütt), mit ihrer 48 km Länge zwischen Budapest und Rácalmás, die zweitgrösste Insel und ist von zahlreichen kleineren Inseln umgeben.

Die Eigenheit der Urlandschaft bestimmte die Wasserwelt und der Sand. Letzterer wurde von den NW-Winden aus dem Donaubette getragen und in Sandhügeln angehäuft. Zwischen den südl. und nördl. Sandgebieten breiteten sich Sumpfwälder aus und die ganze Landschaft wurde von ausgebreiteten Rohrdickichten der zahlreichen Flussarme umfasst. Auf dem Sandboden wuchs Gras- und Buschvegetation und in der abwechslungsreichen Pflanzenwelt lebte eine reiche Tierwelt.

Der Mensch nahm von der reichen Insel schon in den vorgeschichtlichen Zeiten Besitz. Funde aus der Zeit der Kelten, Römer und der Völkerwanderung kommen auf den Ackerfluren, bei Hausbauten usw. reichlich zu Tage.

Anlässlich der Landnahme der Ungarn wurde die Insel Csepel Sitz des Fürsten Árpád und ist dieselbe seither ununterbrochen Besitz des Herscherhauses. Die Landschaft entwickelt sich daher rasch, es entstehen zahlreiche Siedlungen. Am Ende des XIII. Jhdts können wir schon 9, zu Beginn des XV. Jhdts sogar 14 Gemeinden feststellen. Das von den Tataren verwüstete königliche Schloss und die Dörfer werden rasch wiederhergestellt. Die Bevölkerung beschäftigt sich ausser Tierzucht — insbesondere Pferdezucht — auch mit Ackerbau und Fischerei. Berühmt waren die Csepeler Weingärten und der Obstbau. Die Steinbauten der Kirchen, das Strassennetz und die gut erhaltenen Flussübergänge waren Zeichen einer hohen Kultur.

Die Glanzzeit der Entwicklung fällt in die erste Hälfte

des XVI. Jhdts. 1440 siedelten sich mit Genehmigung des Königs Ulászló I. die von den Türken vertriebenen Bewohner der Stadt Kéve an der Unteren-Donau hier an. Ihre Privilegien wurden am neuen Siedlungsorte von König neuerlich anerkannt. Die eingewanderten Serben (Raitzen, ung. = rác) haben aus dem Vorort der Insel, Ráckeve bald eine blühende Handelsstelle geschaffen. Der Wohlstand wuchs ständig, die reiche Bewohnerschaft baute sich stattliche Häuser und schöne Kirchen. Anfangs der XVI. Jhdts erreicht die Volksdichte schon den Wert 88.

Nach Eroberung Ofens haben die Türken, nach der Vertreibung dieser, die Kaiserlichen die Insel wiederholt verwüstet. Die Bewohner haben sich zerstreut, 6 Siedlungen wurden überhaupt nichtmehr neugebaut. In den Jahren 1689—1750 wurde die Insel durch Deutsche („Schwaben“), Dalmatiner und Serben neubesiedelt. Anlässlich der Zählung 1790 hat die Insel wieder 7000 Bewohner (Volksdichte 27).

Die Verhältnisse des XVIII. Jhdts sind aus den Karten der Josephinischen Aufnahme gut zu entnehmen. Zweidrittel des Gebietes nehmen Weideflächen ein, folglich war die Hauptbeschäftigung der Bewohner die Tierzucht.

Erst im XIX. Jhd, mit der Zunahme der Bevölkerung, erweitern sich die bebauten Flächen auf Kosten der Wiesen und Weiden; gleichzeitig mit der Bekämpfung des Flugsandes durch Beforstung und der Verbreitung des Weinbaus.

Mit der Gründung der grossen Konservenfabrik im Jahre 1892, der eine Munitionsfabrik und später Stahlwerke folgten, wird die nördl. Spitze der Insel zu einem Industrievororte der Hauptstadt, damit ist eine grundlegende Umwälzung der Erwerbslage verbunden. Gegenwärtig gehören 56 % der Bewohner der Industrie an. Auf weitere Entwicklungsmöglichkeiten weisen die grossangelegten internationalen Hafenbauten. Neuerdings wird die Insel auch vom Sommerfrischlern aufgegriffen. Das Bauerntum ist äusserst fleissig.

Die Zahl der Bewohner beträgt 47.000 (1930), was einer Volksdichte von 183 entspricht.

Irodalom — Litteratur.

1. *Anonymus*: Gesta Hungarorum (Szabó K. fordításában). XLIV, L és LI fejezetek.
2. *Bátky Zsigmond*: Néhány vonás Csallóköz település földrajzához. Földrajzi Közl. XLVI. 1918. 327—41.
3. *Bodor Antal*: Bél Mátyás emlékezete. Budapest. 1936.
4. *Bodor Antal*: Csepelsziget és Budafok 200 év előtt. Bél Mátyás Noticia Hung. nyomán. Budapest. 1936.
5. *Bognár József*: Csepel. Tudománytár 1843. XIV. július—okt.
6. *Bombardi M.*: Topografia magni regni Hungariae. 1715.
7. *Borcsiczky Béla*: Magyarország legnevezetesebb kereskedelmi útvonalai a XIV. és XV. században. Földrajzi Közl. XLII. 1914. 301—307.
8. *Borovszky Samu*: Magyarország vármegyéi és városai: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. II. k.
9. Budapesti kereskedelmi és ipari kikötő építése és a soroksári Dunaág rendezésének munkálatai. Budapest. 1927.
10. *Csalogovits József*: Ujabb adatok a tőköli eneolith kultúrához. Arch. Ért. XLIV. 1930. 225—8.
11. *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest. 1890.
12. *Csetneký Jelenik Elek*: Csepelsziget őskori temetők. Arch. Ért. XIII. 1879. 47.
13. *Cholnoky Jenő*: Budapest földrajzi helyzete. Földrajzi Közl. XLIII. 1915. 153—225.
14. *Dékány István*: A földrajz tudományos módszere és ismerettana. Földrajzi Közl. XLVI. 1918. 1—22.
15. *Dékány István*: Az ember és környezete viszonyának új elmélete. Földrajzi Közl. LII. 1924. 1—23.
16. *Dékány István*: Geografia és szociografia. Földrajzi Közl. XLIII. 1915. 439.
17. *Diószegi András*: A Magyarországon keresztülvezető kereskedelmi utak az Árpád-házi királyok idejében. Kolozsvár. 1909.
18. *Divald Kornél*: Magyarország művészeti emlékei. Budapest. 1927. 223.

19. *Erdélyi László*: Magyarország legrégibb földrajza. Földrajzi Közl. XLIII. 1915. 439.
20. v. *Fejes György*: A ráckevei református egyház és község története. Ráckeve. 1927.
21. *Fényes Elek*: Magyarország leírása. Pesten 1847. 205—22.
22. *Forster Gyula* br.: Magyarország műemlékei. Budapest. 1927. 223.
23. *Galgóczy Károly*: Pest Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiája. I—III. k. 1876—7.
24. *Gerlóczy—Dulácska*: Budapest és környéke természetrajzi, orvosi és közművelődési leírása. III. 1879.
25. *Glaser Lajos*: Dunántúl középkori úthálózata. Századok LXIII. 1929. 4—6. és 7—8. szám.
26. *György Aladár*: Föld és népei. V. k.
27. *Horváth Károly*: A földrajz lényege. Földrajzi Közl. XLIII. 1915. 418—31.
28. *Hóman Bálint*: A magyarság megtelepülése. Szabad Lyceum 1921.
29. *Hóman—Szegefü*: Magyar történet. I. 122, 125, 409, 417; II. 136, 137, 175, 185, 228.
30. *Húnfalvi János*: A Magyar birodalom földrajza. Egyetemes földrajz II. k. Budapest 1886—51. és 161—2.
31. *Húnfalvi János*: A Magyar birodalom természeti viszonyainak leírása, Pest 1863.
32. *Karácson Imre*: Evlia Cselebi magyarországi útazásai. 1660—64. 1904. I. 212—3; III. 172. és 341.
33. *Kardos István*: Néhány szó Csepel szigetéről. Vas. Ujság. 1854. p. 203.
34. *Karl János*: A tájrajzról. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 1926, április—május.
35. *Károlyi János*: Fejér vármegye története. Székesfehérvár 1896. I. k.
36. *Keller Irén*: A dunai átkelőhelyek. Kolozsvár 1918.
37. *Kiss Lajos*: Beszterec. Föld és Ember. 1922. 209—28.
38. *Kogutowicz Károly*: Dunántúl és Kis-Alföld I. 1930; II. 1936.
39. *Ladányi Miksa*: Magyar városok monographiája XIII. Csepel. Csepelsziget községei. 1934.
40. *László Gábor*: A tőzeglápok és előfordulásuk Magyarországon. A M. Kir. Földtani Int. kiadványai. 1915.
41. *Ludaics Miksa*: A történeti emlékü ráckevei görög vallású szerb templom. Sörgöny 1861. 49—51. szám.
42. *Magdics István*: Diplomatarium Raczeviense. Székesfehérvár. 1888.
43. *Marsigli*: Danubius—Pannonico—Mysicus etc. Amstel 1726.
44. *Melich János*: A honfoglaláskori Magyarország. 1925.
45. *Ortvay Tivadar*: A magyarországi Dunaszigetek. Értekezések a term.-tud. köréből. X. 1881.

46. *Ortvay Tivadar*: A magyarországi Dunaszigetek alakja és iránya. *Mathemat. és term.-tud. közlem.* XV. 1878. 59—137.

47. *Ortvay Tivadar*: Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig.

48. *Pápai Károly*: A Csepelsziget és lakói. *Földrajzi Közl.* XVIII. 1890. 209—48.

49. Pest-Pilis Solt Kiskun vármegye általános ismertetője és címtára. (A vármegyék orsz. címtára).

50. *Pesti Frigyes*: Az eltűnt régi vármegyék. Budapest. 1880. I. k.

51. *Prinz—Cholnoky—Teleki—Bartucz*: Magyar föld, magyar faj I —II. Magyar földrajz.

52. *Rados Jenő*: Magyar kastélyok. 1931.

53. *Somogyi József*: A budapesti kereskedelmi és ipari kikötő. *Földrajzi Közl.* LVII. 1929. 10—20.

54. *Strömpl Gábor*: A geografia mibenléte. *Földrajzi Közl.* XLIX. 1921. 20—43.

55. *Strömpl Gábor*: Budapest környékének futóhomok területeiről. *Földrajzi Közl.* XL. 1912. 5—10.

56. *Szabó Károly*: A magyar vezérek kora. Pest 1869.

57. *Szabó Károly*: Az Árpád Házi vezérek és királyok kora. Magyarország történetének forrásai. I. Budapest. 1860. 63.

58. *Szalay László*: A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz. Pest. 1861. 4—6.

59. *Szamota*: Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten 1054—1717. Budapest. 1891. 14. és 144. Olcsó könyvtár.

60. *Teleki József*: Hunyadiak kora Magyarországon 1863. VI. 154.

61. *Teleki Pál*: A földrajzi gondolat története.

62. *Thierry Amade*: Attila története.

63. *Thirring Lajos*: Budapest távolabbi környékének népesedése. Magyar Statiszt. Szemle V. évf. 12. sz.

64. *Treitz Péter*: A Duna—Tisza-közének agrogeológiai leírása. *Földtani Közl.* XXXIII. 1903. 297.

65. *Treitz Péter*: Csonka-Magyarország termőtalaja. Budapest. 1929.

66. *Vendl Aladár*: Csepelsziget homokjáról. *Földtani Közl.* XLIII. 1913. 331—43.

67. *Schilling Gábor*: Adalékok az Alföld földrajzához. *Földrajzi Közl.* LIX. 1931. 109—134.

Felhasznált térképek.

a) 1: 25.000 és 1: 75.000, 1: 200.000 méretű térképek megfelelő lapjai,

b) II. József-kori térképek: XIII. 21—24, XIV. 20—23,

c) Mikovinyi Sámuel: Csepelsziget 1736-ban Bél. M. Not. Hung. c. munkájában.

A Tápióvidék földrajza.

Írta : FECSKE SAROLTA.

I. A Tápióvidék földrajzi helyzete és felszíni viszonyai.

A Tápióvidék a Duna-Tisza közének É-i részén terül el a Budapest-Cegléd-Szolnok és Budapest-Nagykáta-szolnoki vasútvonal között. Jól körülhatárolható természetes egység, csak D-en a Gerje és Perje síksága felé mosódnak el a határok. É-on a Nagykáta alatt húzódó ÉNy-DK irányú homokterület külső pereme a határ. E homokterületet Farnos előtt a Hajta régi árterülete szakítja meg. K-en a Tápióvidék csaknem észrevétlenül megy át a Zagyva vízkörnyékébe. A két tájegység között a Tápió és Zagyva árterének érintkezési vonala a határ. DK-en az Ilke-folyás és a Tápiószelétől DK-re húzódó homokterület, D-en a Gerje-Perje síksága felé a ceglédi tanyavilág, majd a Cserháthoz kapcsolódó ÉNy-DK irányú dombvidék gerince, ÉNy-on a két Tápió forrásvidékét körülvevő magaslatok alkotják a vidék természetes határait. Az így körülhatárolt tájegység területe 660 km², kb. 114.000 kat. hold.

A Tápióvidék felszíni viszonyainak kialakításában fontos szerepe van a hegyképző erőknek, a víz és a szél építő és pusztító munkájának és az ember tájalakító hatásának. A hegyképző erők eredménye a Cserhát Ceglédbercelig húzódó dombsora; a szél építő munkáját bizonyítja e dombsor felszínét borító lösz és a felső Tápió völgyét két oldalt közrefogó homokvonulat; a víz építő munkája látható a Tápió-völgy feltöltésében, romboló munkáját pedig a dombvidék barázdált, mély patakvölgyekkel, kimosásokkal tagolt felszíne mutatja. Az ember munkájának eredménye a szántók, szőlők, gyümölcsösök, utak, vasút, tanyák, községek, gáttal ellátott, mederbe kényszerített vizek, befásított, vagy szőlővel beültetett futóhomok, stb.

A Tápióvidék legnagyobb része dombvidék, mely két, egymástól teljesen elütő jellegű területre oszlik. Az egyik a Cserhát-dombsor, a másik különálló homokbuckák, vagy homokdombok láncolata. A Cserhát-dombsor háta széles löszplato, amelyből a gerinc alig észrevehetően emelkedik ki. A dombsor kétoldali lejtője helyenként falmeredeken szakad le a Tápió mellékpatakjainak völgyébe. A löszplato részint szántóföld, részint pedig — ahol a lejtőviszonyok a szántást lehetetlenné teszik — tavasszal és ősszel zöld, nyáron száraz, kiaszott legelő.

Teljesen más jellegű a homokbuckás terület. A homok vagy összefüggő nagyobb vonulatot alkot, vagy kisebb-nagyobb különálló buckákban jelenik meg. Összefüggő homokvonulatot alkot a felső Tápiótól É-ra, mely a Hajta régi ártere felé fokozatosan alacsonyodik. Legmagasabb pontja 161 m, ez a Tápió víztükréből 18 m-es kiemelkedést jelent. A homokvonulat akác-erdővel és szőlővel beültetett. Nagyobb homokterület van a két Tápió között is, továbbá Tápiószentmártontól DK-re.

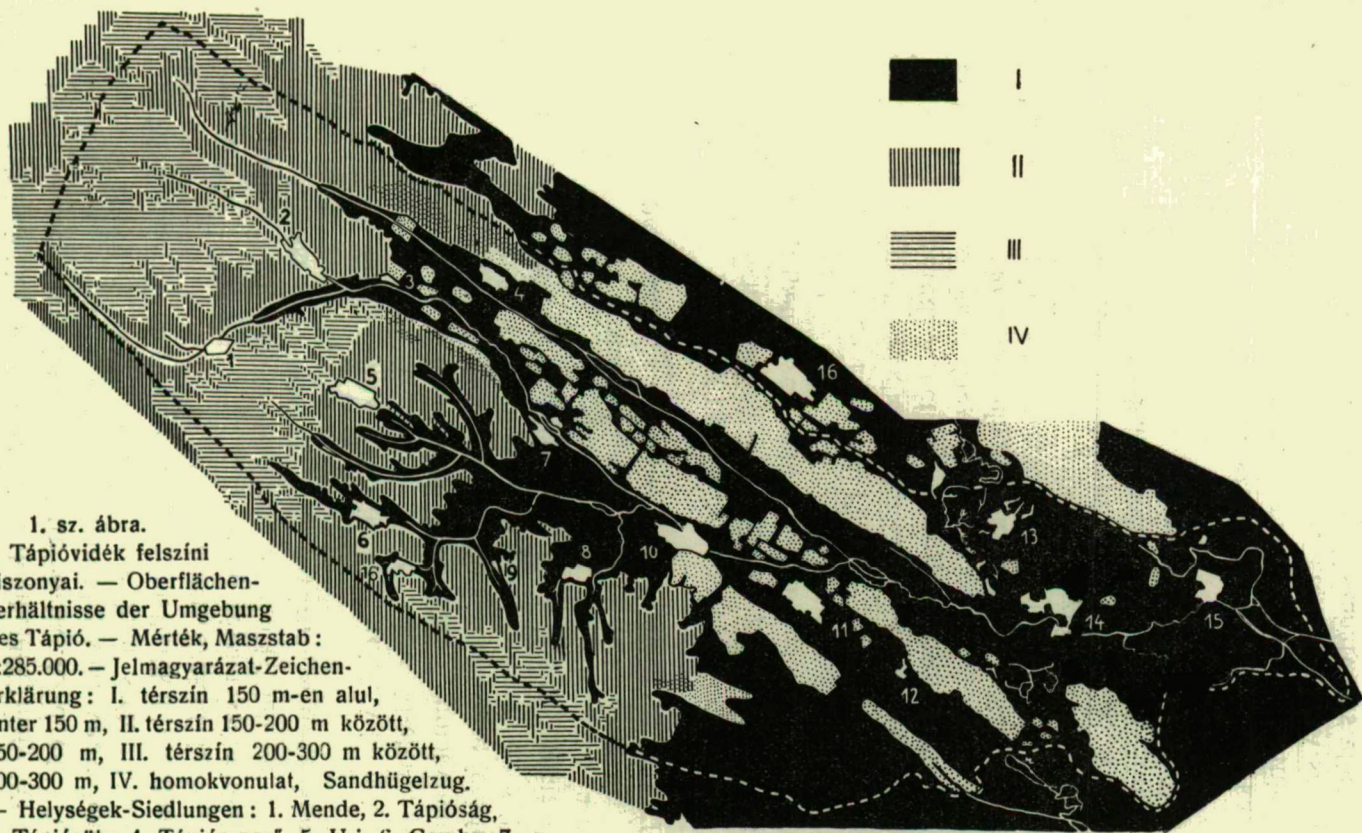
A Tápió völgye és a Tápiószentmártontól D-re fekvő terület síkság.

A terület magva a Tápió folyó völgye. A Tápió név régi eredetű. Anonymus Tapy, a váci káptalan 1275-ből, ill. 1281-ből való oklevele Tapeu néven említi. A „Táp“ jelentése ismeretlen, a „jó“ pedig folyó.

A Tápió két ágból ered. A Felső-, vagy Nagytápió Szentgyörgy-pusztán (Isaszeghez tartozik), az Alsó-, vagy Kistápió Forró-pusztán ered. A két ág Tápiószentmárton felett egyesül és Ujszásznál ömlik a Zagyvába.

A Nagytápiónak ma nincs mellékfolyója; szabályozás előtt a Hajta ömlött bele Tápiószele közelében. A Kistápióba több apró patak ömlik. Ilyenek a Tuzberek-pusztán eredő Bille-patak és a több ágból eredő Pándi- vagy Gombai-patak. A Kistápió Tápiószentmártonnál mellékágat bocsájtott ki, amely Sőreg alatt folyt el és Szolnoknál ömlött a Tiszába. 1876-ban Galgóczy ezt írja le főmedernek.

A Tápiót 1924—26 között szabályozták: a rengeteg kanyart átvágták és a meder szakaszos nívókülönbözeteit eltüntették. A Tápió vize legtöbb helyen ásott mederben folyik. A szabályozás következtében a mélyfekvésű és a szabályozás előtt gyak-

1. sz. ábra.

A Tápióvidék felszíni viszonyai. — Oberflächenverhältnisse der Umgebung des Tápió. —

Mérték, Mäszstab : 1:285.000. —

Jelmagyarázat-Zeichen-

erklärung: I. térszín 150 m-en alul,

unter 150 m, II. térszín 150-200 m között,

150-200 m, III. térszín 200-300 m között,

200-300 m, IV. homokvonulat, Sandhügelzug.

— Helységek-Siedlungen: 1. Mende, 2. Tápióság,

3. Tápiószőlő, 4. Tápiószecső, 5. Uri, 6. Gomba, 7.

Tápióság, 8. Pánd, 9. Káva, 10. Tápióbicske, 11. Tápiószentmárton, 12. Sőreg, 13. Farnos, 14. Tápiószele, 15. Tápiógyörgye, 16. Bénye.

ran víz alá kerülő területek ma kitűnő szántóföldek. A sok elhagyott folyómeder, szárazárok a feltöltődés következtében ma már alig észrevehető mélyedések.

II. Az őstáj.

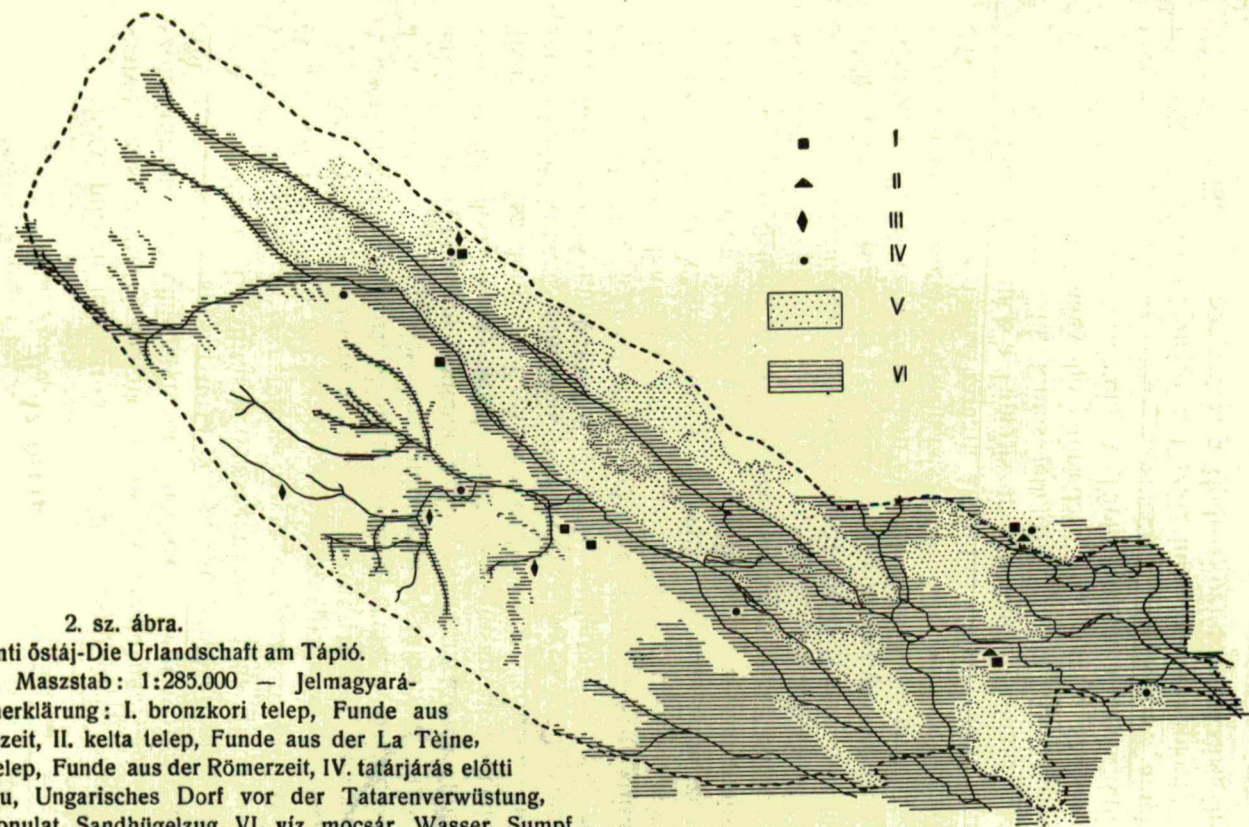
Hogy milyen lehetett a tápióvidéki őstáj, arra nézve a szabályozás előtti viszonyok fontos és megbízható adatokat szolgáltatnak. Az elhagyott folyómedrek, vizenyős területek, erek, nádasok, tavak és a turfa elterjedése pontosan megadják a vízi világ helyét. Ez állítás helyességét bizonyítják a II. József korabeli térképek, a régi följegyzések, a régészeti lelőhelyek és a felszíni képződmények is.

Az őstájban három tényező játszott fontos szerepet. A Cserhát dombsort borító lösz, a homok és a víz. A lösz képződése ismeretes. Kiterjedése a tápiómenti őstájban a mainál nagyobb volt. Ennek bizonyítékai a Tápiószentmárton és Tápiószele körüli síkságon egyesével, vagy csoportosan álló, hirtelen kiemelkedő lösz dombok. Ezek nem emberi kéz alkotásai, mint azt a régebbi kutatók gondolták (Galgóczy, Fényes, stb.), hanem a folyóvíz pusztító munkájától megkímélt, eredeti térszín. S mivel ezek a vízi világ legnagyobb kiterjedése idejében sem voltak vízzel borítva, alkalmasak voltak az ember megtelepedésére, vagy táborhelynek, temetkezési helynek. Ilyenek Tápiószentmárton határában a szkíta szarvas lelőhelye, a kistemplom dombja, a sőregi halmok és Tápiószelétől ÉK-re a Tatárhányás nevű dombok.

A homokterületek, mint szigetek álltak ki a vízivilág tük-réből. A kutatók (Galgóczy, Schafarzik, Vendl, Szabó, stb.) egybehangzó véleménye szerint nem egy forrásból származik. Egy része a pannon tenger, a lassan beszáradó beltavak fenéklarakódása, más része a Duna hajdani árterületéből szél által kifujt homok, ehhez járul még a Tápió iszapos homoklerakódása.

Az őstáj harmadik fontos jellemzője a víz. Az őstájban a vízi világ sokkal nagyobb kiterjedésű volt, mint a szabályozás előtti vizenyős területek. A Tápió vízvilága egyik láncszeme volt annak az óriási „ősmocsár“ területnek, amely ÉNy-DK irányban a Dunától a Tiszáig húzódott. A Tápióvidéktől É-ra terült el a Sár-vidék, a Bodrogtól Soroksárig hú-

2. sz. ábra.

A Tápiómenti őstáj-Die Urlandschaft am Tápió.

— Mérték, Masztab: 1:285.000 — Jelmagyará-

zat-Zeichenerklärung: I. bronzkori telep, Funde aus

der Bronzezeit, II. kelta telep, Funde aus der La Tène.

III. római telep, Funde aus der Römerzeit, IV. tatárjárás előtti

magyar falu, Ungarisches Dorf vor der Tatarenverwüstung.

V. homokvonulat, Sandhügelzug, VI. víz, mocsár, Wasser, Sumpf.

zódó mocsárvilág, D-en a kis- és nagykunsági, K-re a jászsági mocsaras terület övezte. A Tápióvidéktől D-re a Gerje-Perje mocsár vidéke húzódott. A Gerje-Perje vonala volt mai tudásunk (Schlafarzik—Vendi) szerint a levantei Duna medre és csak az alföldi beltenger eltűnése után hagyta el a Duna addigi irányát, medrével mindinkább DNy felé vándorolt. Régi medrével és a Tiszával való összeköttetése továbbra is fennmaradt a Rákospatak, a két Tápió, Szucsava, Szittyó-ér és a Gerje-Perje révén.

A Kistápió már előbb említett oldalága — mely Sőreg alatt elhaladva Szolnoknál ömlött a Tiszába — és a Tápió főmedre szigetét fogtak közre, aminek bizonyítéka az ú. n. „szigetlábi“ homok, melyet a szél fúj ki a Tápió árteréből és halmozott fel. E szigetlábi homok Tápiószentmártontól kiindulva, Tápiószele, Sőreg és Félegyháza-pusztán, továbbá Abonyon át követhető és a törtelyi homokhoz csatlakozik.

A homokterületek a körülöttük elterülő mocsárvilágból 5—20 m-re emelkedtek ki, a Cserhát dombsor pedig még ennél is magasabbra. E tény igen nagy jelentőségű az ember megtelepedése szempontjából, mert e dombok kiszögelő peremén, a víz közelében találjuk a legrégebbi telepeket. Ilyenek: 1. Tápiószecső határában, a Felsőtápió-réten egy sánccal körülvett domb, honnét bronzkori és hallstatti csákány, nyílhegy, talizmán, a homokból pedig sárga, kék, zöld gyöngyök és cserépedények darabjai, ezenkívül ismeretlen korú fal, cement- és kődarabok, továbbá római korú cserepek kerültek elő. 2. A Tápiósághoz tartozó „Felsőszőlők“-ben és a Cimbál réten bronzkori csontvázaikat és edényeket találtak. 3. Tápióbicskén a Várhegy. 4. Káva és 5. Gomba határában ugyancsak Várhegy nevű domb római leletekkel. 6. Tápiószentmárton határában a ceglédi és sőregi út kereszteződésétől DK-re a Tápió meder közelében lévő domb a szkíta szarvas (arany szarvas) lelőhelye, Pessium nevű római telep volt. 7. Tápiószele határában a Tüzköves dűlő és Korhány parton jázig sírokat találtak. A Sőregre vezető út mentén pedig különböző bronzkori és római tárgyak kerültek elő az ásatások folyamán. A Tápiószelétől ÉK-re fekvő Tatárhányás nevű hét halom tatárjárás előtti magyar telepeket bizonyít. Sajnos az újabb ásatások eredményei még nem ismereteseek.

III. Az őstáj átalakulása.

Az előző fejezetben felsorolt és térképen is feltüntetett régészeti lelőhelyek kétségtelen bizonyítékai annak, hogy már a római uralom előtt virágzó telepek voltak a Tápió vidékén. A legrégebb emlékek a Tápiószecső, Tápióság és Tápiószele határában napfényre került bronzkori leletek. A bronzkori telepek mindenütt az ártérből kiemelkedő magános dombtetőket foglalták el, ahol védve voltak az áradások ellen és közei voltak a vízhez, ami a táplálék egyik fő beszerzési forrása, közlekedő út és védelmi bástya volt egyaránt. E telepek az idők folyamán elpusztultak, helyüket újabb telepek ülték meg. Így a legtöbb régészeti lelőhelyen a különböző népek telepei egymásfölötti emeleteket alkotnak: bronzkori, kelta, római, jazig, avar, stb. telepeket.

A rómaiak idejében a kávai Várhegyen és Tápiószentmárton határában is volt római telep, akkori nevén Pessium. Bizonyára a római uralom alatt levő Pannonia határainak védelmére előretolt, megerősített helység volt, akárcsak a Tatárhányás nevű dombon Tápiószelétől ÉK-re.

A tápiószülyi Leányvár nevű sánc, a tápióbicskei Földvár és a tápiószelei hét halom (Tatárhányás) köralakú sáncerődítményei valószínűleg avar sáncvárai, már emberi kéz munkájának eredményei.

Ezek a telepek a népvándorlás hullámszásai közepette csaknem mind elpusztultak s a magyarság megjelenésekor csak a Tápiószele határában levő Tatárhányás volt lakott hely.

A magyarság megtelepedésével új fejezet kezdődik a Tápióvidék történetében.

Az ásatások eredményeképpen kiderült, hogy a Tápióvidék legrégebb magyar telepe a bronzkori és a római telep fölé épült Tápiószele, a már említett Tatárhányás nevű dombon, a mai községtől ÉK-re. Ugyancsak a honfoglalás idejéből való Tápiószüly is. Még két helységről tudunk, amelyek már az Árpádházi királyok korában is megvoltak: Tápióbicske és Tápióság.

Tápiószelén és Tápiószülyben ma is vannak e korból való építészeti és egyéb emlékek.

Tápiószele régi helyén honfoglaláskori sírokat tártak fel, majd üszök és hamuréteg között nagy három hajós templom

romjai kerültek elő II. Endre és IV. Béla érmeit rejtő XIII. sz.-beli sírokkal. Ez emlékek bizonyítják, hogy Tápiószele a tatárdúlás előtt nagyobb helység volt, valószínűleg apátsággal és kolostorral.

Tápiósüly e korból fennmaradt emlékei közül legfontosabb az 1078-ból, tehát Szt. László korából való román stílusú templomtorony, mely eredetileg őrtorony volt. (1782-ben fedezték fel a torony K-i oldalának legfelső párkányán a torony építési idejének évszámát). E toronyhoz Nagy Lajos 1350 körül építtette a mai templomot. Az 1078-ban épült őrtoronyhoz vele egyidős, löszbe vájt alagút csatlakozik, amelynek kijáratai Uri községben és a tápiósülyi lövöldénél még 50—60 évvel ezelőtt láthatók voltak.

Tápióbieskéről a feljegyzések alapján annyit tudunk, hogy 1200-tól 1450-ig a Bicskei család birtoka volt.

Tápióság pedig ugyanezen időben a Kartaly családé, akitől 1263-ban IV. Béla elvette és Zách Jób pécsi püspöknek, V. István pedig 1271-ben a „Nyulak-szigeti apácáknak“ adományozta. A helység a mai Zsigerpusztán volt.

A honfoglaláskor itt talált lakosok a halászaton és vadászaton kívül földműveléssel is foglalkoztak. A honfoglaló magyarságba e csekély számú lakosság csakhamar beolvadt. A magyarság akkori életkörülményeinek kedvező terület volt a Tápióvidék. A Tápió és mellékvizei, továbbá a Gerje-Perje által dúsan öntözött legelők bőséges táplálékot szolgáltatottak állataiknak. A Cserhát dombsort borító erdő bővelkedett vadban, a víz pedig halállományával biztosította a lakosság megélhetését.

Az ártérből kiemelkedő kisebb-nagyobb lösz és fekete-homokterületek, mivel az áradások termékeny iszappal látták el, a lakosság kenyérszükségletét is fedezték.

A tatárok a Tápióvidéket is feldúlták, a falvakat, templomokat felégették. Csak kb. 100 év múlva a tatárjárás után említ Nagy Lajos oklevele a Tápióvidéken helységet: Tápiószelét, amely a tatárok által elpusztított egykori Szele fölé épült és Szolnok vármegyéhez tartozott.

Az Árpádok korában keletkezett még Csekekáta, (Cegléd és Sőreg között a Bécsi-háton) keletkezési idejéről és történetéről semmi biztosat sem tudunk. A XIV. sz.-ból három új helységet említenek az oklevelek: Uri (1355), Gomba (1390), mint a

Nemze család birtoka és Tápiószentmárton. Ez utóbbi a XV. sz.-ban jelentősebb hely volt, 1459-ben Pest és Pilis vármegye gyűléseit itt tartja. 1495-ig a Pányi család birtoka, 1513-ban II. Ulászló a Pányi család kihalása után Werbőczynek adományozta.

1435 táján keletkezett Kálva, vagy Kálna, a mai Káva; Bénye helységet pedig 1459-ben említi első ízben oklevél. Tápiószecső, Farnos, Tápiógyörgye és Tápióság keletkezési idejét és körülményeit homály fedi; csak annyi bizonyos, hogy a XVI. sz. elején virágzó községek.

A törökdúlás előtt a Tápióvidéken legalább 14 község volt: Tápiószele, Tápiószűly, Tápióbicske, Tápióság, Csekekáta, Uri, Gomba, Tápiószentmárton, Kálna, Bénye, Farnos, Tápiószecső, Tápiógyörgye és Tamáskáta (ma puszta).

A Tápióvidéken és közelebbi környékén hét (7) Káta nevű helység volt a török előtti időben. Bizonyítja ezt a Kátay-család neve: „Kátay de septem Kátas“. Mind a hét Káta besenyő telep.* A besenyőket II. Géza telepítette a Tápió és Hajta vidékére. A hét Káta közül hatnak neve máig fennmaradt, de a hetedik helye és neve bizonytalan. Ezek: Csekekáta (a török pusztítások elől elmenekült lakosai alapították a mai Nagykátát), Szentmártonkáta, Tamáskáta (ma puszta), Boldogkáta (ma puszta), Alsó- és Felső-Egreskáta. A szájhagyomány szerint a mai Sőreg lenne a hetedik Káta.

Hogy a Tápióvidék 14 községe hány lakost számlált, megállapítani nem lehet. Annyi bizonyos, hogy ennyi helység lakossága csupán halászat és vadászatból nem élhetett meg, hanem az állattenyésztésen kívül földműveléssel is kellett foglalkoznia. Sajnos ez időből semmi olyan írott emlék nem maradt fenn, amelynek alapján a törökdúlás előtti viszonyokat megrajzolhatnánk.

A török uralom éppúgy elsöpörte a XIV. és XV. sz. minden kulturális alkotását, mint 1241-ben az addigi fejlődés eredményét a tatár. A telepek közül Tápiószele, Tápióbicske, Csekekáta, Tápiószentmárton, Kálva, Bénye, Farnos, Tápiógyörgye és Tápióság, tehát 14 közül 10 teljesen elpusztult, négy község azonban túlélte a törökdúlást. Legépebb Tápiószecső maradt;

* Szokolay Margit: A magyarországi besenyő telepekről.

Tápiósülyt vára védte meg, Gomba és Uri pedig félreeső helyzetének köszönhetette megmenekülését. Az elpusztult tíz község lakosságának jó része a török elől a Felvidékre menekült, más része Ceglédre és Irsán telepedett le. (Irsa a török hódoltság alatt fontos hely, mert a basa is székhelyül választotta.)

A török fosztogatásoknak és a lakosság elszéledésének teljes gazdasági hanyatlás lett a következménye: a halastavak, szőlők, gyümölcsösök elpusztultak, a szántóföldek parlagon maradtak, a 14 virágzó községből tíz elpusztult, romjait betemette a futóhomok. A táj az őstájhoz vált hasonlóvá.

IV. A török utáni újraéledés.

A török uralom elmúltával lassan megindult az élet a Tápióvidéken is. A török-pusztításokat túlélő Tápiószecső, Tápiósüly, Uri és Gomba csak igen apró szegényes falvak. Az elpusztult községeket az újratelepítések keltették életre. A telepítés Rákóczi szabadságharca után 1710 és 1791 között történt. A tápióvidéki telepesek jó része felvidékről származó evangélikus tót. Ennek magyarázata, hogy a telepítéseket a török elől a Felvidékre menekült helybeli birtokosok intézték.

Oklevelekből tudjuk, hogy Bénye községet Fáy Mihály telepítette újra tótokkal 1714-ben. A legelső új telep Tápiószentmárton 1700 táján, I. Lipót uralkodása alatt, lakosai evangélikus tótok. A község nem a török alatt elpusztult helység fölé, hanem attól ÉNy-ra, mai helyén épült fel. 1770-ben már 51 adóköteles háza volt.

Az újratelepítések során Tápióság következik, ugyancsak felvidéki tótokkal. A telepítés 1710—28 között történt, 1728-ban már 30 adóköteles háza van.

Káva és Bénye községeket Fáy Mihály telepítette be 1714-ben, szintén felvidéki tótokkal.

Az 1723-ban telepített Tápiószele tót lakosai nem a Tatárhányáson építik fel a községet, hanem a Tápió mellé, ahol ma is fekszik.

Tápióbicske 1730 körül kisközség.

Csekekátát visszatérő lakosai régi helyétől jóval északabbra építik fel, ez a mai Nagykáta.

1727 körül új telep is keletkezik a Tápióvidéken: Mende, melyet Bél Mátyás kis falunak mond, környékén nagy erdővel.

Magyar telepesek építik fel Tápióság és Tápiógyörgye községeket 1737-ben. Famos a feljegyzések szerint csak II. Lipót korában, 1791-ben keletkezett volna, a valóság azonban az, hogy már jóval előbb megvolt, mert a II. József-kori, 1785-ben készült térképlapon már mint község van feltüntetve.

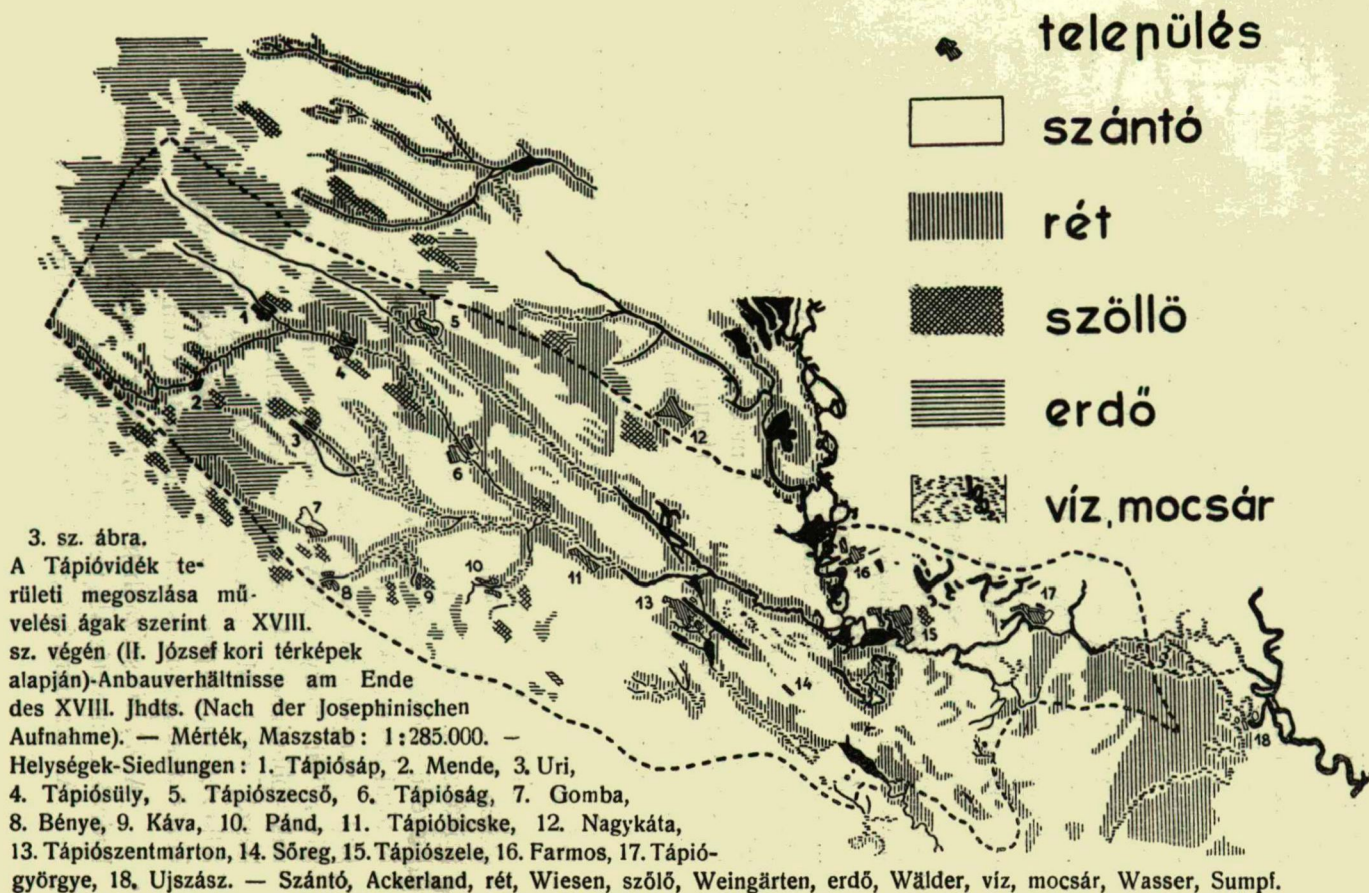
A Tápióvidék lakossága tehát többféle népi elemből tevődött össze. Egy része a földesurak Felvidékről telepített jobbagyai, más részük a török pusztítások elől elmenekült, de utána visszatérő régi magyar lakosság; a Felvidékről bevándorló palócok és végül a Jászsággal határos részeken a jászkunok.

Az újra benépesült Tápióvidék gazdasági, stb. viszonyait a II. József-kori térképekről közvetlenül leolvashatjuk.

Nagykiterjedésű futóhomok van a Kistápió jobboldalán Uritől Pándig, a két Tápió között és a Nagytápiótól É-ra. Tápióság, Nagykáta és Tápiószentmárton határában szántóföldek vannak. A rétek, legelők hosszú csíkokat alkotnak a két Tápió és mellékpataikjaik mentén. Csaknem minden község körül kert terül el. Erdő kevés, csak a Tápióvidék szélein Tápiószecsőtől É-ra és Mendétől D-re van; főleg tölgyerdő. A szőlő jelentős kiterjedésű a homokon.

A vízrajzi viszonyok a maitól eltérőek. A Tápió szabályozatlan, medre csak néhány lépés széles, helyenként azonban kiszélesedik, ahol vizét mesterségesen duzzasztották fel malmok hajtására. A vízimalmok még 1876-ban is megvoltak. Galgóczy több vízimalomról tesz említést Tápiószűly, Tápiszecső, Tápióság, Nagykáta, Tápiószentmárton és Tápiógyörgye mellett. Ide hozták a környező vidék lakosai is gabonáikat megőrölni.

Sok helyen a Tápiónak nem is rajzoltak medret. A térképhez fűzött megjegyzések szerint a Tápió vízmennyisége igen változó. Nyáron alig van benne víz, de tavasszal és ősszel a két oldalát kísérő réteket mindég elönti, sok tavat, mocsarat alkot, amelyek nyáron sem száradnak ki. Legnagyobbak a tápiószelei, tápiószentmártoni, továbbá a Nagykáta, Tápióbicske és Tápiógyörgye melletti tavak. Tápióságon a falu közepén van nádastó. A tavak és mocsarak a közlekedést nem akadályozzák, mert a Tápiónak átkelésre alkalmas szakaszai is vannak. Nagyobb áradáskor nagy területeket elönt. Igen kanyargós

folyású, több mellékága és sok elhagyott folyómedre van. Ilyenek a Tápiógyörgyétől É-ra lévő Nagyér és Tápiószelétől DK-re eső Ilke-folyás, továbbá a Tápiószentmártonnál kiágazó és Sőreg alatt elmenő régi meder. Ezeket két oldalt nagy vizenyős laposok kísérik.

A Hajta nagy tavakat és nádasokat alkotva Tápiószele mellett ömlik a Tápióba. Közlekedés a Hajta mocsarain át csak gondozott úton és fahidakon lehetséges, egyebütt nem.

Abból, hogy a Tápióvidék területének legnagyobb része szántó és legelő, következik, hogy a lakosság főfoglalkozása a földművelés és állattenyésztés. Legfontosabb terményük a gabona, amit egyébként a számos malom is bizonyít. Az állatok közül pedig a szarvasmarha, a ló és baromfi. A juhtenyésztés nem nagy szerepet játszik, csak Tápiógyörgye és Mende határában vannak juhok feltüntetve.

A régi községek romjai ekkorra már legnagyobb részt elpusztultak, a térkép csak Tápióság alatt, a gombai patak mentén tüntet fel templomromot. Az úthálózat elég sűrű. A Tápió felső szakaszát keresztező utak még árvíz idején is járhatók, mert homoktalaja van. Tápiószentmártontól K-re, mivel a talaj agyagos és sok a mocsár, csak száraz időben járhatók az utak.

Csaknem minden községben van csárda. A templomok és urasági kastélyok kőből, a házak vályogból épültek és náddal fedettek.

A XVIII. sz. folyamán újratelepített községekbe a XIX. sz. elején megindult a környező vidék magyar lakosságának beszívárgása. Így a magyarosodás csakhamar megkezdődött. Egyedül Bénye község lakói zárkóztak el környezetüktől. Ma is tótul beszélnek. A többi községben olyan gyors ütemben történt a magyarosodás, minden erőszakos, vagy egyéb beavatkozás nélkül, hogy a XIX. sz. derekán mindenütt magyarok vannak többségben. A század végén pedig már alig van, aki jól beszél tótul. Ma teljesen felszívódtak a magyarságba, de a felkezeti megoszlás, vezetéksorok, szokások, népviselet és építkezés alapján ma is kimutatható a tót elem.

A XVIII. századbéli állapotokhoz viszonyítva megnagyobbodnak a művelés alá vett területek.

Az állattenyésztés háttérbe szorul a földműveléssel szem-

ben. A külterjes állattenyésztés a nagyobb uradalmakba szorul vissza. Főleg szarvasmarhát és juhot tenyésztének.

Fényes Elek 1837-ben azt írja, hogy a Tápióvidék termékeny, főleg a Mende, Tuzberek, Gomba és Tápióság környéki lösz és fekete homok, de leggazdagabb a tápiószentmártoni és a tápióbicskei határ. Legfontosabb terménye a búza, a homokon rozs. Utána a széna következik, mely a vizenyős réteken nagy mennyiségű és jó minőségű. Tápióságon dohányt is termelnek. A homokon sok a szőlő, Káva határában kender is terem. Még sok a futóhomok terület. Uri és Farnos határában kísérleteznek megkötésével, diófával és szőlővel ültetik be. Az erdőállomány valamivel nagyobb, mint a XVIII. sz.-ban. Nagy kiterjedésűek a mocsarak és nádasok. A Tápió sokszor kiárad, elmossa a hídakat és megakadályozza a vetést, vagy a már kinőtt gabona a víz alatt elrothad.

A XIX. sz. I. felében az árvízszabályozás is megkezdődik. 1812 és 1816 között a Cegléd határába tartozó laposok és az abonyi határ vízmentesítése céljából a Perjének medret ástak, hová a földekről a felesleges vizet levezették. (A Perje-csatornát a nép Krakkónak nevezi.) A Perje ásott medre csakhamar eliszaposodott. A folyton fenyegető árvizek elhárítása céljából 1854-ben megalakult a Gerje-Perje vízszabályozó társulat, mely eddig mintegy 10.000 kat. holdat ármentesített. Bár ez az árvízszabályozás nem a Tápióvidéken történt, hatása itt is mutatkozott, mert a tápiószentmártoni határt ettől kezdve dél felől nem öntötte el a víz.

A Tápió régi medre, mely Sőreg alatt elfolyva Szolnoknál ömlött a Tiszába, a kiágazásnál eliszaposodott és így a Kistápió vize teljes egészében a Nagytápiót gazdagította.

A Hajtát, mely nagy mocsarakat alkotva Tápiószelénél ömlött a Tápióba, a Tisza és Zagyva szabályozása alkalmával közvetlenül a Zagyvába vezették. A Tápió szabályozására csak a legújabb időkben (1924—26) került a sor, amiről az I. fejezetben már megemlékeztem.

A XIX. sz. II. felében a földművelés mind nagyobb területeket nyert a homok rovására, a futóhomokot szőlővel és akácerdők létesítésével megkötik. Legfontosabb termények a búza, rozs, árpa, zab, tengeri, szőlő, gyümölcs, dohány és Tápiószecső határában a kender. Az állattenyésztés csak má-

sodrendű fontosságú. Legnagyobb a szarvasmarha és loálmány, mert ezek az állatok a földművelés és a termények szállítása szempontjából nélkülözhetetlenek. A sertés és baromfi igen elterjedt. Juhtenyésztés csak a nagyobb uradalmakban van. Tápiószentmárton és Tápiószele határában sok a fácán és tüzok. Ipar és kereskedelem jelentéktelen. A termények szállítása jó utak hiányában nehézségekbe ütközik s így a Tápióvidék a forgalomtól elzárt terület. A termények értékesítése a nagykái és ceglédi vásárokon történik.

A Budapest-Nagykátá-Szolnok és Budapest-Cegléd-szolnoki vasútvonalak megépítése sokat javított a helyzeten, de az utak átépítése csak a XX. sz.-ban történik meg, így a vasút hatása csak azoknak a községeknek a forgalmán érezhető, melyeknek saját vasútállomásuk van.

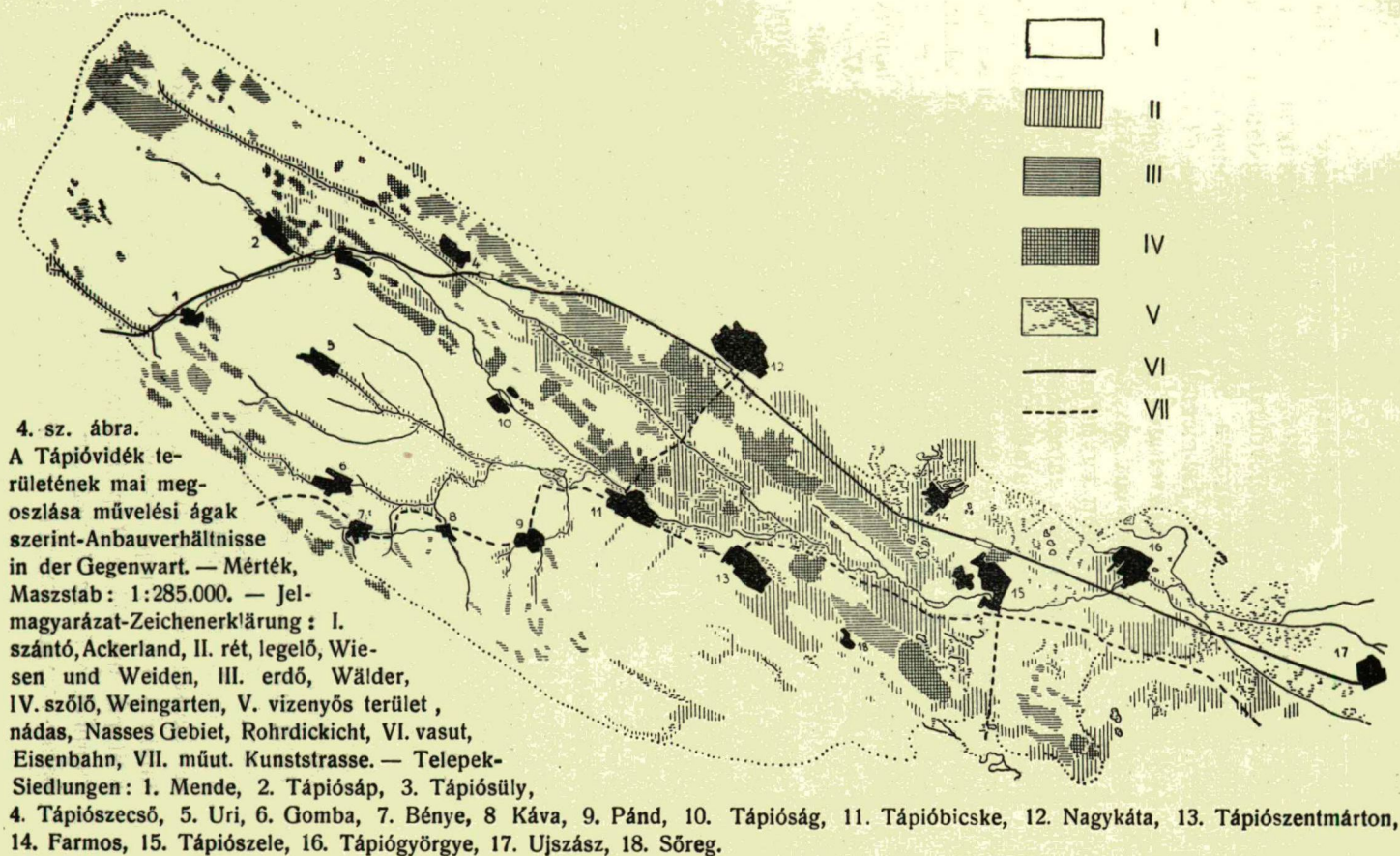
V. Jelenkor.

A) Talaj, növényzet.

A változatos felszínnek megfelelően a talajviszonyok is bonyolultak. Az egyes talajfélések elterjedése és a határok pontos megállapítása csaknem egészben véve a saját kutatásaim eredménye. Az eddigi talajtani térképek — egyrészt, mert nem eléggé részletesek, másrészt, mert a Tápióvidéket még nem tanulmányozták behatóan — elnagyolva, vagy felületesen ábrázolják. A Tápióvidék talajnemei kiterjedésük sorrendjében a következők:

1. lösz,
2. erősen humuszos fekete agyag,
3. sárga, régebben futóhomok,
4. fekete, vagy barna, iszappal kevert homok,
5. tőzeg, vagy lápföld,
6. sárga agyag,
7. szik.

1. A Tápióvidék legnagyobb kiterjedésű talajfélése a lösz, mely a Cserhát dombor legnagyobb részét borítja. A lösz-felszínbe a patakok szűk és meredek falú völgyeket vájtak. Ezekben helyezkednek el Uri, Gomba, Bénye és Káva községek.

2. A löszterület Pánd alatt véget ér, ill. átmegy a második nagykiterjedésű talajféleségbe, a humuszos agyagba. Ez a feketeföld borítja a pándi völgytől K-re eső magaslatokat és a tápiószentmártoni síkságot a Sőreg mögötti homokvonulatig, D-re a ceglédi homokig. De megtaláljuk a feketeföldet Tápiószelétől D-re homok által közrefogva. Ezt a területet a Tápiógyörgye körüli feketefölddel keskeny sáv köti össze. A feketeföld kiterjedésében nem mindenütt egyforma, hanem több altípusba osztható, így a pándi és a tápióbicskei magaslatokon homokos és meszes agyag (a lösz átalakulásából), K felé mind sötétebb színű, homokban szegényebb humuszos agyag (ez Tápiószentmárton híres földje), Tápiószele és Tápiógyörgye körül fekete, összeálló és szikesedésre hajlamos (kitűnő búzatermő).

3. E két nagykiterjedésű talajféleséghez a sárga homok csatlakozik. Régebben futóhomok volt, megkötését már 1837-ben megkísérelték, de csak a XIX. sz. II. felében sikerült. Ma futóhomok a területen nincs. E sárga homok, mint azt térképünk mutatja, összefüggő vonulatot alkot a Tápiótól É-ra és a két Tápió között. Ez utóbbinak egyenes folytatása a sőregi homokbuckás terület, míg a Farnos-Tápiószele közötti homokterület az előbbi homokvonulat folytatása a Hajta régi árterén túl. Ma az egész dombvidéket ültetett szőlő és erdő borítja.

4. A Tápió árterének legnagyobb része szintén homok, de szürke, vagy fekete színű, erősen humuszos, a Tápió hordalékával, iszapijával keveredett. E fekete homok a Tápió mentén hosszú sávban húzódik a Felsőtápió forrásától a Hajta régi árteréig. Az Alsótápió mentén is megtaláljuk Tápióbicskétől és Tápiószentmártontól ÉK-re.

5. A Tápióvidék egyik jellegzetessége a nagykiterjedésű tőzeg és lápföld, amely a hajdani, ma már csak kis területre szorítkozó mocsarak és zsombékos területek maradványa. Lápföldet találunk a Felsőtápió mentén, mely csaknem Tápiószecsőig ér le, majd a községtől DK-re húzódik a Tápió mindkét partján. A szabályozás után itt halastavat létesítettek, mesterségesen felduzzasztva a Tápió vizét. Ugyancsak lápföldet találunk a két Tápió összefolyásánál. Legnagyobb kiterjedésű a Kistápió mentén, a Tápióbicske előtti Nagy-rét, amely terület zsombékos és az év legnagyobb részében nedves. A lápföld a patak-völgyek mentén a lösz vidékbe is felhatol egészen

Kávaig. Különálló folt a tápiószentmártoni nádas, amely egy régi meder maradványa. Nagymennyiségű tűrfa van Tápiószele és Farmos határában a Hajta és az egyesült Tápió régi mocsarai helyén. A kitűnő minőségű lápföldet sok helyen kertészeti célokra használják fel (Tápióság környékén).

A lápföld eme nagy kiterjedése ékes bizonyítéka a régi nagykiterjedésű mocsárvilágnak.

6. A következő talajféleség az aránylag kis területre szorított sárga agyag. Megtalálható a tápióbicskei Várhegyen és a Mende községi téglagyár mellett.

7. Kis területet foglalnak el a szikesek, csaknem minden helység határában egy-egy kis folt a szabályozás óta.

A Tápióvidék eredeti növénytakarója a művelés alatt álló területek növekedésével mindinkább háttérbe szorult. Ma már csak a nádasok képviselik az eredeti növénytakarót. A vízszabályozás ezeket is halálra ítélte. Az eredeti vegetáció helyét szántók, szőlők, gyümölcsösök, ültetett erdők foglalják el: az őstájból kultúrtáj lett.

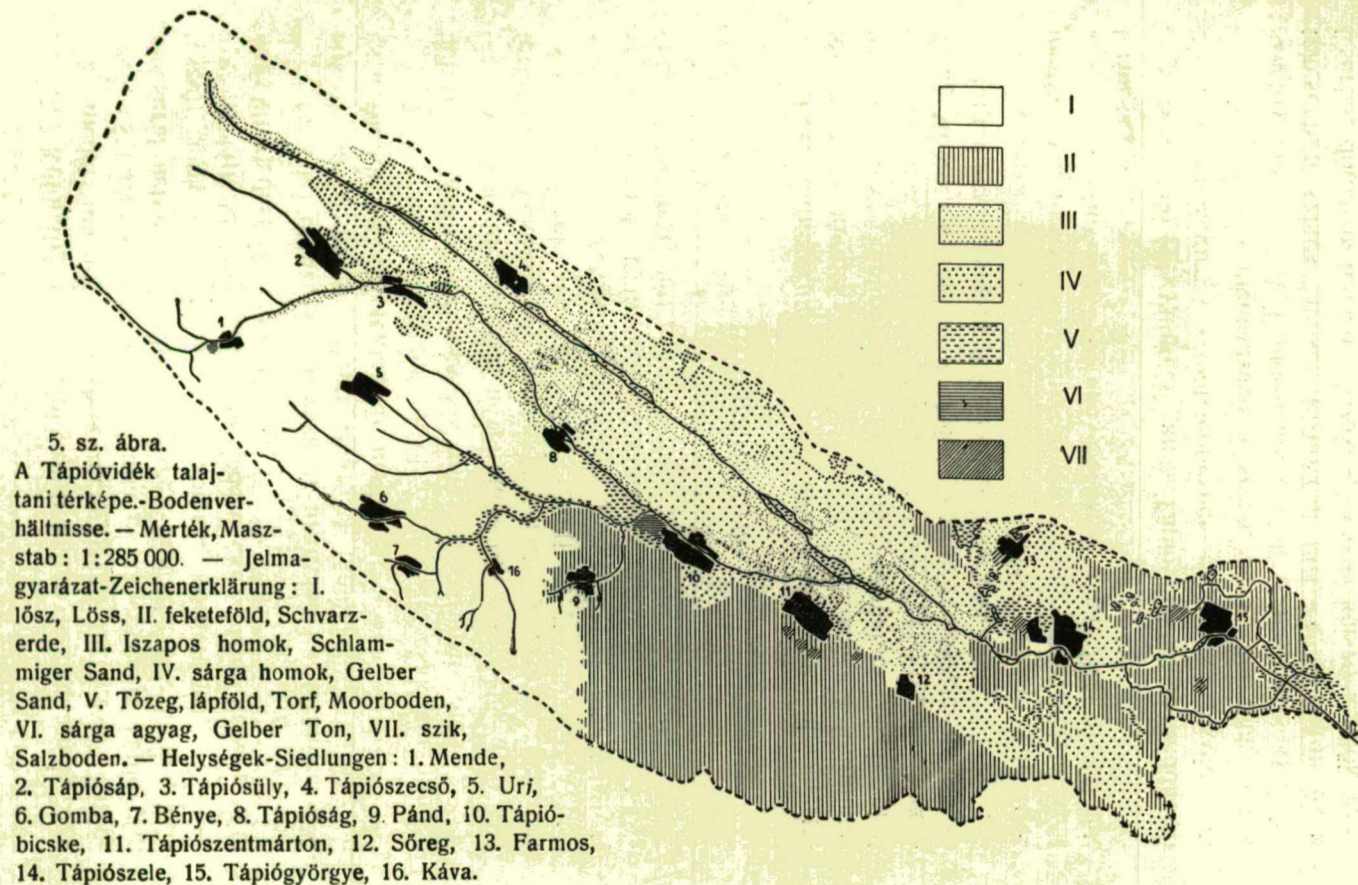
B) *Gazdasági élet.*

Ezek után térjünk át a mai életviszonyok rövid ismertetésére. A Tápióvidék lakosságának főfoglalkozása a földművelés. Az egész Tápióvidéken mindenütt termelnek búzát, ahol erre alkalmas a talaj. A búzafelesleg nagy. Felvevő piaca Nagykáta, Monor és Cegléd. A tápiógyörgyei, tápiószelei és sőregi uradalmakban gabonanemesítéssel is kísérleteznek.

A búza után a tengeri a Tápióvidék legfontosabb terménye. A homokon rozsot is termelnek, míg a sertéshízlalásnál az árpának van nagy szerepe. Sörárpát a nagyobb uradalmak termesztnek.

Sok szőlő és gyümölcs van a Tápióvidéken, de mindkettő közepes minőségű. A szőlőtelepítésnek még nagy jövője van.

Tekintélyes mennyiségű a széna, de sokkal több volt a szabályozás előtt. A Tápió-menti legelők szénájánál sokkal értékesebb a szikes laposok kisművelésű füve. A homokon és a Cserhát dombsor tetején időszakos, nyáron kiaszó legelők vannak. A szénafelesleg jól értékesíthető.

A burgonyatermés a szükségletet fedezi. Cukorrépát és dohányt csak az uradalmak termelnek. A dohány olcsó minőségű.

Bár a homokon már mindenütt van kisebb-nagyobb erdő, a faállomány nem fedezi a szükségletet. A homokon akác, a vizek mentén kevés fűz, nyár- és égerfa, a kötöttebb talajon szil és tölgy van. A homokon és a Cserhát dombsoron helyenként ültetett fenyves is van. A szil és akác fáját szerszámkészítésre használják.

Káka és nád a szabályozás óta kevés.

A Tápióvidék állattenyésztése virágzó. Legfontosabb állata a ló, de számra felülmúlja a szarvasmarha-állomány. Mivel sok a legelő, a tehén tartása nem sokba kerül, azért a szegényebb embernek is van tehene. Minden nagybirtokosnak van tehenészete. A tej értékesítése tejszövetkezetek útján történik.

Az élő baromfi- és tojáskivitel jelentős, felvevője a főváros. A tápiószentmártoni tanyákon jelentős a pulykatenyésztés is. Juh csak egy-két nagyobb uradalomban van. Sok a nyúl, fogoly, fűz és fácán, van még tűzok is, sőt a Tápió mentén vidra is előfordul. Hal van ugyan a Tápióban, de nem nő meg élvezhető nagyságig. A szabályozás után Tápiószecső alatt és Zsigerpusztán halastavat létesítettek.

Az egész Tápióvidéken túlsúlyban van a nagybirtok. Ez alól csak Tápióbicske kivétel. A nagybirtoktól eltekintve legtöbb a 2—5 holdas törpebirtok, majd a kis- és középbirtok.

A lakosságnak kb. 80%-a földművelő, ill. őstermelő. A gazdálkodás módja csak az uradalmakban áll a kor színvonalán.

Kisiparos — az eltartott családtagokkal együtt — 11% ; a közlekedés, posta, utak szolgálatában áll a lakosság 3%-a ; kereskedő, béres és cseléd 2—2% ; egyéb 2%.

C) Népesedési és kultúrviszonyok.

A Tápióvidék népesedési viszonyait 1840-től máig az alábbi táblázat tünteti fel:

Év	összlakosság	szaporodás	magyar	tót	egyéb	népsűrűség
1840	22.112	—	—	—	—	34
1876	25.513	130/o	—	—	—	38
1880	29.283	120/o	860/o	80/o	60/o	44
1890	33.839	130/o	940/o	50/o	10/o	51
1910	44.030	290/o	940/o	50/o	10/o	67
1920	49.051	10·20/o	970/o	2·80/o	0·20/o	74
1930	53.000	7·30/o	980/o	1·30/o	0·70/o	80

A vallási megoszlás:

Év	lakosság	róm. kath.	ref.	evang.	zsídó
1840	22.112	720/o	110/o	140/o	30/o
1876	25.513	730/o	150/o	90/o	30/o
1880	29.283	720/o	170/o	90/o	20/o
1890	33.839	740/o	140/o	90/o	30/o
1910	44.030	750/o	140/o	90/o	1·60/o
1920	49.051	76·60/o	140/o	80/o	10/o
1930	53.000	77·60/o	130/o	80/o	10/o

A táblázatból leolvashatjuk, hogy a Tápióvidék lakossága 100 év alatt megkétszereződött. A szaporodás legnagyobb 1876 és 1880 között. A lakosság túlnyomó többsége magyar volt már a XIX. sz. közepén is (86%), ma 98%-a magyar. A nemzeti-ségek közül csak a tót szerepelt 8%-ban.

A felekezeti megoszlás statisztikája szerint már a telepítések után is többségben vannak a róm. katolikusok (72%) s e vezető szerepük egyre nő (ma 77.6%). Az evangélikusok száma relatíve fogy: 14%-ról 8%-ra esett vissza.

A népsűrűség (80) az országos átlag alatt marad.

A lakosság községekben és kisebb falvakban lakik. Tanya-rendszer most van kialakulóban Tápiószentmárton Cegléddel érintkező határán. Csaknem minden község típusos folyómenti település s a földesúr kastélya körül keletkezett. Az utcák rendezetlenek, porosak. A kastélyokat és a most épült házakat kivéve az épületek vályogból épültek és náddal fedettek.

A Tápióvidék községei nagyságuk sorrendjében a következők (1930-as adatok alapján):

1. Tápiószele	9817 lakossal
2. Tápiógyörgye	6147 „
3. Tápiószentmárton	5367 „
4. Tápióbicske	4226 „
5. Tápiószecső	3092 „

6. Farnos	3184 lakossal
7. Tápióság	3117 "
8. Gomba	2828 "
9. Tápióság	2596 "
10. Mende	2542 "
11. Uri	2535 "
12. Tápiósüly	2504 "
13. Pánd	2072 "
14. Bénye	1437 "
15. Káva	728 "

A közlekedési viszonyok kedvezőek. A Tápióvidéket átszeli a Budapest-Nagykáta-szolnoki vasútvonal és az u. e. helységeket érintő műút. A 15 község közül hatnak van vasútállomása.

A kultúrviszonyok nem kielégítőek. Villanyvilágítás csak a már csaknem összeépült Tápiósüly-Tápióságon és Sőregen van. A lakosság 12%-a analfabéta, bár e szám korántsem ad helyes bepillantást a műveltségi viszonyokba.

*

Értekezésemben a tápióvidéki őstáj kultúrtájjá alakulását rajzoltam meg. Ez átalakulásban a felszínalakító erők építő és romboló munkája mellett nagy szerepe van az embernek.

Az őstáj jellegét a Tápió és mellékpatakjai alkotta mocsarak s e mocsarak által közrezárt homokhátak és dombsorok adták, melyek már az őstájban is természetes tájegységet alkottak. Ennek bizonyítéka az is, hogy az ember letelepedésétől kezdve az egész területre sajátosan jellemző kultúrkapcsolatok mutathatók ki a Tápióvidék egyes részei között.

A Tápió régi kulturális jelentőségét bizonyítják az egykori ártérből kiemelkedő dombsorok római uralom előtti, római s népvándorlaskori leletei. A vízi világtól körülfogott dombsor igen alkalmas volt a megtelepedésre, mert védve volt az áradások ellen, a vízi világ pedig a táplálék forrása, védelem és közlekedési út volt egyaránt.

E kedvező viszonyok következménye az is, hogy az elpusztult legrégibb telepek fölött keletkeztek az újabbak. Így egymás felett időrendben három települési szintet találunk a dombsor tetején: legalul bronzkori, felette jazig, kelta, vagy

római telepek, legfelül pedig a tatárpusztítás előtti magyar falvak romjai.

A táj fejlődésében nagy zökkenők, visszaesések vannak. Így a tatárjáráskor és a török uralom alatt csaknem mindaz megsemmisült, amit addig az emberi munka teremtett. A török uralom utáni újratelepítésekkel csak lassan indul meg a vérkeringés s a fejlődés mindmáig lassú ütemű. A népesedési és kultúrviszonyok az országos átlag alatt maradnak s a nagyobb arányú fejlődésnek útját állják a nehéz gazdasági viszonyok s az ipar hiánya.

Zusammenfassung.

In obiger Abhandlung versuchte ich die Umwandlung der Urlandschaft in eine Kulturlandschaft an Hand des Beispiels der Tápió-Gegend darstellen. Darin hatte neben den aufbauenden und zerstörenden morphologischen Kräften die Einwirkung des Menschen eine Rolle.

Die Eigenheit der Urlandschaft wurde bestimmt durch den Tápió und seinen Nebengewässern, durch diese gebildete Sümpfe und durch die von denselben umschlossenen Sandzügen und Hügelreihen, welche schon in der Urlandschaft eine natürliche Einheit bildeten. Den Beweis hiezu liefern jene bezeichnenden Wechselwirkungen, welche seit der Besiedlung zwischen den einzelnen Teilen der Landschaft stets bestanden.

Die Bedeutung der Landschaft beweisen jene Funde, die aus dem vorrömischen, römischen Zeitalter, sowie aus der Zeit der Völkerwanderung stammen und für die aus dem Überschwemmungsgebiet emporragenden Hügelreihen bezeichnend sind. Die von der Wasserwelt umgebene Landschaft war für die menschliche Besiedlung besonders geeignet, da dieselbe vor Überschwemmungen geschützt war und die Wasserwelt Schutz, Lebensunterhalt sicherte und Grundlage für den Verkehr bot.

Folge dieser Umstände war auch, dass nach Zerstörung der älteren Siedlungen stets eine neuerliche Überlagerung erfolgte. Wir finden auf den Hügelreihen drei Siedlungsflächen: zu unterst diejenigen aus der Bronzezeit, sodann Siedlungen

der Jazygén, Kelten und Römer, zu oberst aber die ungarischen Siedlungen vor der Verwüstung durch die Tataren.

In der Entwicklung der Landschaft entstanden Unterbrechungen und Rückfälle. Die Tataren, später die Türken verwüsteten beinahe alles, was bisdahin der Mensch schuf. Nach der Türkenzeit nimmt die Neubesiedlung einen sehr langsamen Gang und die Entwicklung ist bis in unsere Tage eine nur sehr allmähliche. Die Volksdichte und die kulturellen Verhältnisse bleiben hinter dem Landesdurchschnitt zurück. Einer lebhafteren Entwicklung stehen die ungünstigen Wirtschaftsverhältnisse und das gänzliche Fehlen der Industrie im Wege.

Irodalom. — Litteratur.

1. *Borovszky Samu*: Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye. Budapest, 1910.
2. *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, Budapest, 1890.
3. *Czirbusz Géza*: Magyarország a XX. sz. elején.
4. *Fényes Elek*: Magyarország leírása. Pest, 1847., 205.
5. *Fényes Elek*: Magyarországnak és a hozzá kapcsolt területeknek mostani állapotja statisztikai és geográfiai tekintetben. Pest, 1837.
6. *Galgóczy Károly*: Pest-Pilis-Solt törvényesen egyesült vármegyék monográfiája. Budapest, 1876.
7. *György Aladár*: Föld és népei V.
8. *Halaváts*: Az Alföld Duna-Tisza közötti részének földtani viszonyai. Földtani Intézet Évkönyve. XI.
9. *Hóman Bálint*: A magyarság megtelepülése. Szabad Lyceum. 1921.
10. *Hóman—Szekfü*: Magyar történet.
11. *Kogutowicz Károly*: Dunántúl és Kis-Alföld I—II. k. Szeged, 1930, 1936.
12. *Kolofont József*: Magyar városok monográfiája: Cegléd. Budapest, 1931.
13. *Ortvay Tivadar*: Magyarország régi vízrajza. II. k. Budapest, 1882.
14. *Prinz—Cholnoky—Teleki—Bartucz*: Magyar föld, magyar faj. I—II. k. Magyar földrajz. Bp. Egyet. nyomda kiad.
15. *Schafarzik—Vendl*: Geológiai kirándulások Bp. környékén. Bp. 1929. 139—140.
16. *Szokolay Margit*: A magyarországi besényő telepekről. Föld és Ember IX. évf. 1929.

17. *Timkó Imre*: A Duna-Tisza közét É-ről szegélyező homokos vidék agrogeológiai viszonyai. A M. Kir. Földtani Int. évi jelentései az 1925—28. évekről. Bp., 1935. 245—249.

18. *Timkó Imre*: A maglódi hát és a Tápió-völgy agrogeológiai viszonyai. U. o. 231—235.

19. *Timkó Imre*: A Tápió völgyétől D-re eső dombos vidék agrogeológiai viszonyai. U. o. 238—244.

20. *Treitz Péter*: A Duna-Tisza közének agrogeológiai leírása. Földtani közl. XXXIII. 1903.

21. *Treitz Péter*: Csonka-Magyarország termőtalaja. Bp. 1929.

22. A m. kir. Központi Statisztikai Hivatal kiadványai.

ACTORUM SECTIONIS GEOGRAPHICO-HISTORICAE

Tomus I.

Fasc. 1.: <i>J. Banner</i> : A neolithikum Szarvason. — Das Neolithikum in Szarvas. — <i>J. Banner</i> : A bányászati lovassír. — Das Reitergrab von Bányász	Pengő 2—
Fasc. 2.: <i>J. Deér</i> : Heidnisches und Christliches in der altungarischen Monarchie	5—

Tomus II.

Fasc. 1. <i>K. Kogutowicz</i> : Előszó. — Vorwort. — <i>R. Wagner</i> : Szeged időjárása 1930-ban. — The Climate of Szeged in 1930.	8—
Fasc. 2.: <i>L. Papp</i> : A kecskeméti tanyatelepülés kialakulása. — Die Gestaltung der „Tanya“-Siedlung von Kecskemét. — <i>Gy. Gayer</i> : Gödörháza. — Gödörháza. — <i>B. Benczur</i> : Békésszentandrás természeti, települési és társadalmi viszonyai. — Békésszentandrás. Landschaftliche, siedlungsgeographische und wirtschaftsgeographische Beschreibung eines ungarischen Dorfes. — <i>E. Módr</i> : A község határok alakulása. — Die Gestaltung der Gemeindege- markungen.	250

Tomus III.

Fasc. 1.: <i>Sz. Sulica</i> : A magyar irodalom és művelődés hatása a román irodalom és művelődés fejlődésére. — Influences hongroises sur le développement de la littérature et de la culture roumaines	250
Fasc. 2.: <i>K. Marót</i> : Refrigerium. — Refrigerium.	2—

ACTA LITTERARUM AC SCIENTIARUM

REGIAE UNIVERSITATIS HUNGARICAE FRANCISCO-IOSEPHINAE

SECTIO

GEOGRAPHICO-HISTORICA

CURANT

I. FÖGEL — C. KOGUTOWICZ

TOM. IV. FASC. 2.

EDIT

UNIVERSITATE REGIA HUNGARICA FRANCISCO-IOSEPHINA FUNDOQUE ROTHERMEREIANO
ADIUVANTIBUS

SODALITAS AMICORUM UNIVERSITATIS

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM

TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI

A FÖLDRAJZ ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYOK
KÖRÉBŐL

SZERKESZTIK

FÖGEL JÓZSEF — KOGUTOWICZ KÁROLY

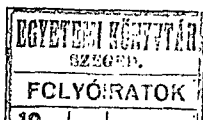
IV. KÖT. 2. FÜZET.

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ÉS A ROTHERMERE-ALAP
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

AZ EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE

SZEGED

1938.

ACTA
LITTERARUM AC SCIENTIARUM
REGIAE UNIVERSITATIS HUNGARICAE FRANCISCO-IOSEPHINAE

SECTIO
GEOGRAPHICO-HISTORICA

CURANT;
I. FÖGEL — C. KOGUTOWICZ

TOM. IV. FASC. 2.

EDIT
UNIVERSITATE REGIA HUNGARICA FRANCISCO-IOSEPHINA FUNDOQUE ROTHERMEREIANO
ADIUVANTIBUS
SODALITAS AMICORUM UNIVERSITATIS

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI
A FÖLDRAJZ ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYOK
KÖRÉBŐL

SZERKESZTIK
FÖGEL JÓZSEF — KOGUTOWICZ KÁROLY

IV. KÖT. 2. FÜZET.

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ÉS A ROTHERMERE-ALAP
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
AZ EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE

SZEGED
1938.

50279

Kunhalom

Módszeres tájleírás a szegedi tanyavilágból

Irta: MÉSZÁROS OLGA

A tájleírás Granö szerint

Alapfogalmak. A terület elhatárolása. A leírás módszere.

J. G. GRANÖ finn geográfus professor 1929-ben megjelent „Reine Geographie” című munkája eddig szokatlan, a földrajz-tudományban *új* utakkal, módszerrel ismerteti meg az olvasót.

Tájleírásában abból indul ki, hogy az ember környezetéről érzékszerveivel vesz tudomást. Nála tehát a figyelő ember a központi gondolat. A szemlélet tárgya pedig a környezet, mint érzékelhető komplexum, összeség. Ha a szemlélet eredményezte kép egységes, a környezet máris földrajzi egységnek tekinthető. Meggyőződése az is, hogy a földrajz tárgyának, a földrajzi egységnek érzékileg felfogott és megrögzített képe az érzékszervek együttműködése révén egységes. A földrajzi kutatás tulajdonképeni tárgya tehát *a környezet (Umgebung)*. A környezetnek vannak állandó és változó alkotói. Állandóak a *tárgy-ak (Gegenstand)*, míg ezek tulajdonságai a *jelenség-ek (Erscheinung)* nap- és évszak szerint változnak. E változó jelenségek közvetítésével ismerjük meg tehát a tárgyakat s a jelenségeket, ezek összesége, a jelenségcsoportosulások adják voltaképpen a környezetet. Hogy ezt a geográfiai összeséget megmagyarázhassuk, ép a jelenségek változó volta követeli a *huzamosabb megfigyelést*. Továbbá szükséges, hogy ezt az egységet (= környezet) ne csak érzékszerveinkkel, hanem a rendelkezésünkre álló eszközökkel is (műszer, szó, fénykép, térkép, ...) kutassuk és ábrázoljuk. Az észlelt és vizsgált földrajzi tényezőknek, jelenségeknek *további összehasonlítása, a lé-*

nyegesnek a lényegtelenről, a fontosnak a jelentéktelenről való megkülönböztetése a kutatott terület földrajzi értékét (geogr. Wert) adja. GRANÖ kutató munkája tehát előbb analitikus, majd az eredmények összefoglalása végett szintetikus. De mindkét eljárásában csak azt veszi figyelembe, aminek a környezetben jelentősége van. A geográfusnak bele kell élnie magát a tanulmányozott területébe, kutatnia kell minden — a területre jellemző — jelenséget. A tér, helyzet, elterjedés és idő kérdésének szem előtt tartásával kell megadnia a terület leírását. A leírásakor, vagyis a terület céltudatos analizisekor mindenek előtt meg kell állapítani, hogy mely jelenségek és tárgyak jönnek tekintetbe és hogy ezek milyen mértékben jellemzőek és elterjedettek. Majd a lényegesnek megítéléssel, összehasonlítással és kiválogatással való megállapítása eredményezi a földrajzi karakterisztikumot, s a szintézis további során kialakul a kutatott, a valóságnak megfelelő, bár erősen leegyszerűsített földrajzi egység (geogr. Einheit). Az így kapott földrajzi terület, mint komplexum a környezetből világosan kiemelkedik. GRANÖ szerint tehát a környezet a jelenségek összesége, mely a tárgyak sokféleségéről nyújt ismereteket. Így ő a jelenségeknek, jelenségcsoportosulásoknak tulajdonít elsőbrendű fontosságot az anyaggal szemben. Szerinte a tárgyak természetétől függő jelenségeket a környezetben működő ható erők (Agentien) eredményezik. A kölcsönhatások sűrű komplexumától átszőtt környezetben a folyamat (Vorgang) és képződmény (Bildung) sem egyéb, mint a hatóerő és tárgy kölcsönhatásának eredménye. Ha tehát a földrajzi adottságok összességét akarjuk megmagyarázni, akkor elsősorban a tárgyak jelenségeit kell megfigyelnünk. Az érzékelhető jelenségek alapján a környezetet három részre osztja. Az első a „... földrajzi tájékozódást meghatározó és bizonyos módon az egészet uraló és összefogó látható komplexum: a látmező (Gesichtsfeld)...” (GRANÖ: R. G. 16 old.); a második a feltalálható és szerepetvivő jelentőséggel bíró anyagok: meleg, nedvesség, nyomás (víz, szél és i. t.), hangok, szagok összesége, a bennünket körülvevő anyagokkal (levegő, — részben víz) együtt, mint: közeg (Medium); a harmadik a talapzat (Unterlage oder Substrat), amelynek jelentősége az ellenállása (Widerstand); hordképessége (Tragfähigkeit), lejtője (Neigung) révén válik

nyilvánvalóvá. Mivel azonban az összeségbe az anyagok is beletartoznak, ennél fogva azok is tekintetbe jönnek, de csak másodsorban. Az anyagoknak hét féleségét különbözteti meg: földkéreg, víz, levegő, növényi takaró, állatvilág, népesség, *átalakított anyag (umgeformter Stoff)*. Utóbbival szemben az előző hatot GRANÖ *természetes anyag (Naturstoff)* néven foglalja össze.

Az embert közvetlenül körülvevő (anthropocentricus) környezet tehát az *észlelési tér*. Ameddig a tárgyakat valóságos nagyságukban és plasztikusan látjuk, terjed a *közellátás (Nahsicht)*, míg *távollátás-kor (Fernsicht)* a látszólagos nagyságú, árnyékolt, perspektivikus tárgyak képszerű látást eredményeznek. Miután a tárgyak helyét a látmezőben meghatároztuk, a jelenségek térbeli adottságai alapján különböző felszíneket állapíthatunk meg, megkülönböztetvén a közellátásnak megfelelő *közelség-től (Nähe)* a távollátásnak megfelelő *táj-at (Landschaft)*. Azonban ezen antropocentrikus elhatárolás nem elegendő, hanem körülhatárolt, jelenségeit és tárgyait illetőleg meghatározható, azaz szigorúan a föld felszínéhez kötött egységekre van szükség. Ilyen földrajzi *egyed-ek (Individuum)* a *törpeterség (Kleinraum)*, a közelségnek megfelelő, környezeti jelenségektől jellemzett felszín és a *vidék (Örtlichkeit)*, azaz a tájnak megfelelő és távollátási jelenségek által meghatározott felszín. — PASSARGE a természetes tájat klíma, geológiai szerkezet és talaj szerint határolja el; míg HETTNER a genetikusszerű összefüggéseket hangsúlyozza. Velük szemben GRANÖ *csak a távollátást* veszi figyelembe. Szerinte bár minden jelenség vizsgálható, mégis az elhatárolás alkalmával már nem jöhet mind tekintetbe. A táj terjedelme olyan nagy lehet, mint a nyílt táj horizontja által határolt felszín. De nem is a felület nagysága a mérvadó, hanem az egységesség foka. Az analízis során is ezeket az egységes felszíneket kell megfigyelni, és nem a csak többé-kevésbé kifejezett határokat keresni. Utóbbi a valóságban különben is csak ritkán van meg. Inkább csak széles átmeneti zónák vannak és ezért nem is döntő fontosságú a határ meghúzása.

A táj egységes felszínének a meghatározása után annak jelenségeit kell sorba venni és leírni. Kutatni kell, hogy a fény, szín és egyéb tér- és időbeli jelenségek mily mértékben jellem-

zik a formailag és anyagilag meghatározott tárgyakat. A táj leírásában csak a kiinduló pont lehet antropocentrikus, később ettől függetlenítődni kell. Az ábrázolás főleg morfológiai és csak kis mértékben kronológiai és fotológiai, mivel a hosszabb időtartamú formatényezők magasabb értékűek a komplexumban, mint a szín és fényforrások. Ha a tájban a forma, szín és fényelemek le vannak írva, szintetikus értékeléssel kell kimutatni ezen tényezők befolyását az antropocentrikus egységre. A komplexum ezen szintézise során az analitikus tényezőknek csak egy része lesz figyelemreméltó. A táj jelenségeinek analízise után a komplexumot meghatározó jelenségek szintetikus értékelése és megállapítása a táj *típusához* vezet el. GRANÖ-nél a típusok ezen erősen általánosított rendszere a „mozdulatlan” (Unbewegliche) jelenségein, az évi tartamon és ritmuson alapul, és a leíráshoz csak a közvetlen megfigyelés szolgáltatja az alapot. Az érzékelés fontosságát hangsúlyozva GRANÖ *szigorúan elkülöníti a táj leírását annak magyarázatától*. Szerinte ugyanis a pontos *leírás* a legfontosabb és tájtani szempontból itt a *látás* az irányadó. Csak ezután a magyarázat folyamán veszi figyelembe az egyéb jelenségeket, kapcsolatokat. Bár hangsúlyozza a földrajzi egység összeshözvódottságát, mégis *elsősorban azt ragadja ki, ami a közvetlen és döntő benyomást kelti: a szemléletet*. Szakít tehát a más tudományokban használt genetikai és egyéb módszerekkel, és zseniálisan megoldja a tájleírás problémáját látással, szemlélettel. PASSARGE klímája, geológiai szerkezete, talaja, HETTNER genetikája csak a táj életének ismertetésekor szükséges.

A kunhalmi terület kiválasztása.

GRANÖ rendkívül érdekes és értékes műve adta az eszmét és érlelte meg az elhatározást bennem e munka elvégzésére. A célkitűzésem az volt: mi módon és milyen mértékben lehet megvalósítani GRANÖ tájleíró módszerét alföldi területen.

Dr. Kogutowicz Károly professor úr szíves útbaigazító tanácsára Szeged külterületén, Feketeszálon Kunhalom környékét dolgoztam fel.

A terület 1.5 km hosszú és 1 km széles. Nem zárt földrajzi egység. Ezt az aránylag kis területet tudatosan úgy vá-

lasztottam, hogy a tájelhatárolás nehézségét teljességgel ki-
 kapcsoltam. Sőt ellenkezőleg, hogy az alföldi táj egyhangúsá-
 gában minél több életet találjunk, épen ezt a kis területet úgy
 szemeltem ki, hogy az e vidékre jellegzetes három fő talaj-
 típusnak egy-egy darabját magában foglalja. Valójában tehát,
 amennyiben a magyar Alföldön éles elhatárolást végrehajtha-
 tunk, e kutatási területen három határvonalnak kellene talál-
 koznia. De így viszont a növényi, állati és emberi életjelen-
 ségek alakulásának és csoportosulásának jóval több változa-
 tossága szemlélhető (v. ö. pl. Mozgékonyosság). Egyedüli célom
 volt ugyanis, hogy minél nagyobb részletességgel kísérlel-
 jem meg e területnek GRANÖ szerinti tanulmányozását.

A megfigyeléseket kizárólag az 1935. év tavaszától 1936
 tavaszáig terjedő egy évi időtartam alatt Kunhalomra való állandó
 kijárással, a jelzett terület bebarangolása, feljegyzések, térké-
 pek, fényképfelvételek készítése révén, részben régebbi tapaszt-
 alataim s a tanyai néppel való beszélgetések során gyűjtöttem
 össze. Irodalom nem állott rendelkezésemre. A szemlélet útján
 tapasztalt jelenségeket az analitikus térképek rögzítik (A/I,
 II, ... XI). S ezek segítségével — két vagy több analitikus tér-
 kép egybevetése, egymásrahelyezése révén — végezhető el
 a táj szintézise (Sz/XII, ... XVI térképek). A kísérő szöveg-
 rész nem csupán ezen térképek magyarázó leírása. Tehát szö-
 veg és térkép — sőt fényképek is — csak együtt használhatók,
 mert egymást kiegészítve igyekeznek lehetőség szerint meg-
 közelítőleg adni a tájleírásnak egy módszerét.

A következő évben, az évszakoknak megfelelő időközök-
 ben ismét látogattam a feldolgozott területet, s az 1937. évi
 igen nedves tavaszi időjárás hozott némi változást (I. Talaj).
 Ez is egyik bizonyítéka annak, hogy a megfigyeléseknek
 hosszú sorozata sem elegendő ahhoz, hogy egy tájról be-
 fejezett jellemzést adhassunk, mert a jelenségek és okaik
 állandóan változhatnak és változnak és ebből kifolyólag a mó-
 dosulásoknak is állandó a lehetősége és bekövetkezése.

A táj analízise.

Domborzat

A/I

A táj koratavaszi meglátogatásakor a növénytakaró még nem akadályozta a távolbalátást és a formák szemlélését. Ezen a területen a felszíni formák nem mutatnak nagy eltéréseket.¹ A D-i része a legalacsonyabb 75-89 m-es mélyponttal. Ny-i, ÉNy-i és ÉK-i irányban apró emelkedéseket, lapos hátakat mutat, amelyeknek legmagasabb pontja is csak a 86 m t. sz. f. m. körül áll. Legszenbetűnőbb dombja Kunhalom (86,3 m) a terület K-i részében. Az alacsony dombhátak között lévő, népies néven „hajlat”-nak nevezett mélyedések, a nyújtott U alakban húzódó Maty-ér ennek a vidéknek a legmélyebb fekvésű részei. A Szeged környéki belvizeknek legnagyobb részét a Maty-ér vezette le. Ez a szerepe ma, az új csatornák kiépítése révén ugyan változott, de még mindig a Maty-ér a legfontosabb belvív-levezető medre a szegedi határnak.

Talaj

A/II

Ezek az aránylag egész csekély, 10–11 m-t meg nem haladó felszínkülönbségek azonban változatos talajtani és élet-tani különbségek előidézői. A lapos mélyedésekben alakulnak ki a szikesek. Nagyobb részük még termőszik, de fehér foltokban a „vak”-szik is fellép (1).² Mellettük kis humuszos iszapcsík, majd a dombhát oldalain homokos vályog, illetőleg iszapos homok következik. A két északabbi dombhát — valószínűleg a talajművelés hatása következtében is — mindinkább humuszosabbá váló laza, illetőleg kötöttebb homok. A terület északi és főképp ÉK-i hátain még futóhomok is van.

Állandó vízterület nincsen a vidéken, de a mélypontok szikes területei majdnem minden tél végén, tavaszélen vízzel borítottak. Igen nedves, így magas állású talajvizet eredményező tavasszal pedig, mint az 1937. évi is volt, a talajvíz egészen az iszapos homok felső határáig fedi a földeket és csak május, néha június meleg napjai szárítják ki fokozatosan. Ezért a legmélyebb részeket nem is törlik fel, kaszálónak, le-

¹ Az A/I térképen lévő szintvonalak jórészt és a magassági adatokat a szegedi Árm. és Belvízszab. Társ. térképéről vettem át. A hiányzó szintvonalak kiegészítése a felszíni formák figyelembe vételével, becslés alapján történt.

² A fényképek sorszáma.

gelőnek használják. Ezeket nevezi az alföldi nép „semlyék”-nek (1, 7). Ezen a nedves késő tavaszon mutatkozott az az egyébként szokatlan látvány, hogy a magasabb fekvésű, útmenti, kis mélyedésekben is vízerecskék kígyóztak, a nagyobb árkokban pedig sokáig magasan állott a talajvíz.

A K-i részen a dombhát futóhomokja iszapos és humuszos homokká sűrűsödik, és alig 1—2 m-es szintsüllyedéssel már a humuszos iszap következik. Ez a „Feketé”-nek nevezett másik jellegzetes talajfajta, — mely inkább az itt tárgyalt területtől K—DK-re bontakozik ki. Az előforduló kilenc talajféleségekben a homok az uralkodó. A talajtérképen rajzolt határok élesek. A valóságban fokozatos az átmenet! Bár vannak a környezetüktől valóban feltűnő határral elkülönülő foltok, mint a „semlyék” fehér „vak”-szik foltjai (1), vagy az ÉNy-i részen a homokba ékelt kis humuszos „Fekete”-folt.

A városi mérnöki hivatal kataszteri térképéről készült másolatot a helyszínen tapasztalt változások miatt némileg módosítani kellett. Kataszteri
földhatárok
A/III

Délen a két semlyék osztatlan területe mellett túlnyomólag nagyobb parcellák vannak. Az ÉNy-i és középső részen a földdarabok elaprózódnak, aminek magyarázata a tanyák nagyobb számában és ezzel együtt a házkörüli változatos növénytermelésben rejlik. — Az új családalapításokkal szaporodó tanyák és ezzel együtt járó birtokmegoszlások szembe-tűnő összefüggését is szemlélhetjük az A/VIII és A/IV térképek egymásra helyezésekor. — Ugyancsak a birtokmegoszlás eredménye a K-i rész „Fekete”-földjének keskeny, hosszú sávjai, a „kardföldek”.

A kataszteri földhatárok között feltűnően és jellegzetesen húzódik a terület Ny-i oldalán egy széles kocsút avagy „köz” (népnyelven) és ÉNy—DK-i rézsút vonalban a Szegedi Gazdasági Vasút kiemelkedő töltése a keskeny sínpárral.

Nyári időszak alkalmával a növényzet eloszlása szerint Növényzet
A/IV nagyjában kirajzolódnak a kataszteri földhatárok is. Állandó és egységes növénytakaró csak a két mélyfekvésű kaszálólegelőn van 82—83 m térszín magasságig. Az egész területen legtöbb a gabonaföld. A gabonafélék közül is

a búza és a rozs. A tanyák környékén, — amelyek legnagyobb számban a gyengébb minőségű homokon épültek s így egyrészt biztosították a lakóház magasabb, szárazabb fekvését, másrészt az értékesebb termőtalaj teljes kihasználását sem akadályozták, — sok a szőlő, beültett gyümölcsfákkal. A szétszórt paprika- (2) s kukoricaföldek is együttesen nagy területet adnának; de tarka változatosságban fellelhető sok egyéb kerti és szántóföldi növény, bár az előbbieknél jóval kisebb mennyiségben. Legfontosabbak: a burgonya, lucerna (szegediesen here), takarmányrépa (népnyelven cékla). A szikes területen legelő, rét van; a kötöttebb talajnak legfőképen a búza, paprika s kukorica, a lazább homoknak pedig a rozs, a szőlő és csaknem mindenféle fajta gyümölcsfa a jellemző növénye. A szőlőket olykor sűrű eper- vagy „olajfa“-sövény (*Elaeagnus*!) határolja. A vizenyős lapályokban fűzfát (3) találunk. A nyárfa és „ecetfa“ (*Ailanthus*) is előfordul. Az utakat, tanyaudvarok határát karcsú, magasra nyesett akác-sorok szegélyezik. A megmetszett szőlők vesszője, az élősvévények és akácok gallyai, a gyümölcsfák ritkításakor lemetszett ágak kisebb gallyai 60—70 cm-es darabokra vágva és kévébe kötve szolgáltatják a tanyai „búboskemencé“-k jó és bőséges tüzelőanyagát. A gabonafélék szalmáját ezen a vidéken nem tüzelik fel. A jobb minőségű szalmát téli takarmánynak, a kevésbé értékeset „alj“-nak használják az állatok alá. Csak a disznópörzsölést végzik nagy gyakorlottsággal a rozsnak hosszú szalmájával.

Tájképileg a legmesszebbre ellátszó jegenye-nyár (4) mellett elsősorban a hosszú sorokat, néhol pedig kis erdőszerű tömeget is alkotó akác és a tanyaházak udvarainak elmaradhatatlan, nagy lombú, néhol 70—80 esztendő, hatalmas eperfái (5, 6) a legjellegzetesebb fafélések. Itt-ott bólogató napraforgók (népiesen „tányéricsa“) sora von határt két gazda földje között.

Állatok

A nagy, rendszerint bekerített tanyaudvarok homokos talaját a tarack köti meg és állandó zöld takaróval fedi be. Tavasztól kaszálásig vagy aratás utánig itt legelnek s hűsölnek az eperfák alatt a házi állatok. A jobb módú gazdáknál általában 2 ló, 2—3 tehén, néhány disznó, néhol néhány birka és aprójószág: legfőképen tyúk és liba van. Csordajárás nincs.

Az állatokat csak az anyaszéna lekasználása után eresztik ki két első lábukat „nyűg”-gel megbéklyózva egy pásztor gyerek felügyelete alatt a legelőre vagy aratás után a tarlóra. A közönséges házi galamb is csapatosan száll a tarlóra, hogy élelmét megszerezze, mert a gazda gondoskodásából neki csak télen jut ennivaló. — A magasranőtt, útszéli akácra a szarka rakja ügyesen megépített fészket és az útról, a haladó ember előtt vadgalambpár repül fel. A gyümölcsösökben pedig sárgarigó fütytye hallatszik. A fecske és a veréb is elmaradhatatlan a tanyák környékéről, míg a vetések fölött a búbos pacsirta dalol.

Az ember, állat és növény élete ezen a területen is szinte elválaszthatatlan törvényszerűséggel fonódik egy életközösségbe. Tehát az életmegnyilvánulások folyamán tapasztalható mozgások a tájban igen fontosak és jellegzetesek.

A tanyák körül szinte állandó a mozgás. Csak éjszaka pihen itt minden, s csupán a házörző ebek éles füle hallja meg a távoli neszt és jelzi egy-egy vakkantással.

Az úton is állandónak tekinthetjük a mozgást (7). Legélénkebb azonban ott is épűgy, mint a tanyákon a reggeli és esti órákban, a földekre való munkába indulás idejében és alkonyati hazatéréskor; a tanyákban e két időtájban még az állatok, illetőleg a körülöttük adódó dolgok (etetés, aljzás) elvégzése okozzák a sűrűbb jövést-menést. A kocsiforgalom, különösen a város felé vezető úton, hetipiacos napokon (szerda és szombat) szintén megsokszorozódik; a hajnali órákban a város felé haladva, délután pedig ki a tanyák közé. Ez a forgalom valóságos népvándorlássá alakul át országos vásárok alkalmával.

Jellegzetessége a tájnak a napjában hatszor végigrobogó vonat is, a Szegedi Gazdasági Vasút, keskenyvágányú síneken (5) haladó kis motoros mozdonyával és vasúti kocsijaival.

A tanyák elhatárolt területén kívül eső földeken az év nagy részében nyugalom van. Csak meghatározott, állandó időközökben jelenik meg az ember, hogy a gazdasági munkákat elvégezze. Ez a mozgás a növények és a munka faja szerint változik úgy megismétlődésének száma, mint élénksége tekintetében. Egyes eseteket véve alapul legélénkebb a mozgás

Mozgékony-
ság
A/V

paprikaültetéskor, amikor az emberek apraja-nagyja, kocsi, ló hajnaltól késő estig végzi a neki jutó munkát. Majdnem hasonló nagy a mozgékonyság szüretkor is a szőlőkben. Csak a napi időtartam rövidebb. Ha az egész évi átlagot nézzük, akkor a szőlő kerül első helyre s csak utána következik mozgékonyság tekintetében a paprikaföld. A többi kapásnövények (kukorica, krumpli, cékla) területei úgy napi, mint évi mozgékonyság tekintetében jóval az előbbieknél maradnak. A kalászosok területein vetéstől aratásig jóformán megszűnik a mozgás, ezután azonban megélénkül. Az útját rövidítő gyalogos és pásztor emberen kívül a háziállatok minden fajtája felkeresi a tarlót, utóbbiak legtöbbször élelemszerzés végett. Téltől azonban nem marad meg a tarló, szeptember, októberben újra megjelenik a gazda lovaival és felszántja.

Ősz végétől télen át az úton, földön, de még a tanyaházak körül is igen nagy mértékben csökken az ember és állat mozgása okozta élénkség. Csak ezen rövid idő alatt pihen a föld népe, hogy erőt gyűjthessen a kora tavasszal megkezdődő és egész éven át szakadatlanul tartó erős testi munkához. A felsorolt mozgások a hétköznapi élet állandó jellegű tartozékai. Ilyen még a reggeli és déli órákban állandóan ismétlődő, a tankezesek korú gyermekek iskolába járásából származó mozgás, a tanyákból az úton egy meghatározott pont: az iskola felé és vissza. — Feltűnő a tanyavilágban a vasárnap és hétköznapiak ellentéte is. Ünnepek és vasárnap az említett mozgásoknak legnagyobb része szünetel, csak a tanyák körül marad meg. Továbbá a délelőtti órákban észlelhető egyirányú mozgás a D-re fekvő rőszkei templom felé, majd vissza. Délután meg a Ny-ra levő Gazdakör a mozgások irányvonala, ahol az idősebbek rádiót és előadásokat hallgat, vagy csendes beszélgetéssel tölti az időt; az ifjúság pedig tánccal szórakozik.

Nyári színek

A/VI

Nagyobb tárgyaknál először a forma vonja magára a figyelmet, viszont a kisebbek, különösen ha nagy tömegben vannak egymás mellett, a színükkel hatnak. Ezért GRANŐ színanalízise teljesen indokolt. Egy tájnak a színe ugyanis — ámbár bizonyos időközökben megváltozik, mégis — igen jellemző sajátossága annak.

A tárgyak saját, szubjektív színétől meg kell különböztetni azt a színfoltot, színhatást, amit az egy tömegben lévő, egynemű tárgyak összesége ad.

Tájunk nyári túlnyomó alapszíne természetesen zöld. De a kataszteri megoszlás és a növényzetről elmondottak értékettesé teszik, hogy pl. Kunhalom dombjáról végigtekintve a látmezőn a zöldnek minden árnyalata és keveréke pompázik előttünk. Legszenbetűnőbbek tömör, sötét színfoltjukkal nemcsak vízszintes síkban, hanem a környezetből kiemelkedve is a tanyák körüli eper- (5) és akáctömegek (10), legtöbbször összeolvadva a közelükben levő gyümölcsösök lombozatával. Élénk ellentétként messzire világítanak a fák közül a fehérre meszelt házfalak (10, 3) és a vörös tetőknek a lombozat miatt csak itt-ott látható foltjai. A legnagyobb kiterjedésű, összefüggő fűzöld színfoltot adják a semlyékek, melyeknek egyöntetűségét a helyenkint fellépő „vak”-szik szürkésen fehérlő kisebb foltjai tarkítják (1). A semlyékek terjedelmes színterülete azonban csak közvetlen közelségből érvényesül, távolabbról eltűnik a környező magas növénytakaró miatt. Erős, határozott mélyzöld foltokat adnak a lucernások. A búza, rozs, árpatablák fokozatosan erősödő sárgabaja hajló színeikkel válnak ki éles határaikkal a körülöttük növekedő kapásnövények közül. Ezeknek zöldje — összeolvadva a talaj többé-kevésbé átütő, világos vagy sötétebb barnásszürke alapszínével — szürkészöld színárnyalatokkal teszi még változatosabbá a színek panorámáját.

A színek mélységét, erejét és terjedelmét tekintve a D-i részen kapunk nagyobb, világos egységet, ahol nemcsak a fák hiányoznak, hanem a nagy kukorica és paprikatáblákat az át-szűrődő homok világos színe is halványítja. A vasúti töltés két oldalán, főként a terület ÉNy-i részén a sűrű tanyacsoportok sötét sávja húzódik, a távolabbi részekben egészen mély-sötét foltokat rajzolva az ég horizontjába.

Az alföldi égbolt jellegzetessége a 360°-os horizont, melynek csak legalját takarja el egy-egy tanya vagy facsoport. Így az év folyamán számtalan napkelte és napnyugta színpompájában lehet gyönyörködni. Különösen alföldi sajátosság aszályos időben a bíborvörös színeződések véghetetlen skálája. Amikor az égboltot nyári melegben a kumulusz felhők légioja

lepi el, a horizont közelében azoknak kulisszaszerű egymásba torlódása a perspektívának hihetetlen mélységét adja. Zivatarok és egyéb légköri események 100 km-es távolságból figyelhetők meg teljes kibontakozásukban anélkül, hogy a látást bármi is zavarná. Ugyanez vonatkozik minden más égitüeményre is: szivárvány stb. Egyszóval az égboltnak az alföldi tájban ugyanolyan lenyűgöző és kidomborodó szerepe van akárcsak a tengeren.

Megfigyelhető még nyári időben az alföldi róna erős párolgása és ezzel kapcsolatos rendkívül élénk levegővibrálás a talaj fölött.

Őszi színek A/VII

Ősszel megváltozik a táj képe. A nyári színek túlnyomó zöldjét a legtöbb helyen a homok szürké színe váltja fel. A homok minősége szerint azonban ez az uralkodó szín is sokféle árnyalatot tár a szemlélő elé a dombháta futó homokjának egészen világos fakó szürkéjétől a sötét szürkéig. Ezek a színfoltok megnövekedtek. A növényzet révén egyébként kiéleződő földhatárok nagy része eltűnik, csak egy-egy újonnan szántott parcella rajzolódik ki élesebben frissebb és sötétebb színével. A zöld elvesztette ugyan vezető szerepét, de a semlyékek fakó zöld s a friss vetések kirívó, élénk zöld színe most is jelentékeny területet foglal el. Ez az alacsony növényi takaró és a megfakult, lombhullatott fák barnásszürke törzse és koronája, mely messziről ugyan még sötét foltot ad, de közelről egészen felhígul és átlátszóvá válik (v. ö. 8, 9), már nem fedi el a tanyaépületeket (v. ö. 8, 10). Így a hófehér falak, legtöbbször piros, itt-ott fekete tetőkkel és az esőtől védett házoldalakon haragospiros paprikafüzérekkel (11), a közelben álló, még eleve sárga szalmakazlakkal és fakósárga kukoricakúpokkal (12) élénk, változatos színhatást adnak és színes tarkaságukkal derűt hoznak a táj egyhangúság felé hajló, tompa talajszíneibe.

A táj tónusa túlnyomóan világos, melytől csak a DNY-i hát különbözik sötét talajszínével és az ÉNY-i rész tömegesebb élénk üde zöldjével.

A színek a fényhatásokkal szorosan összefüggenek. Nyári, napfényes időben, ha a levegő igen párás a kis tárgyak is messzire világítanak [pl. az eltakart tanyaház falának fehér,

kicsi, kivillanó foltjai (3, 5), tarlón-legelésző libák]. A körvonalak élesebbek és határozottak. Fény nélkül, ősszel, viszont még közletről is elszürkülnek, egybeolvadnak a színek.

Teljesség kedvéért szükséges lenne a téli színekről is számot adni, de ennek lehetőségét a tél kivételes elmaradása meg-
hiúsította. — A kora tavaszi színek pedig nagyrészen meg-
egyeznek az őszivel.

Ezen a területen a tájból természetes állapotban kevés ma-
radt meg, csupán a semlyékek. A megművelt földek ugyanis
már az ember akarata szerint változtatják növénytakarójukat,
tehát az átalakított anyagok közé sorolhatók. A növényzetről
azonban az előző fejezetek már szóltak, most tehát csak
a szorosabb értelemben vett átalakított anyagokkal foglalkozunk.

Átalakított
anyag
A/VIII

Az egész területet rézsútosan kettészeli a vasúti töltés.
A keskenyvágányú sínpár talpfái homokos kavics közé vannak
beágyazva, amely anyag e területen nem fordul elő, hanem
messzi tájakról hordták ide.

A táj Ny-i részén széles kocsút vonul É—D-i irányban.
Átalakított-anyag jellege csak viszonylagos. Aláépítve ugyanis
nincs, csak az állandó forgalom végezte el átalakító hatását
a keréknyomok bevágódása képében. Az út homokos részein
mélyen benyomuló, szikes részén csak felszínes, szürkésfehér
porral lepett, messze ellátszó páros vonalaival út el a környe-
zettől. Az ember maga is növeli ezt az elhatárolást meg-meg-
szakítódó fasorok — melyekből sok helyen már csak egyes fák
maradtak meg — és útmenti sövények telepítésével. A vidéknek
ez a legnagyobb forgalmú útvonala: ÉNy-on torkollik bele egy
másik, hasonló, de valamivel kisebb forgalmú és keskenyebb
kocsút, amely a terület É-i részén vonul Ny—K-i irányban.
A terület keleti és déli határán szintén ugyanilyen jellegű utak
haladnak. Ezek együtt mintegy körülfogják, elhatárolják a leírt
tájat. Látunk még csupán egy kocsínyom szélességű dűlőúta-
kat, a fent említett útakról a tanyákba vezető „bejáró”-kat,
itt-ott pedig gyalogösvény taposott vonala tűnik fel.

A tanyaházak nem összefüggően vagy rendszer szerint,
hanem elszórtan épülték a területen. Középen és ÉNy-on a leg-
sűrűbben, a D-i, DNy-i széles területen jóval ritkábban, nagyobb

távolságra esnek egymástól. A tanyák többnyire 3—5, szegényebb helyen kevesebb, kisebb-nagyobb fő- és melléképületből álló csoportot alkotnak tágas, rendszerint bekerített tanya-udvaron. Az átlag $1\frac{1}{2}$ m magas kerítés legtöbbször fenyőfa lécből készült, akácfa oszlopokkal (9). Van azonban drót, napraforgószár (tányéricszár) és deszka kerítés is. Paprikapalántanevelő ágyakat, melyekbe a kipalántálás (paprikaültetés) után konyhakerti veteményeket raknak, gyakran kerítenek náddal. Szükséges ez az egészen sűrű kerítés a szél és a baromfiak, csirkék elleni védekezés miatt. Minden tanya rendszerint lakóház, istálló, disznó- és baromfiól, kocsiszín, magtár („hambár“), „kukoricagóré“-ra (13) tagolódik. Ezek közül a „ház“ (mely elnevezés alatt csak a lakószobás épületrészt értik), az istálló és a kocsiszín, másutt a „hambár“ is többnyire dűlt L alakban sorakoznak, de néhol más elrendezésben is építik ezeket. A lakóház legtöbb esetben ÉNy—DK-i irányban áll, bejáratával DNy-ra. ÉK-felé rendszerint csak egy vagy két ablaka van, míg a DNy-i frontra széles tornácot („ereszet-alja“) építenek. A majdnem az egész épület hosszában húzódó, fedett, nyitott (11) vagy alul 1 m magasságig belécezett (14), esetleg feljebb drótráccsal bevont tornác sok jó szolgálatot teljesít. Nyári időszakban az itt levő, hosszú, kecskelábú faasztalon — a fal mellett ugyanolyan hosszú lóca — étkezik a család. S ide függesztik hosszú rúdakra a legértékesebb paprika-füzéreket (11). Innen vezet a bejárat a „pitar“-ba (konyha szabad tűzhellyel). Ebből rendszerint jobbra nyílik a „tisza szoba“. Benne tömött s hímzett végű párnákkal magasra vetett ágyak (nem használják!), „sublót“ (több fiókos alacsony szekrény), zömökebb festett fenyőfa asztal, mellette a fal felől, a sarokban derékszögben találkozó, két háttal festett pad. Ezt a szobát télen sem fűtik. Ide csak vasárnaponként lépnek be az „ünneplő“ ruhákért. A férfi „gúnya“ helye a sublót fiókban van, az asszonyok „szatyor“-ja (blúz), szoknyája és egyéb ruhái vagy álló fogasról vagy a mestergerendáról csüngenek alá. A „pitar“ bal oldalán van a lakószoba. Egyszerű berendezéséből hiányzik a sublót. Az ajtó melletti sarokban van a terjedelmes búboskemence széles „padká“-jával. Újabban a lakóház tornácos fala, sőt az istálló eleje sem fehérre meszelt, hanem „pengálva“ van; azaz csíkos, virágos régi minták szerint festik egy vagy két

színre, melyben világos alapon kék, vöröses, rózsaszín vagy sötétzöld a minta. Kívül a fal alja 20—30 cm magasan erősen tömör színnel (fekete, sötétkék, barnászörös) van „elhúzva”. A lakószobáktól rendszerint balra az éleskamrával, esetleg borospincével végződik a főépület. Ezeknek bejárata rendszeren a tornácról nyílik. — Innen derékszögben folytatódik az istálló néhol egybeépítve a lakóházzal s csak az ólak állanak elkülönítve. A legtöbb helyen azonban L alakban csak igen közel egymáshoz építik a két épületet (11), melynek K-i vége tehát a tisztaszoba; a másik végéhez építik az istállószárnnyat, a derékszög sarkában pedig a kocsiszín, pince vagy a kamra van.

A régi épületek mind vályogból valók és nádtetősek. Az újabb építkezéseken a főépületnek nyerges és cserép a fedele. A tetőszögek 38°, 40°, 45°-osak. A ház „végén” (tulajdonképeni homlokzaton) a faberakásos, napsugaras díszítésű oromzat (15) az öregebb tanyai házak jellemző sajátossága. Találunk azonban már új, „modern” építkezést is nagy ablakokkal, téglafalakkal s oromzattal és köoszlopos nyitott tornáccal (16). Az istállók még legtöbb helyen náddal fedettek. A vastag nádtető kitűnő szigetelő. Alatta nyáron hűvös, télen kellemes enyhe az istálló levegője. A lakásokon már ritkább, de az istálló ajtókon még gyakran megtaláljuk a fakilincset, mely belülről zár, kívülről pedig rövid „madzag” meghúzásával nyitható. A „padló” kevés kivétellel a lakásokban is a puszta, rideg föld, melyet időnként felhígított tehén-trágyás agyaggal, seprűvel „felmázolnak”.

A disznó- és baromfiólak rendszerint együtt vannak külön kis épületben (6). Szembetűnnek s jellegzetesek az udvarokban a lécből készült, oszlopokra felmagasított kukorica-„góré”-k (13) és az ereszek alatt drótra felfüggesztett (11), az udvaron viszont magas akácoszlopokon nyugvó, hosszú paprikaszárító rudak (17).

A nagy udvaron belül gyakran két-három, egymáshoz közelépített épület együttesen egy belső, kisebb udvart fog közre. Ezen az udvaron, máskor a tornác léckerítésén a barnamázás, karcsúnyakú tejes „köcsög”-ök, és „fejő”-k szellőznek lefelé borítottan ráhúzva a lécek hegyére (14).

Messze ellátszik leginkább az udvar középső részén levő, magasranyúló, villásvégű akác-kútgém lánccal toldott osto-

rával. Mellette a négyzetalakú, deszka káva s a hosszú, nyárfából kifaragott itatóvályú (17).

Az udvar mélyebb hajlásában áll a trágyadomb, vagy ahogy a nép mondja: a „telek“ (17). Az épületek mögött olykor külön elkerítve van a szérűskert a szalmakazlakkal, kukorica-szár-kúpokkal, „polyvás“-sal. Szénakazlat alig találunk. A kévébe kötött, száraz „heré“-vel (lucerna) együtt valamelyik melléképület padlásán helyezik el a szénát is.

Változékonyság
A/IX

Nagyobb időközökben szemlélve ugyanazt a tájat egy év leforgásán belül feltűnő változásokat észlelhetünk, amelyekről a nyári és őszi színek tárgyalásakor részben már megemlékeztem. A színváltozástól azonban analitikailag el lehet különíteni a magasságbeli változást, bár a tájban a szemlélő egyszerre látja mind a kettőt.

Ha az elváltozásokat évről-évre figyeljük, megállapíthatjuk, hogy a változások nagy vonásokban ugyanúgy megismétlődnek. A nyári és őszi színek évről-évre ugyanazokat a színárnyalatokat mutatják, csupán a területi elhelyeződés változik, de az is csak részben. A házak, kerítések, utak, fák, semlyékek területileg változatlanok maradnak, csak a növényi takaró évenkénti, periodikus megújulásából eredő változékonyság ismétlődik meg az utóbbiakon, amit GRANÖ „morphographiai rhytmus“-nak nevez el.

Teljesen változatlanoknak csak a házfalakat lehetne feltüntetni. A tető nyári és téli színe már eltérő, sőt idővel az eredeti színében is változás áll be, mert mindjobban megfakul, moha telepedik reá, egyes részeit javítják, foltozzák stb. [Bizonyos mértékben így a falak is a változékonyság törvénye alatt állanak.]

A változékonyság az épületek körül már jobban észrevehető. A kazlak, paprikafüzérek alakja, színe, mennyisége gyakori elváltozást mutatnak. Érdekes megfigyelni, hogy a szalmakazlak vertikális használati felülete megmarad eredeti sárga színében, míg külseje idővel megszürkül.

Legszembetűnőbb a földeken végbemenő változás. A gabona és kukoricavetések mutatják a legnagyobb színbeli és magasságbeli megváltozást. Ősszel a régi és friss szántás, majd a kikelt vetés hosszú zöld csíkjai válnak ki éles határvonalaik-

kal környezetükből, amíg a téli fehérség minden ellentétet ki nem egyenlít. Tavasszal a zöld tömörebbé válik, beáll a növekedés is, majd a zöld szín fokozatosan átmegy sárgába. Aratás után a tarló zöldes barnás-sárga alapszínén emlekednek a sárga keresztek. Őszelőn pedig a megfakult, kiégett tarló keresztek nélküli, halvány zöldes-szürkességét figyelhetjük meg. E bemutatott példához hasonlóan lehetne leírni a kukoricaföldek megváltozását is, ahol a magasságbeli növekedés túlhaladja a gabonáét. Legkisebb a változás a semlyéken, hol sem a szín, sem a vertikális megváltozás nem feltűnő mértékű. A többi növényzeté a két szélsőség között bőséges változatot mutat.

Száraz és nedves évek tavaszán szintén igen megváltozik a táj képe. A víz nagy területeket lep el s a máskor jelentéktelennek látszó csekély szintkülönbségeknek ugyancsak megnő a jelentősége. Ilyenkor látható valójában, hogy a legtöbb régi tanya, amelyeket régebben még jobban fenyegetett a vadvizek áradata, biztosan nyugodott a szigetekként kiemelkedő dombhátaikon. Ebben az időben, mikor a földparcellák felaprózódása még nem volt olyan nagy fokú, a számban is kevesebb út leginkább két talajféleség határán haladt. [I. A/III és A/VIII egybevetését]. Ennek oka az alábbi részben kitűnik.

Tanyavidéken kevés a kövezett út. Ezen a területen egyáltalán nincs. A közlekedés magán a talajon történik. Lényeges tehát annak hordképességét ismerni, mert ez a közlekedési lehetőségnek is fontos irányadó tényezője. A hordképességen kívül a talajon levő növényzet is jelentékenyen befolyásolhatja a közlekedést s leginkább mint akadályozó faktor szerepel.

A talaj hordképessége összefüggésben s arányban áll a kötöttségével. Száraz időben az arány egyenes. Minél lazább a talaj, annál kisebb a hordképessége, annál nehezebb rajta a közlekedés. Ezzel szemben a szikes talaj hordképessége száraz időben az aszfaltéhoz hasonló, de átnedvesedésével arányosan romlik. A homok viszont ugyanakkor javul. A homok gyorsan elnyeli a nedvességet, míg a szik nem ereszti át, a felületén a víz sokáig tócsákban áll. A terület közepén levő egyik tanyából É-ra s D-re is vezet ki kocsút. Száraz időben a szikes utat használják, mert az ilyenkor kemény, ellenálló, míg a laza homokban mélyre süllyed a kerék. Nedves

Talajhord-
képesség
Akadályo-
zottság
A/X

időszakban (tavasszal, ősszel) fordított a helyzet. Tengerré változik az agyagos szik, az összeállott, megkeményedett homokon viszont könnyebb a járás. A felázott kötött talaj (nemcsak a szik, a feketeföld is) meglágyul, elveszti teherbíró képességét, a ló lába mélyre, a kocsi kereke „agyig” süpped benne. Úgy hogy a túl nedves időjárás a kötött talajon nagyon csökkenti, majdnem megakasztja a kocsiközlekedést a keletkező igen veszedelemes, szinte feneketlené váló „kátyú”-k miatt. Természetesen a gyalog közlekedés is csökken. A homokon ezzel szemben a nedvesség javítja a hordképességet. Sőt a telítettségén túl fokozódó nedvesség is — amikor a homokon is „megáll” a víz — minden akadály nélkül átgázolható. Laza, száraz homokon a gyalog közlekedés is fárasztó; átnedvesedésével természetesen ez is könnyebbé válik. A tanyai magyar ugyan a száraz homokban sem fárad el, t. i. a sarkán (!) jár.

A növénytakaró szintén egymástól eltérő mértékben akadály a közlekedésnek. Magassága mellett itt lényeges szerepe van a sűrűségének is. Pl.: a sorokba ültetett paprika és cékla földeken könnyebb a mozgás, mint az ugyanolyan magasságú herében; s a magas, de ritka kukoricásban aránylag gyorsabb a mozgási lehetőség, mint az alacsonyabb, de sűrű gabona vetésben.

Az alföldi területen a növénytakaró magassága és sűrűsége nemcsak a közlekedésnek fokozott akadály, hanem a távolba való ellátásnak is, mert a látáshatárát igen megkisebbíti.

Nyíltság
A/XI

Sík vidéken a tágas horizont ellenére is csak a közvetlen környezetre van rálátás, mert az aránylag alacsony növénytakaró (gabonafélék, kukorica) a távolbalátásnak már nagy akadályai. Tanyaépületek, facsoportok meg egészen el is zárják, szűkreszabják a láthatárt. A szem látó helyzetétől függ tehát, hogy mekkora nyílt területet tud áttekinteni. A nyíltság térképen való ábrázolása így igen nehéz és nem jelentheti azt, hogy a nyíltnek feltüntetett, illetőleg a valóságban nyílt területek egyetlen nézőpontból tényleg át is tekinthetők. Sőt gyakran a szomszédos nyílt területeket is elzárják a felsorolt akadályok.

Nagyobbrészt a növényzettel együtt változik a nyíltság foka is. A térképen a középső sáv épületei, kerítései jelzik az

állandó zártságot. A valóságban azonban nyáron a nagy lombú fák még a tanyaépületeket is annyira eltüntetik, hogy csak lombhullatás után vehetjük őket szemügyre (v. ö. 10, 8). Ilyenkor ezek a fák a nyíltság határai. A növénytakaró eltűnésével, a fák lombja vesztésével tágul a láthatár, a tanyaépületek egészen előtűnnek, s az egész terület nyíltsága jóval fokozódik (v. ö. 4, 18). Általában a terület D-i fele nyílt, a középső sáv települései, a K-i és ÉK-i rész gyümölcsösei, ÉNy-on a ház-csoportok a terület É-i felét zártabbá teszik.

A táj szintézise.

Az analízis után az egyes földrajzi komplexumok, összességek kialakítása következik. Ezt a már szintétikus eljárást megelőzi egy mélyreható értékelő munka, mely az analízis folyamán megfigyelt és térképen rögzített jelenségeket kiválogatja és így megállapítja milyen jelenségek lépnek fel egységesen és azok mily mértékben jellemzik a tájat. Ezt a munkát GRANÖ csak a négy legfontosabb felszín-jelenség figyelembevételével végzi el. Ezek a: forma-, víz- (ezen dolgozatban ehelyett talaj-), növény-, átalakított anyagok jellemző jelenségei, — míg a többi, analitikai részletjelenségeket elhagyja. Ezen szintézis eredményeképpen az egységesen fellépő és karakterizáló értékű jelenségek területei elhatárolhatók és kialakul az erősen leegyszerűsített, csak lényeges vonásai által meghatározott táj, amint ezt a Sz/XII, Sz/XIII, Sz/XIV, Sz/XV térképek mutatják. Az így kapott négy szintétikus térkép együttes egybevetése révén elkészíthető egy összefoglaló szintétikus térkép (Sz/XVI). Ez azt mutatja, hogy hány felszín-jelenség területének határa esik egybe vagy húzódik egymáshoz közel. Eszerint kialakulnak egy, két, három vagy négy „anyagú” határzónával jellemzett területi egységek (I. Sz/XVI). Ha valamennyi felszín-jelenség határvonala fedi egymást, azaz a táj, mint egység homogén, akkor földrajzi típusról szól GRANÖ. Tehát ahány jelenség lép föl egységesen, annyi „anyagú” a táj. Így pl. ha mind a négy együtt van: az illető táj négy anyaggal jellemzett. Viszont pl. ha egy formaterületet más jelenség határvonala is átszel, ott a táj formai egysége már csorbul.

A feldolgozott kunhalmi terület — amint a Sz/XVI tér-

kép is mutatja — nem földrajzi típus. Egyedül a semlyékek négy anyagúak. Nagyobb számban van két anyagú kisebb egység, de egyik-másikán más jelenség határvonala is átfut, ami ezen kis egységek teljességét is megzavarja.

Végezzük el a vidék szintétikus áttekintését a fentebb felsorolt négy főjelenséget sorra véve:

Formafel-
színek
Sz/XII

Kifejezett, jellegzetes formafelszínnek tekinthető az ámbár alig 3 m magasságkülönbséget adó Kunhalom (K)^a és a még feltűnőbben elkülönülő Maty-lapály (F, G) a lejtős oldalakkal (L, M, N). A lapályok között mint külön egység kiemelkedik a DNy-i homokhát (J). A többi formák alig elütők. Így a még feltüntetett háta is csak alig kiemelkedő részei a kissé hullámos felszínnek, nem feltűnő morfológiai alakulatok. Ezért van az egységes formaterületek között széles átmeneti zóna, amelyet a térképen a formák közötti fehérén hagyott sáv jelöl.

A terület formaegységei:

A = ÉK-i	} síkfelszín	H = ÉK-i	} homokhát
B = ÉNy-i		I = É-i	
C = Középső		J = DNy-i	
D = D-i		K = Kunhalom	
E = Hajlat		L = K-i	} lejtő
F = Maty-	} lapály	M = Ny-i	
G = DNy-i		N = D-i	
	(semlyék)		

Talajfel-
színek
Sz/XIII

A formafelszínénél jóval tömörebb egységeket alkot a talajfelszín. Uralkodó a homok, mely a terület egész É-i felét egyöntetűen borítja. Csupán a K-i határon jelenik meg keskeny csík alakjában a „Fekete“-föld. A D-i résznek a szik az eltérő talajneve. Habár mindhárom talajnem váltogatja egymást, a szik határolódik el legélesebben és területe a legegységesebb jelenségeket is mutatja.

Növényzeti
felszínek
Sz/XIV

Uralkodó felszín a szántóföldi növényzeté. De megszakítatlan egységet csak a DNy-i legelő ad. K-en van ugyan megemlítésre érdemes összefüggő szőlőterület, de a többi szőlő

^a A Sz/XII térképen feltüntetett formafelszíneket jelölik.

és facsoport már a tanyákkal kapcsolatos és így szétszórt szigeteket alkot a szántóföldi növények között.

Eredeti természetes állapotában megmaradt terület, vagyis olyan, amit az emberi beavatkozás nem változtatott meg, kevés van. Ilyen csak a két legelő. A terület legnagyobb része tehát az átalakított anyag körébe tartozik, de összefüggő egységes felszíneket nem mutat. Magyarázata az, hogy a megművelt terület egységét széttagolják az utak, vasút és épületcsoportok sávjai. Egyedül a középső részen az ÉNy-ra húzódó épületcsoportok mutatnak némi egységrehajló összefüggést.

Átalakított
anyagok
felszínei
Sz/XV

A négy szintétikus térkép egymásra helyezéséből adódik a táj összefoglaló szintétikus térképe. Ezen a négyféle jelenség (forma, talaj, növényzet, átalakított anyag) területegységeinek határai vannak egybevetve.

Szintétizálás
útján nyert
terület egy-
ségek
Sz/XVI

Földrajzilag teljesen egységes területen ezek a határvonalak nagyrésztben fedik egymást vagy csak kisebb-nagyobb távolságban átmeneti zónát alkotva haladnak egymás mellett. A kunhalmi terület utolsó térképén azonban a vonalak (tehát anyagok, jelenségek) nagymértékű széttagolását, elkülönülését állapíthatjuk meg. Magyarázata, — amit már a munka elején, a terület kiválasztása című fejezetben is jeleztem — hogy egészbevéve a terület nem egységes. A térkép szemlélteti, hogy GRANÖ módszere szerint mennyi kisebb területegység alakul ki rajta. Azért lehet mégis területegységekről beszélni, mert GRANÖ már a két vonalú, tehát két anyagú terület határát is tájéki határzónának értékeli.

Négy vonalú, tehát négy anyagú területegység csak a semlyékeken alakult ki. Ez a tájunkban egyetlen földrajzi individuum a jelenségek szoros okozati összefüggésének eredménye. Legmélyebb fekvése magával hozza állandó talajnemét, növényzetét és az átalakított anyagok hiányát.

Szembetűnő a három anyagú kis területegység a vidék középső részén. D-felől a negyedik határvonal is megközelíti (talaj-határ), Ny-on eltávolodik majdnem a terület határáig, K-en még messzebb, É-on pedig túl a látmezőn, túl a területen. Hogyan alakult ki ez a kis három anyagú, sőt részben négy anyagú területegység? Egy pillantás a domborzati tér-

képre (A/1) megadja a magyarázatot. A sík homokon kis dombhát emelkedik. Ide az ember letelepedett, tanyát épített és körülvette akáccal, szőlővel, gyümölcsössele. Itt látjuk ismét együtt a négy egybeszővődő jelenség önálló területegységet kialakító hatását: A homok (talajfelszín) kis dombhátja (formafelszín) az embernek alkalmas helyet kínál építkezésre (átalakított anyag). Az épületcsoportot „partos” rész (népies elnevezés) veszi körül, melyen a jól telepíthető jellegzetes növényzet adja a növényzeti felszínt.

A többi részen inkább két anyagú kis területfoltokat találunk. Ezek a tanyák területei s közelségei (átalakított anyag és növényzet határ). A másik két vonal (forma és talaj) rendszerint már nagy területeket vesz körül és ezért az átmeneti zónák szélesek. Igen sok helyen pedig keresztül-kasul szelik egymást a felszínvonalak határai. Annak is jele ez, hogy egyes jelenségcsoportok nem mindig olyan lényegesek, hogy más jelenség határvonalát is magukkal hoznák. Pl. a homok határának, valamint a síkságnak, dombhátnak nincs mindig a növényzet elterjedésére is határt vonó hatása, viszont a sziknek és ezzel együttjáró formafelszínnek van, mert előidézője és okozója a légelőterületeknek és az átalakított anyagok hiányának.

*

A szintétikus térképek a terület legfőbb tulajdonságait ismertetik és rögzítik meg. De a teljes megismeréshez még sokkal több jelenség összefüggését, egymással szoros kapcsolatban álló kialakulását is szükséges lenne felsorolni, amelyek a táj jellegében többé vagy kevésbé fontosak; de a szintétikus térképekről már nem olvashatók le.

Ezek a jelenségek az analitikus és a szintétikus térképek együttes összehasonlítása-, egymás fölé helyezésekor észlelhetők. Tulajdonképpen így is szintétizálunk, de nem az általános jellegű jelenségeket, mint előbb tettük csupán a szintétikus térképekkel, hanem kisebb részletjelenségek figyelembevételével, azok összefüggéséből, csoportosításából keletkeznek így még a tájra vonatkoztatható jellegzetességek.

Legmélyebb helyet foglalják el a termőszízek 82—83 m t. sz. f. magasságig. Míg a laza futóhomok a magasabb szinteken van (É—ÉK), addig az iszapos homok és homokos vályog a meredekebb lejtőkön található. Összefüggések a formafelszínekkel
II és I⁴

A termőszik a lapályokon van. A hátaik oldala már kötöttebb homok. A hátaikon és síkokon egységes talajeloszlás nincs. A DNy-i homokhát (J) ép oly kötött talajú, mint a D-i síkfelszín (D). A középső nagy sík felületen (C) a vasútvonaltól É-ra futó és laza homok van, míg D-re már humuszossá válik. Az ÉNy-i síkon (B) pedig a vasútvonaltól É-ra van az iszapos-homok. Az ÉK-i nagy sík területen (A) egymás mellett humuszos és iszapos homok van s ezek átmennek futóhomokba. A mellette levő homokhát már egészen ebből áll, míg a tulajdonképeni Kunhalom (K) kötött iszapos homok. II és XII

A lejtők dőlése irányát törvényszerűen követik a szántók földcsíkjai. A síkabb területen ilyen összefüggés nem állapítható meg. III és II

A két semlyék-lapály nagy, egységes parcella. A DNy-i hát (J) húzóási irányát keresztbe szelik át földcsíkok. III és XII

A legmélyebb részekben vannak a legelő, míg a szőlők csak 83 m t. sz. f. magasságban kezdődnek. IV és I

Csak a két lapályt borítja egységes legelő. Nagyobb szőlő területek a homokhátaikon vannak (H, I). A mélyebb, vizesebb területen fűzfákat találunk. IV és XII

Szín szempontjából csak a semlyékek és a D-i sík (D) VI, VII és XII egységes, a többi formafelszín tarka.

A vasút és főbb útvonalak a sík, illetőleg átmeneti területeken vezetnek. Az épületek a két lapályon teljezen hiányzanak! A többi felszíni formától nagyjában függetlenek. VIII és XII

⁴ Az összehasonlításokhoz használt térképek rövidség végett csak római számaikkal vannak jelölve.

- IX és XII Csak a semlyékek egységesek a kétszeri színváltozás szempontjából.
- X és XII A talaj hordképessége a talajnemek szerint alakul. A lapályok egyben akadálymentesek is.
- XI és XII A lapályon csak hosszirányban szabad az áttekintés, mert két oldalán lejtők emelkednek. A többi helyen kizárólagosan csak a felszíni formák nem akadályozzák a nyíltságot.
- Összefüggések a talajjal III és II A termősziken kívül a többi talajnem a kataszteri földhatárokkal semmi összefüggést nem mutat.
- IV és II A termősziken és homokos vályogon vannak a legelők, a többi kötött talajfajtákon paprika és kukorica, a homokon pedig a gabonafélék a nagyobb terjedelműek, minden külön megállapítható törvényszerűség nélkül. A szőlő már szembe-tűnően a lazább homok növénye.
- VI, VII és II Csak a szikes területnek és a vele összefüggésben álló homokos vályognak van a talajszínek állandóságára hatása.
- VIII és II A szikes talajon nincs átalakított anyag. A többi területen a talaj nem mértékadó az átalakított anyag mennyiségére. Ezek inkább egymással mutatnak kapcsolatot. Világos pl. a tanya-csoportok és a forgalmas útvonalak közti összefüggés.
- IX és II A legkisebb változékonyság a szikes talajokon tapasztalható.
- X és II A legkisebb hordképességű a homok, legnagyobb a szik, melyen az időszakos akadályozottság is a legkevesebb ideig tart. Természetesen az előbbi megállapítás a nedvesség okozta elváltozások kikapcsolásával értendő. Esőzéskor már a homok teherbírása növekedik és a sziké csökken, csúszóssá, kátyússá válik. Tartós nedves időszak esetén a talajviz a sziken oly mértékben is összegyűlhet, hogy az akadályozottságot is állandósíthatja, sőt hosszabb ideig tartó felszínváltozást is okozhat.

A legtöbb analitikai térképnek van bizonyos összefüggése a kataszteri földhatárokkal (A/III), mert éppen a parcellák adják az egyes jelenségek területeinek határát. Ez az egyetlen „alap“, amivel ép ezért sok jelenség esik egybe. Az által, hogy az ember önkényesen váltogatja az egyes földeken a növényzeti felszíneket, mintegy saját maga mesterségesen idézi elő a többi jelenségek mozaikszerű eloszlását is.

Összefüggések a kataszteri földhatárokkal
IV és III
(p. o.)

A termények művelésére szolgáló munka szerint különböző az egyes földparcellákon a mozgékonyosság eloszlása. Legnagyobb a szőlőkben, melyek egyuttal gyümölcsösök is. A legtöbbször itt látható az ember, mert a szőlőműveléssel járó sokféle munka, a gyümölcsfák ápolása és a gyümölcsfélék szedése igen gyakran teszi szükségessé az ember jelenlétét. Majdnem megközelítik a szőlőket mozgékonyosság tekintetében a paprikaföldek. Trágyázás, tavasziszántás, „porozás“ (ültetés előtti kapálás), ültetés, a sokszori kapálás, szedés és végül legeltetés az emberi és állati mozgások sokféle változatát adják. A kalászosok közül az árpa- és rozsföldeken gyakoribb a mozgékonyosság, mert ezeknek földjét aratás után mindjárt felszántják, és újra bevetik rendszerint csalamádéval (népiesen „mislíng“). A kaszálókon nyárig nincs mozgás, azután a legeltetéssel már gyakorivá válik. Kevesebb a mozgás a kapásnövények között, mert a velejáró munka természetének megfelelően csak vetés, kétszeri kapálás és őszi szedéskor van bennök mozgás.

Összefüggések a növénytakaróval
V és IV

A nyári színt természetesen elsősorban a növényzet szabja meg. A sárga árpaföldek a legvilágosabb területek, míg a búza- és rozsföldeken a sötétebb, a zöld a kifejezett szín. A paprika, cékla és kukorica földeken a talaj színét hosszanti zöld csíkok tarkítják. Egységesen zöld a legelő és here. Előbbi világosabb, utóbbi sokkal mélyebb színárnyalatú. Zöldek a fák is. De különbözik az akác világos zöldje a sötétlő eperétől, az ezüstös Elaeagnustól és nyártól. A szőlőkben a tőkék és a gyümölcsfák zöldje mellett ott „sötétlik“ a fatörzs, illetve a világosabb homokszín.

VI és IV

Az őszi színek között már erősen háttérbe szorul a növényzet színe a túlsúlyra jutott talajszín mellett. A szántásokon csak

VII és IV

itt-ott van meg az őszi vetés zöld csíkja, míg a tarlók, kiperzselte kaszálók szinte egybeolvadnak a talaj szürke homokszínével. A színhatást sötétítik a lombtalan fák ágai, törzsei; csak az „olajia“-sorok zöldelnek még ezüstösen. A betakarított „szárkúp“-ok és szalmakazlak a tanyák körül sárgállanak, és mint igen feltűnő s erre az egész vidékre jellemző szín: ott piroslik a házak falán a sok paprikafűzér.

VIII és IV

Az eperfák, többnyire az *Elaeagnus*ok is a tanyaépületek mellett vannak. A fasorok és sövények pedig az utakat szegélyezik. A kertek bekerítették.

IX és IV

A változékonyság a növényzettel is szoros kapcsolatban van. Épp a növényzet szín- és magasságbeli változása alkotja a táj „*Veränderliche*“⁵ elemét az átalakított anyag viszonylagos állandóságával szemben. A legelő többé-kevésbé állandó zöld színét csak a téli hótakaró fedi el évente egyszer. A herések is állandóan zöldek a tenyészeti idő alatt. Változó a sárga szalmakazal is, mely ősszel emelkedik fel és az év leforgása alatt folyvást fogy. A kukoricaszár-kúpok is eleinte a földeken sorakoznak, majd őszi betakarítás után a tanyák mellé kerülnek. A paprika pirossága is csak szedés és „fűzés“ után jelenik meg a tanyaházak falán, ahol idővel megsötétedik. A fák lombjuk hullatásával ugyancsak elsötétülnek.

X és IV

A talaj hordképességét fokozza a növényzet, amennyiben a legnagyobb teherbírású területeken a füvek sűrű gyökérzete is hozzájárul a kötöttséghez, illetőleg ennek talajnedvességgel kapcsolatos változásait nagy mértékben kiegyenlíti. A szubsztrátum akadályát a növényzet változó magassága mellett annak sűrűsége adja. A legelő füve voltaképpen nem számít akadálnak. A paprika, cékla, burgonya alacsony természetük mellett sajátos, sorokban való elhelyezkedésük miatt is a haladást elég könnyen lehetővé teszik. A $\frac{1}{2}$ –1 m magas szőlőben a sorok mentén lehetséges az akadálytalan közlekedés, de a szőlő terebélyesedésével növekedik az ellenállás. Egy méternél magasabbra nő fel a gabona s így a gabonaföldek nagyobb akadályként jönnek számításba. Az akadályozottsági

⁵ Granö elnevezése.

időtartam is különböző. Az árpaföldek korábbi learatásuk által hamarabb lesznek akadálymentesekké. Legmagasabb akadályt a kukoricások adják. A kertekben levő növényzet tulajdonképpen nem jelent különleges akadályt, csak a kert kerítése.

A terület nyíltságát az enyhé formafelszínek mellett az alacsony növényzet okozza. Határokat von a szőlők gyümölcsfáinak és a tanyák körüli, útakmenti fáknak magasabb, sötétlő tömege. De ez is csak bizonyos irányokban van meg, ahol a facsoportok egy többé-kevésbé zárt területrészt képeznek. A kukoricások magasságuk révén ugyancsak akadályozzák a látást. Mindezek a tenyészeti idő bizonyos szakasza kivételével a nyíltságot nem korlátozzák, míg a semlyékek nagy legelő területei állandóan nyílt felszíneknek tekinthetők. A sűrű fasorok, illetőleg sövények, kerítések, épületek izolátorokként szerepelnek.

XI és IV

Az úton szinte állandóan észlelhető mozgás. Az ösvényeken, kocsúton ember, állat, kocsik járnak, míg a síneken csak meghatározott időközökben robog végig a Gazdasági Vasút. Állandó mozgás van a tanyák területén is.

További összefüggések
VIII és V

Gyakoribb mozgás a legnagyobb teherbírású területeken: az úton, illetőleg a tanya területeken történik.

X és V

A gyakoribb mozgás a teherbírásra is hatással van. A tanyaterületeken, ahol legnagyobb a mozgás, a teherbírást mesterségesen is fokozzák. Az udvarnak legalább egy részét (az épületektől határolt belső udvart) szikesítik. A külső nagyobb részét a tarack szövi át oly tömötté, hogy a laza homok teherbírása meghatványozódik. A homokos úton a keréknyom mély V alakú bevágást készít, amelyben a talaj legjobban összetömörül. A talaj teherbírása a keréknyomon kívül jóval kisebb. Ezért homokon haladó kocs csak akkor hagyja el a keréknyomot, ha ki kell valamit kerülnie. Az útszélen a sort alkotó akácok vagy sövények gyökerei a talajt szintén megkötik, keményebbé teszik. Ezért látható a kitaposott gyalogjáró ösvény is közel a fásor tövéhez. A széles kocsúton pedig a kocsinyomok szintén mindkét oldalon a fasorok közelében haladnak, ahol a benyomuló gyökerek fokozzák a teherbírást.

X és VIII

Az átalakított anyagok (épület, kerítés, vasúti töltés) egyben a legnagyobb akadály gyanánt is jelentkeznek.

XI és VIII A tanyaépületek, mint a legjellegzetesebb átalakított anyagok egyben zárt területek is. Viszont a vasút és a főutak hosszirányban egészen nyíltak.

X és IX Azok a területek, melyeknek színei évente háromszor változnak, egyben 1 m-nél alacsonyabb akadályt is jelentenek, míg a színükben többször megváltozó, magasabb akadályok is.

XI és IX A nyílt területek egybeesnek az 1 m-nél alacsonyabb vertikális változást jelentő területekkel.

XI és X A nyílt területeken az akadályok legfeljebb $1\frac{1}{2}$ m magasak, míg a nagyobbak természetesen a zártságot fokozzák.

Az összehasonlítás, szintétizálás tovább is fokozható. Pl. ha négy térképet (IV, VI, VII, IX) vetünk egybe, azt is megállapíthatjuk, hogy a növénytakaró ismerete adja a színek tarkaságát és a változékony színváltozásait.

Az egyes jelenségek szintétikus egybekapcsolása után a végeredményképen kapott karakterisztikus területegységek (Sz/XVI térkép) leírása következne. Kunhalom területén végzett szintézis azonban csak egészen széttagolt kis egységeket eredményezett, amelyek közül legkifejezettebb a semlyék egysége. De úgy ennek, mint a többi három és két anyagú egységekre vonatkozó tényeknek kiszedése, rendszerezése már csak az eddig elmondottak ismétlése lenne. Egyébként is, aki veszi magának a fáradságot és a helyszíni kutatás temérdek anyagát magában foglaló térképeket egybeveti, az hamarosan meggyőződhet arról, hogy e módszertani munka még sok nyers anyagot tár fel. Talán az igazolja leginkább GRANÖ módszerének használhatóságát, hogy a térképek segítségével most már valóságos laboratóriumi munkát végezhet és újabb összefüggéseket állapíthat meg bárki anélkül, hogy a területet járná.

Tudom, munkám igen gyarló próbálkozás csupán, de ta-

lán példa azon végkövetkeztetés megerősítésére, hogy a föld felszínének bármely részén, az élet megnyilvánulások számtalan változatában a történések, ok és okozat kapcsolata, minden jelenség összeszövődöttsége, egymásból folyó volta, röviden a földfelszín jelenségeinek kölcsönhatása földrajzi szempontból is sokkal nagyobb, mint azt ezelőtt gondolták. Nem elég tehát még az sem, hogy évszakonként többször is meglátogatunk egy tájat, megfigyeljük életjelenségeit s pontosan rögzítünk mindent térképen vagy fényképpel, okokat keresünk és a tapasztalatainkat magyarázni próbáljuk vagy épen tudjuk, mert mindez lehet, hogy csak addig a pillanatig érvényes, míg rátaláltunk és leírtuk. Sokkal jobban a változás törvénye alatt áll minden, mintsem egy tájat véglegesnek, késznek, meg nem változónak elfogadhatna éppen a földrajztudomány.

Boldog örömmel mondok őszinte köszönetet és mély hálat érzek dr. Kogutowicz Károly professor úr iránt, aki nemcsak irányított mindig készséges útbaigazításaival, hanem messzemenő jóindulatával dolgozatom megjelenését is lehetővé tette.

Nagyon köszönöm dr. Król Oszvald műszaki tanácsos úrnak és a szegedi Árm. és Belvízszab. Társ. Igazgatóságának a szükséges térképekhez való hozzájárítás megkönnyítését. Hálával köszönöm meg dr. Miháltz István tanársegéd úrnak a talajminták meghatározását és dr. Györfly Barnabás tanár úrnak a fényképfelvételek készítését és egyéb irányú segítségét.

Készült: a szegedi m. kir. Ferencz József Tudományegyetem Földrajzi Intézetében. Igazgató: dr. Kogutowicz Károly egyet. ny. r. tanár.

Forrásmunkák :

- J. G. Granö:* Reine Geographie — Publ. Inst. Geogr. Univ. Aboensis [Turkuensis] N:o 3, Helsinki 1929
Treitz Péter: A belvizek mozgása Szeged határában — Hidrológiai Köz-
 löny I. k. 1921

Irodalom :

- Otto Graf:* Vom Begriff der Geographie — München u. Berlin 1925
J. G. Granö: Die landschaftlichen Einheiten Estlands — Loodus, I. Tartu [Dorpat] 1922 (Deutsches Referat)
 — Die Forschungsgegenstände der Geographie — Acta Geogr. I.
 — N:o 2 u. Publ. Inst. Geogr. Univ. Aboensis N:o 1, 1927
 — Die finnische Landschaft — Terra 1927; u. Publ. Inst. Geogr. Univ. Aboensis N:o 2, 1927 (Deutsches Referat)
 — Suomen Kartasto [Atlas of Finland] — Helsinki 1925—1928
 — Die geographischen Gebiete Finnlands — Publ. Inst. Geogr. Univ. Turkuensis [Aboensis] Nr. 6, 1931
 — Geographische Ganzheiten — Petermanns Mitteilungen 81. Jahrg. (9/10), 1935
Alfred Hettner: Die Geographie, ihre Geschichte, ihr Wesen und ihre Methoden — Breslau 1927
Dr. Kogutowicz Károly: Dunántúl és Kis-Alföld I — Szeged, 1930
Siegfried Passarge: Die natürlichen Landschaften Afrikas — Peterm. Mitteilungen 1908
 — Die Grundlagen der Landschaftskunde I—III — Hamburg 1919—1920
 — Das Problem landschaftkundlicher Forschung u. Darstellung — Mitt. d. Geogr. Ges. in Hamburg 1927`
-

Kunhalom

Methodische Beschreibung eines Teiles des Tanyagebietes der Stadt Szeged

Zusammenfassung.

In meiner vorliegenden Abhandlung versuchte ich GRANÖ's Methode an einem kleinen Teil des Ungarischen Alföld anzuwenden. *Kunhalom* liegt westlich von der kgl. Freistadt Szeged und gehört zu deren Verwaltungsgebiet. Es ist ein Teil des sogenannten *Tanya-Gebietes*, eine Region der charakteristischen Einzelhofsisiedlungen.

Zu meinem methodologischen Versuch wurde gerade dieses Teilgebiet gewählt, da hier die drei typischen Bodenarten des Ungarischen Alföld aneinander stossen, folglich die Gestaltung und Umwandlung der Erscheinungen der Pflanzen- und Tierwelt, sowie des menschlichen Lebens abwechslungsreiche Beispiele bieten.

Die erarbeiteten Karten sind auch mit deutschen Erklärungen versehen. Im Folgenden beziehen sich die Zahlen am Rande auf diese Karten, diejenigen im Texte auf die Abbildungen.

Die Höhenunterschiede sind ganz gering.

Der kleinste Höhenunterschied ist jedoch Ursache bedeutender Umänderungen in der Bodenbildung und in den biologischen Bedingungen. Szik-(Alkali-)boden, humushaltiger Schlamm, lehmiger-, humushaltiger Sand, Flugsand sind hier vorzutreffen, offene Wasserflächen hingegen keine.

Beständige, unveränderliche Pflanzendecke bilden einzig allein die Wiesen („Semlyék“) der Szikboden (7). Auf dem Hu-

A/I

A/II

A/IV

musboden wird vorwiegend Weizen und Paprika (2), auf dem Sandboden Roggen angebaut und Weinrebe gezogen. In den Weingärten ist die Zahl der Obstbäume ziemlich gross. Bestimmend für das Landschaftsbild sind die Akazienbäume (10) längs der Wege und Parzellenränder und die Maulbeeräume in jedem Bauernhof (5, 6).

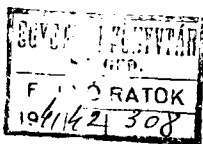
- A/V Die Bewegungen der Tiere und Menschen ergeben ständig sich wiederholende Erscheinungen im Landschaftsbild (7, 17).
- A/VI, VII Die Farben der Landschaft wechseln in den Jahreszeiten beträchtlich, überdies ist nach Laubfall das Hervortreten der Siedlungsobjekte im Landschaftsbild bezeichnend (Vergleiche! 10 u. 8, 4 u. 18).
- A/VIII In der Landschaft sind nunmehr bloss die Wiesen natürliche Gebilde, alles Übrige ist umgeformter Stoff, z. B. die Fahrwege mit tiefen Radsuren, der Damm der Kleinbahn, die Hausgruppe etc.
- A/IX Die Landschaft ist hinsichtlich Farben, sowie Wachstum während des Jahres steter Änderung unterworfen.
- A/X In trockenen Zeiten ist die Tragfähigkeit der schweren Szik-(Alkali-)boden die grösste, diese nimmt aber mit der Durchfeuchtung ab. Am Sande ist das Gegenteil zu beobachten.
- A/XI Im Flachland ist trotz des Horizontes von 360° die Offenheit oft begrenzt. Getreide- und Maisfelder, Gebäude, Baumgruppen verdecken in bestimmten Richtungen die Landschaft vor dem menschlichen Auge.
- Von den durch *Analyse* erfassten Erscheinungsgruppen sind die vier wichtigsten: die Formen, der Boden, die Pflanzendecke und der umgeformte Stoff. Durch *synthetische* Zusammenfassung der wesentlichsten Eigenschaften dieser Erscheinungen gelangen wir zu dem stark vereinfachten, jedoch der Wirklichkeit entsprechendem Landschaftsbegriff.
- Sz/XII Die wichtigsten Formenelemente sind die ebenen Flächen und die schwach geneigten Oberflächenteile.
- Sz/XIII Vorherrschende Bodenart ist der Sand.
- Sz/XIV Überwiegend ist der Ackerboden.
- Sz/XV Zum grössten Teil besteht die Landschaft aus umgeformten Stoff.
- Sz/XVI Bringen wir die vier synthetischen Karten übereinander, so erhalten wir eine *zusammenfassende synthetische* Karte der

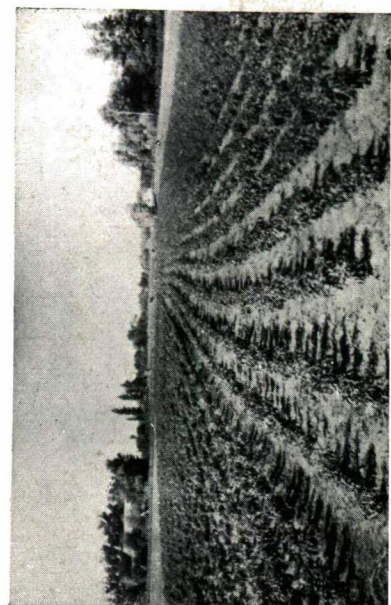
Landschaft. Sie zeigt, dass das Gebiet nicht einheitlich ist. Wir erhalten mehrere kleine Teile „von zwei Stoffen“ (Granö) — (Pflanzendecke und umgeformter Stoff) —: dies sind die Einzelsiedlungen (Tanya). Bloss die Gebiete des Szik scheiden als Gebiete „von vier Stoffen“ aus (Form, Boden, Pflanzendecke und umgeformter Stoff). Das kann dadurch erklärt werden, dass die tiefe Lage der Wiesen („Semlyék“), ihre ständige Bodenart, Pflanzendecke und den Mangel an umgeformten Stoffen mit sich bringt.

Die Karten sind vorzüglich geeignet zu weiteren synthetischen Vergleichen und ergeben interessante Regeln — ein Beweis für die Verwendbarkeit GRANÖ's Methode.

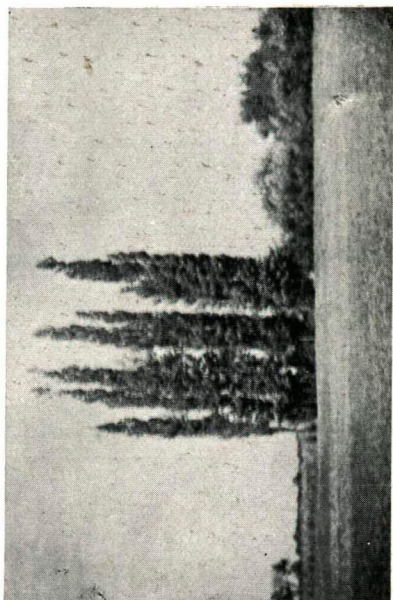
A fényképek jegyzéke:

I. tábla	1. „Semlyék“ (kaszáló-jegelő) szélén vivő kocsiút. Rajta és körülötte „vak“-szik fehér foltjai.
2. Paprikaföld.
3. „Semlyék“-széli fűzfásor.
4. Jegenyenyárfák, jobb szélén akáccal szegélyezett gyümölcsös. Az előtérben tarló.
II. tábla	5. Tanya eperfákkal, közelében szalmakazlak. Előtérben a Gazdasági Vasút.
6. Magános eperfa, mögötte istálló. Balra egybeépített baromfi- és disznóól.
7. „Semlyék“.
III. tábla	8., 9. Tanya ősszel.
10. A 8. képen látható tanya nyaron.
11. Nádtetős tanyaház nyitott „ereszetalja“-val (tornác). Az esőtől védett házfalon paprikafüzérek sötétlenek. Bal szélén rozoga istállórészlet.
IV. tábla	12. Kukoricaszár-kúpok.
13. Kukorica-„góré“.
14. Régi, nádtetős lakóház. Az „ereszetalja“ léccel kerített.
V. tábla	15. „Napsugaras“, faberakásos oromzat, — régi szegedi építkezési sajátosság.
16. „Modern“, tornácos tégl-épület nagy ablakkal.
17. Piroscserepes lakóház. Az udvaron rúdakon száradó, sötétpiros paprikafüzérek s messzire fehérülő „búboskemence“.
18. A 4. képen látható jegenyenyárfák ősszel.

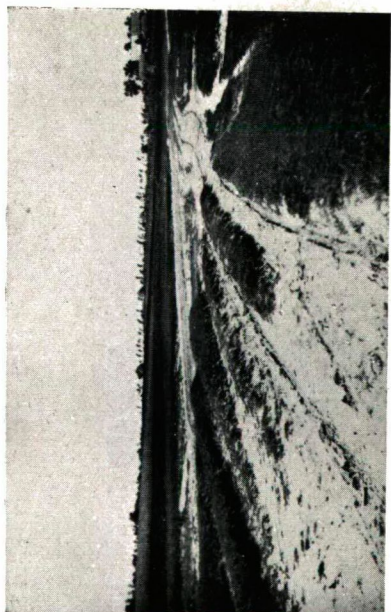

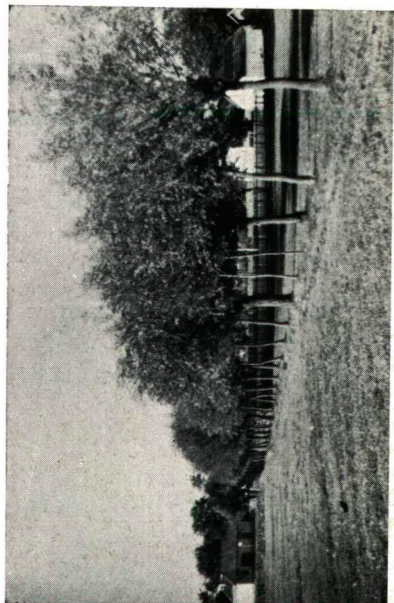
2

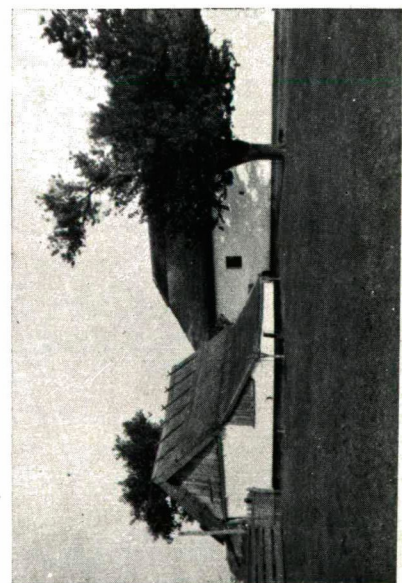
4

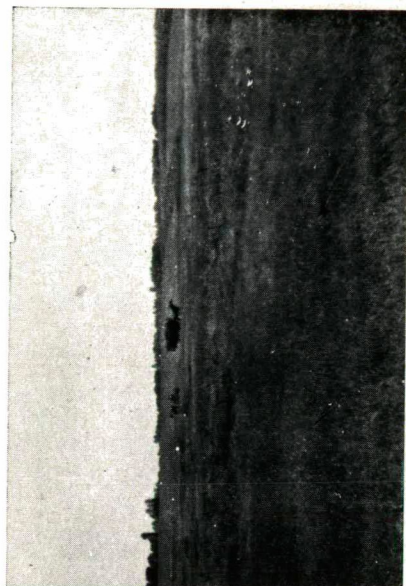
1

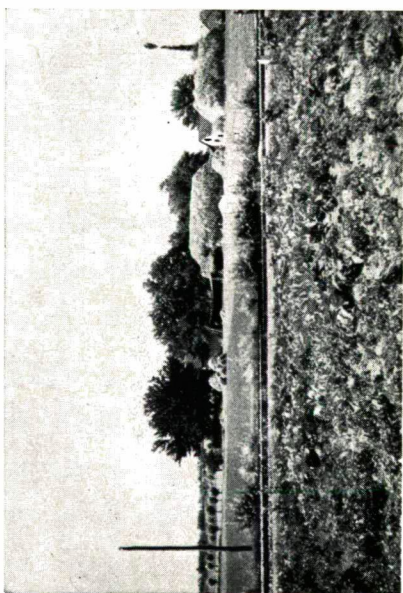
3

6

7

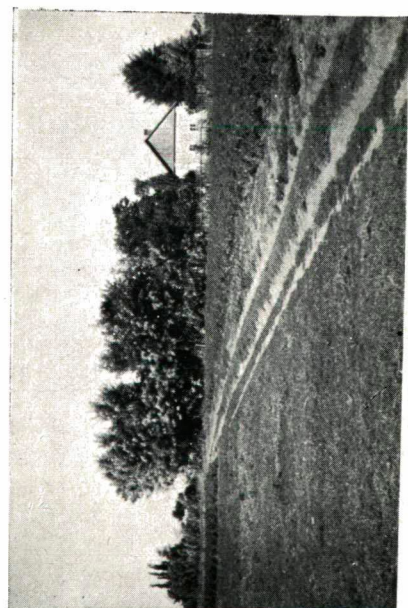
5

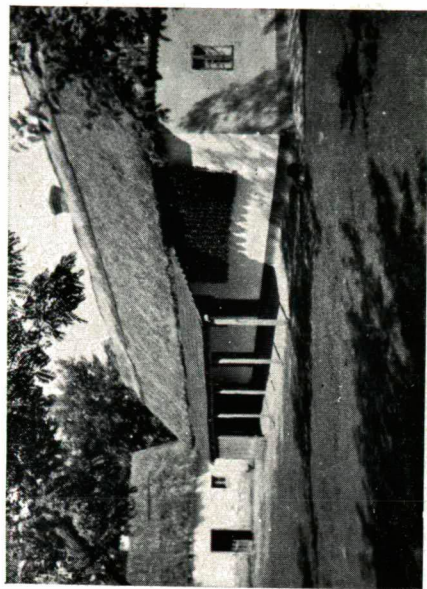
8

9

10

11

12

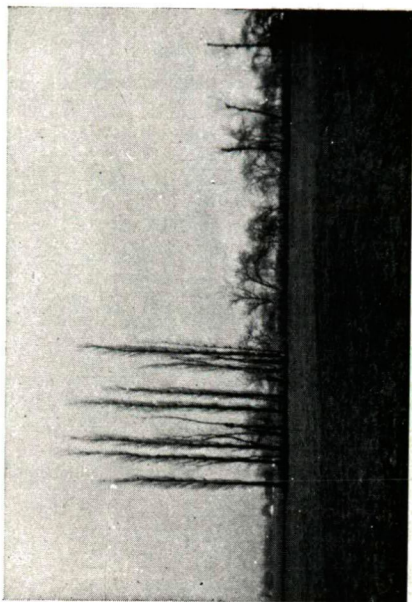
13

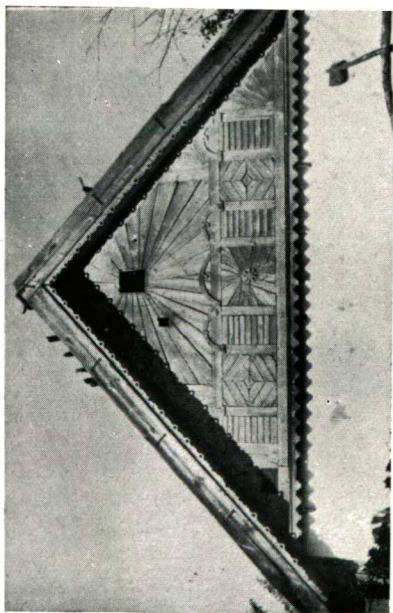
14

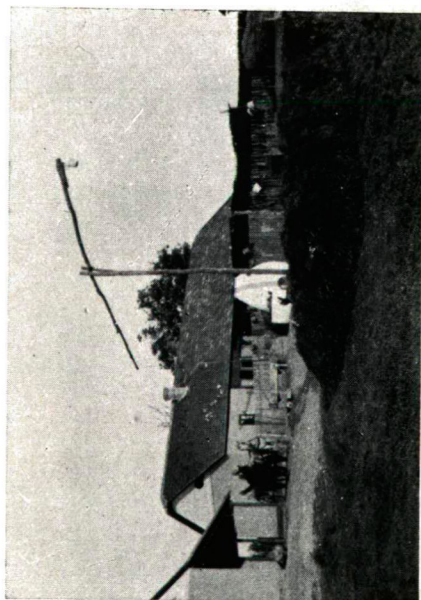
16

18

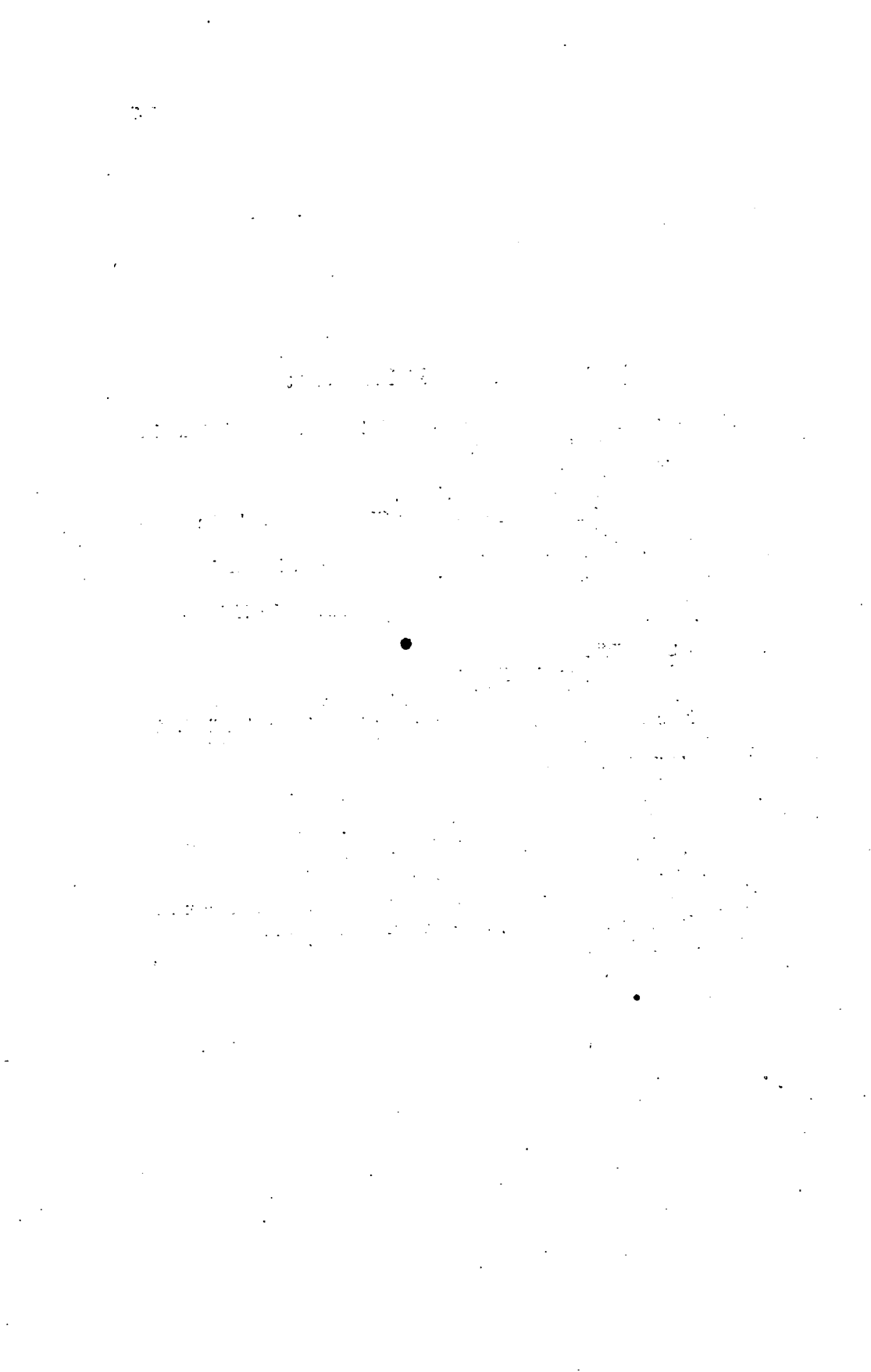
15

17

Erklärung zu den Lichtbildern :

1. Fahrweg am Rande einer Wiese („Semlyék“). Weisse Flecken der stark „ausgelaugten“ Szikboden.
2. Paprikafeld.
3. Weidenreihe am Rande eines „Semlyék“.
4. Pappeln. Rechts von Akazien umsäumter Obstgarten. Im Vordergrunde unbebaute Fläche.
5. Einzelhof („Tanya“) mit Maulbeerbäumen, in der Nähe Strohschober. Im Vordergrunde die Kleinbahn .
6. Einzelstehender Maulbeerbaum, dahinter ein Stall. Links Hühner- und Schweinestall.
7. Wiese („Semlyék“).
- 8., 9. Einzelhof („Tanya“) im Herbst.
10. Der auf Abb. 8. abgebildete Einzelhof im Sommer.
11. Bauernhaus mit Rohrdach und mit offenem Traufdach (Hausflur). An der vom Regen geschützten Hauswand Paprikakränze. Links bau-fälliger Teil eines Stalles.
12. Maisstengel-Haufen.
13. Maisscheuer.
14. Altes Wohnhaus mit Rohrdach. Das Traufdach ist mit Latten umzäunt.
15. „Sonnenstrahlen-Giebel“, eine alte Szegeder Bauweise.
16. „Moderner“ Ziegelbau mit Hausflur und grossen Fenstern.
17. Wohnhaus mit Ziegeldach. Im Hofe dunkelrote, auf Stangen trocknende Paprikakränze und weit leuchtender, weisser Bauernofen.
18. Die Pappeln des 4. Bildes im Herbst.

TARTALOMJEGYZÉK

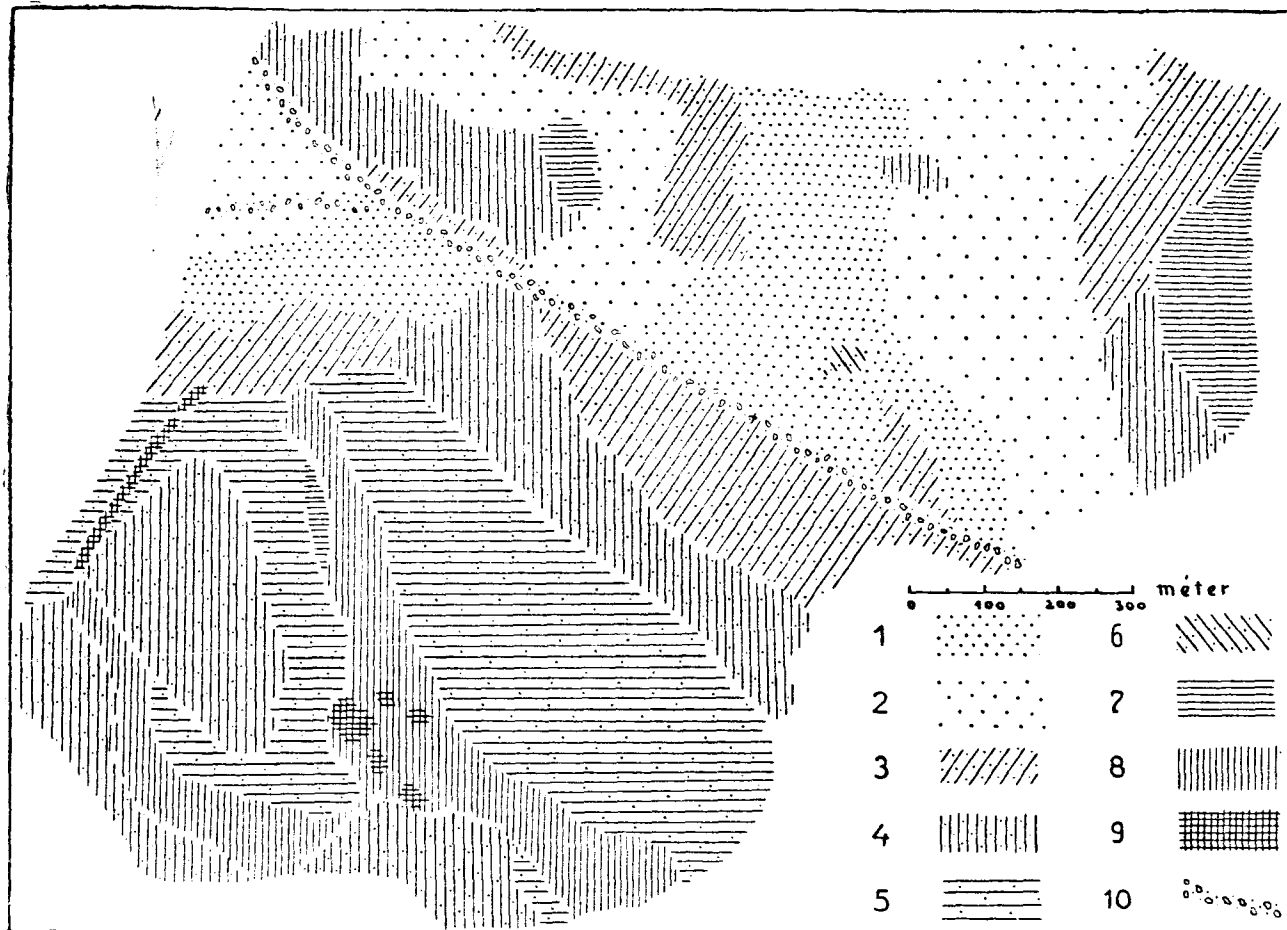
	Oldal.
<i>A tájleírás Granő szerint</i> — — — — —	73
Alapfogalmak. A terület elhatárolása. A leírás módszere	
<i>A kunhalmi terület kiválasztása</i> — — — — —	76
<i>A táj analízise</i> — — — — —	78
Domborzat — Talaj — Kataszteri földhatárok — Növényzet — Állatok — Mozgékonyság — Nyári színek — Őszi színek — Át- alakított anyag — Változékonyság — Talajhordképesség — Akadályozottság — Nyíltság	
<i>A táj szintézise</i> — — — — —	91
Formafelszínek — Talajfelszínek — A növényzet felszínei — Át- alakított anyagok felszínei — Szintetizálás útján nyert terület- egységek — Összefüggések a formafelszínekkel — Összefüggé- sek a talajjal — Összefüggések a kataszteri földhatárokkal — Összefüggések a növénytakaróval — További összefüggések	
<i>Forrásmunkák</i> — — — — —	102
<i>Irodalom</i> — — — — —	102
<i>Methodische Beschreibung eines Teiles des Tanyagebietes der Stadt</i> <i>Szeged</i> (Zusammenfassung) — — — — —	
<i>A fényképek jegyzéke</i> — — — — —	106
<i>Erklärung zu den Lichtbildern</i> — — — — —	107
<i>Mellékletek:</i>	
I—V tábla fényképek	
A/I—Sz/XVI térképek	

The map displays the study area with contour lines and spot heights. The spot heights are marked with diamond symbols and numerical values. The contour lines are labeled with values such as 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, and 100. A scale bar at the bottom right indicates distances in meters, ranging from 0 to 250. A north arrow is located in the bottom right corner, pointing towards the top right of the map.

Jelmagyarázat — Zeichenerklärung:
1 = félméteres szintvonal — 1/2 m-Höhenlinien

A/II Talaj — Boden

- 1 = homok — Sand
 2 = futóhomok — Flugsand
 3 = humuszos homok — humushaltiger Sand
 4 = iszapos homok — schlammiger Sand

Jelmagyarázat — Zeichenerklärung:

- 5 = homokos vályog — sandiger Lehm
 6 = agyagos homok — lehmiger Sand
 7 = humuszos iszap — humushaltiger Schlamm
 8 = termőszik — Szikboden

- 9 = „vak”-szik foltok — weisse, stark „aus-
 gelaugte” Flecken der Szikboden
 10 = homokos kavics — sandiger Kies

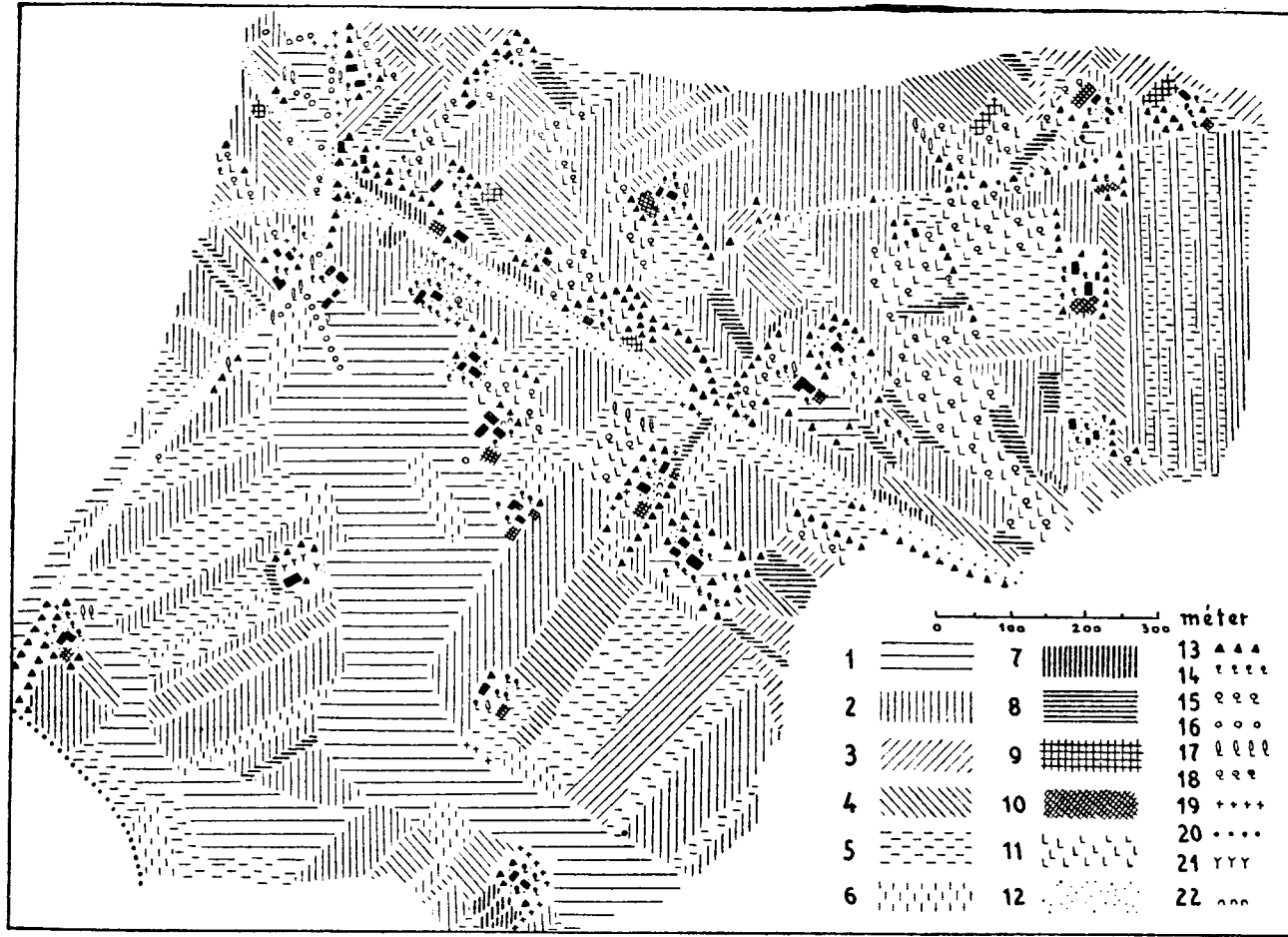
A/III Kataszteri földhatárok — Grenzlinien in der Katasteraufnahme

Jelmagyarázat — Zeichenerklärung:

1 = parcellahatárok és tanya — Grenzlinien der Parzellen und Tanya (= Einzelhof)

A/IV Növényzet — Vegetation

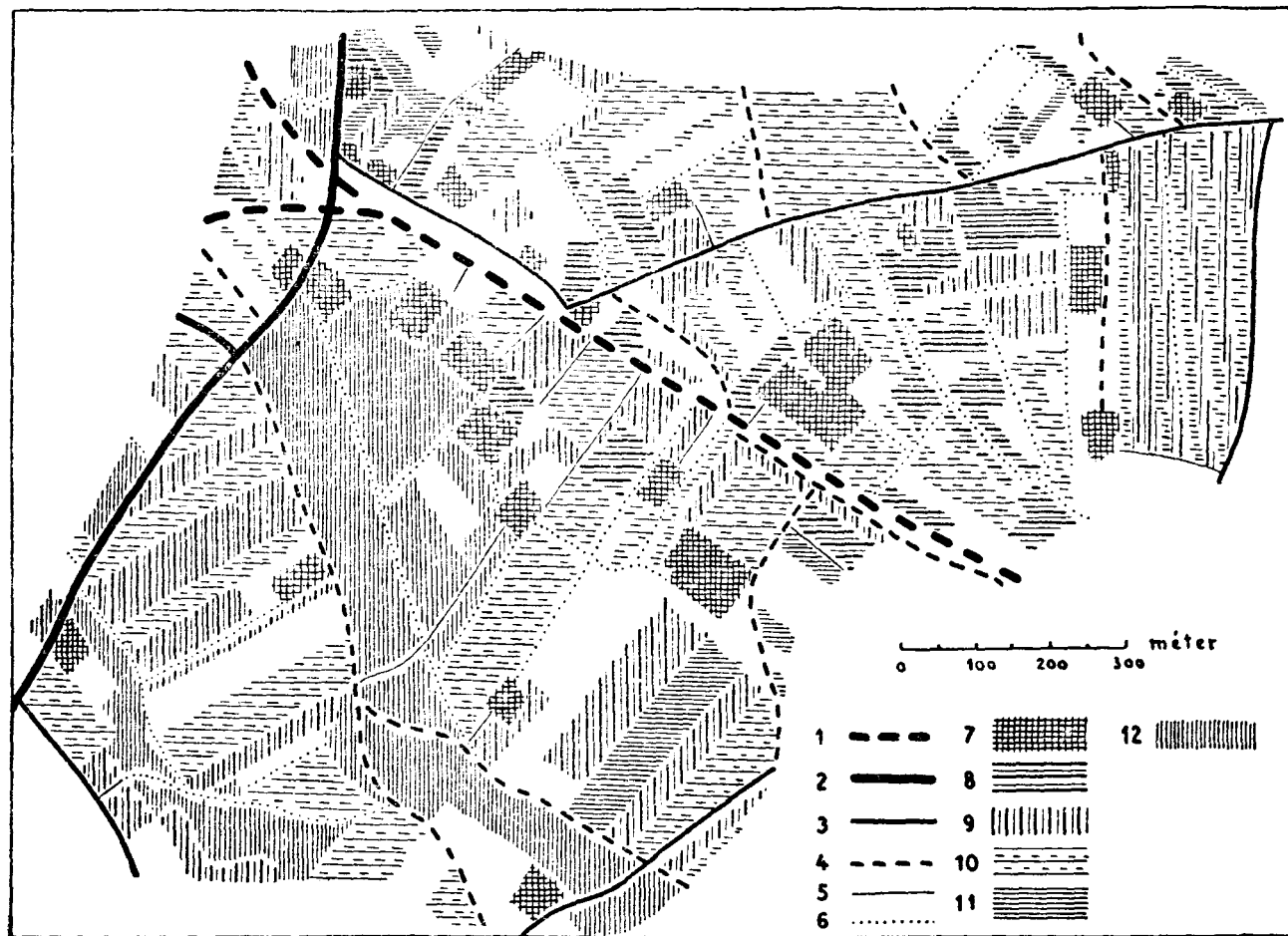
Jelmagyarázat — Zeichenerklärung:

- 1 = „semlyék“ — Wiese
(kaszáló-legelő)
2 = búza, rozs — Weizen, Roggen
3 = árpa — Gerste
4 = kukorica — Mais
5 = paprika — Paprika

- 6 = cékla — rothe Rübe
7 = burgonya — Kartoffel
8 = „here“ (lucerna) — Luzerne
9 = vegyes — gemischte Kultur
10 = kert — Garten
11 = szőlő — Weingarten

- 12 = elszórt növényzet — zerstreute Pflanzen
13 = akácfa — Akazie
14 = eperfa — Maulbeerbaum
15 = gyümölcsfa — Obstbaum
16 = fűzfa — Weidenbaum

- 17 = jegenyenyárfa = Pappel
18 = diófa — Nussbaum
19 = „olajfa“ — Elaeagnus
20 = eperővény — maulbeere Hecke
21 = „ecetfa“ — Ailanthus
22 = bokor — Busch

1 = rendszeres vonatjárat — regelmá-
siger Zugverkehr
2 = sűrű — dicht
3 = igen gyakori — sehr häufig
4 = elég gyakori — genug
5 = ritka — selten
6 = aló közlekedés — Fuss an erverkehr

Jelmagyarázat — Zeichenerklärung:

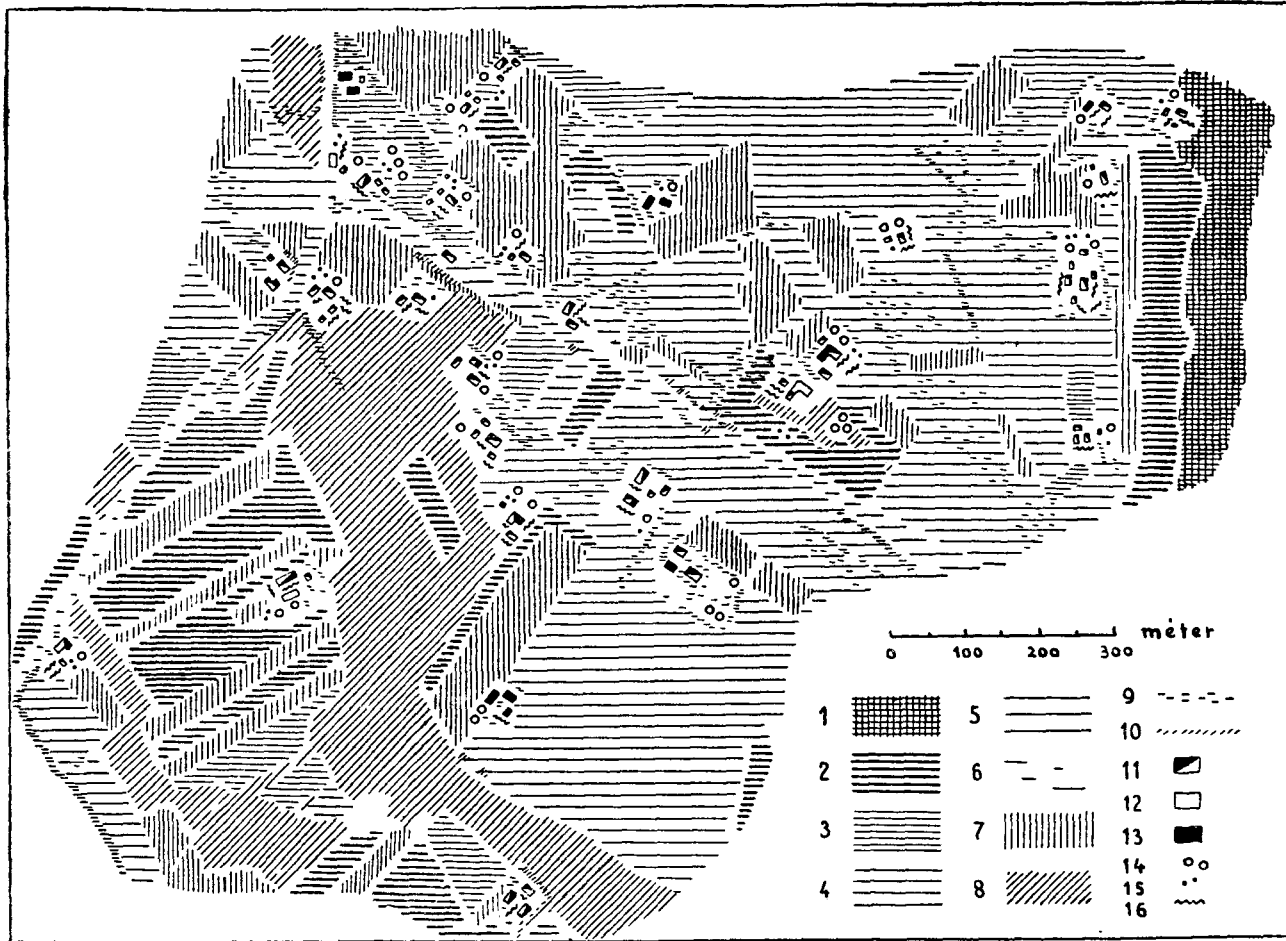
8 = állandó emberi mozgás —
9 = gyakori
10 = ember kétszer járja
11 = kocsik, ló
jószág egyszer
ember négyszer
kocsik, ló

stetige menschliche Bewegung
häufige
vom Menschen zweimal betreten
" Wagen, Pferde "
" Vieh einmal "
" Menschen viermal "
" Wagen, Pferde "

jel nélküli foltok : arány-
lag kevés emberi mozgás

Flecken ohne Zeichen :
verhältnismässig wenig
menschliche Bewegung

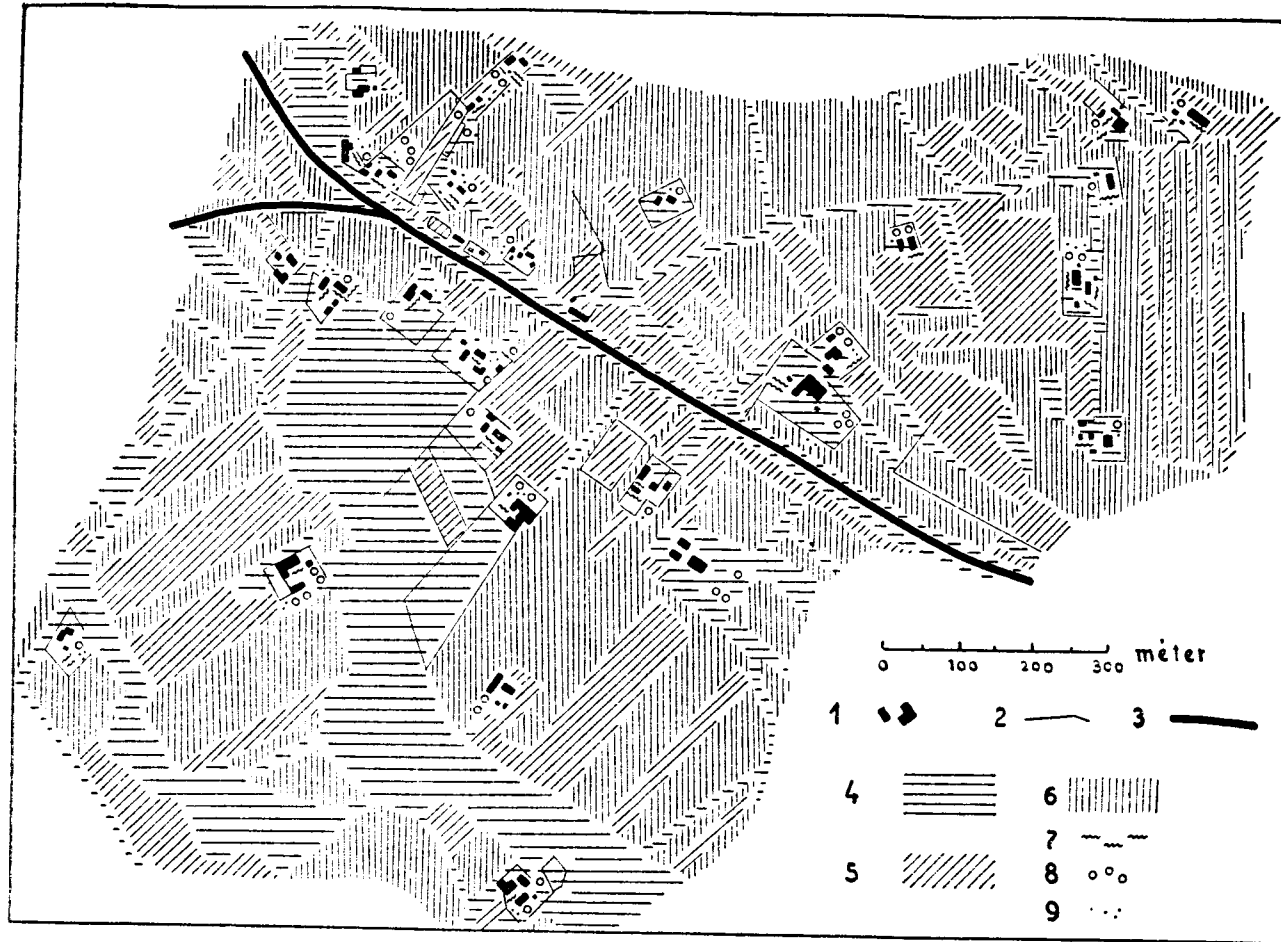
A/VII Őszi színek — Farbenflächen im Herbst

Jelmagyarázat — Zeichenerklärung:

1 = fekete	— schwarz	7 = élénkzöld — lebhafigrün	11 = piros	— rothen
2 = szürkésbarna	— gräulichbraun	8 = fakózöld — fahlgrün	12 = fehér	— grauen
3 = barnásszürke	— bräunlichgrau	9 = fatörzsek — Baumstämme	13 = fekete	— schwarzen
4 = fakószürke	— fahlgrau	10 = olajzöld — olivengrün	14 = sárga szalmakazlak	— gelbe Strohschober
5 = tájszín	— denfarben		15 = sárga kukorica	— gelbe Mais
6 = világos zöld	— hellgrün		16 = sárga kukorica	— gelbe Mais

A/IX Változékonyság — Veränderlichkeit

Változatlan — Unveränderliche:

- 1 = épületek — Gebäudekomplex
- 2 = kerítés — Zaun
- 3 = sínpár — Geleise

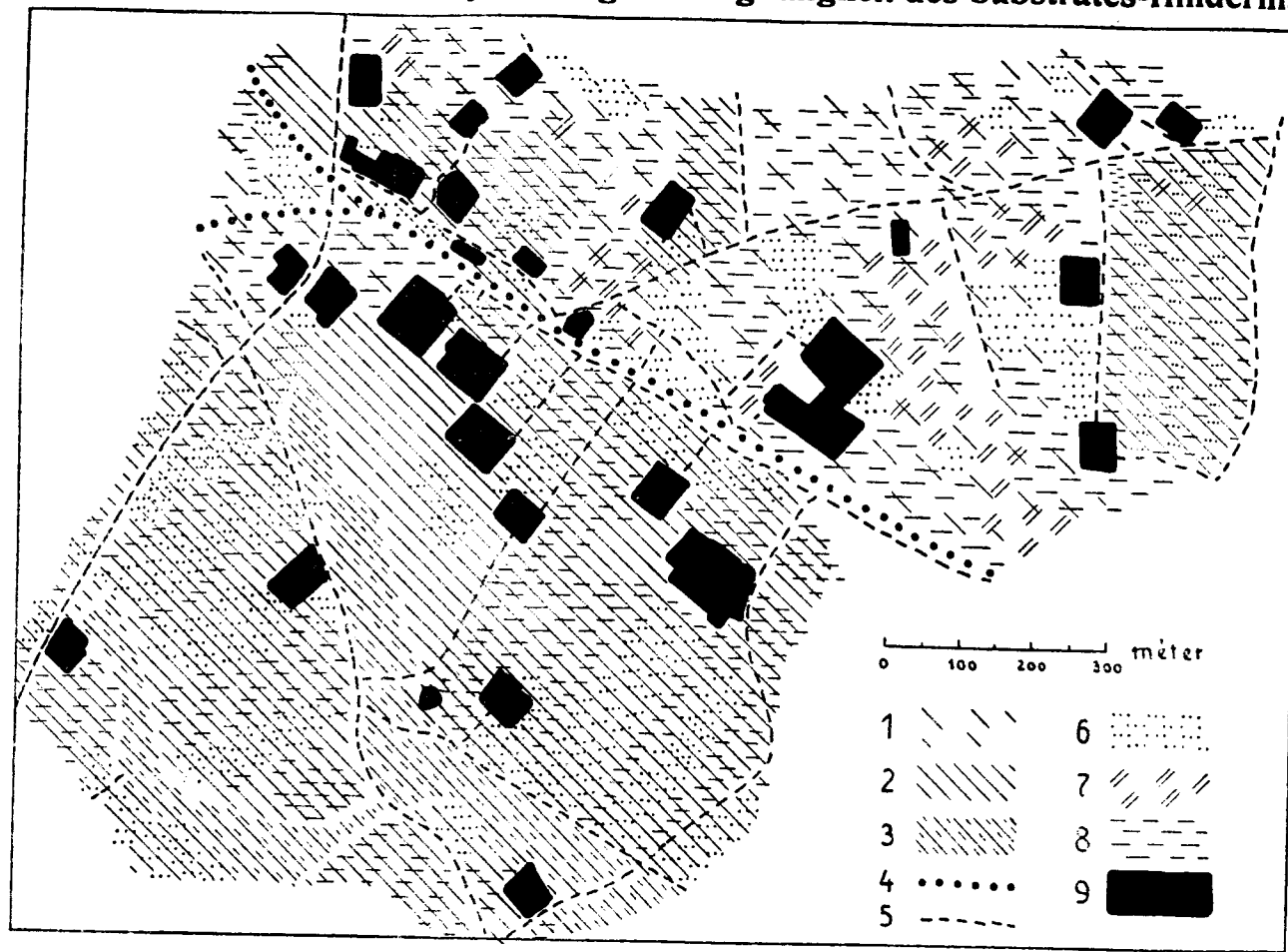
Jelmagyarázat — Zeichenerklärung:

- 4 = évente { kétszer
- 5 = színét { háromszor
- 6 = { többször
- 7 = paprikafűzér — Paprikakränze

Változó — Veränderliche:

- változtató — Pflanzen-
- és vertikálisan — decke mit
- is megváltozó — jährlich
- zweimal } wechselnder
- dreimal } Farbe und mit
- mehrmals } wechselnder
- 8 = szalmakazal — Strohschober
- 9 = Meistengel-Haufen

A/X Talajhordképesség-akadályozottság — Tragfähigkeit des Substrates-Hindernisse

Jelmagyarázat — Zeichenerklärung:

- 1 = laza homok — lockerer Sand
 2 = kötöttebb talaj — etwas gebundener Sand
 3 = kötött (szikes) talaj — schwerer Szikboden
 4 = töltés — Damm
 5 = kocsíút — Fahrweg

- 6 = a növény- 0,5 m alatt
 7 = takaró 0,5 m – 1 m } időszakos
 8 = magassága 1 m felett } akadály
 9 = tanyaterület, állandó akadály

- Höhe der Pflanzen- < 0,5 m } periodisches
 — decke 0,5 – 1 m } Hindernis
 — Gebäudekomplex, beständiges Hindernis > 0,5 m

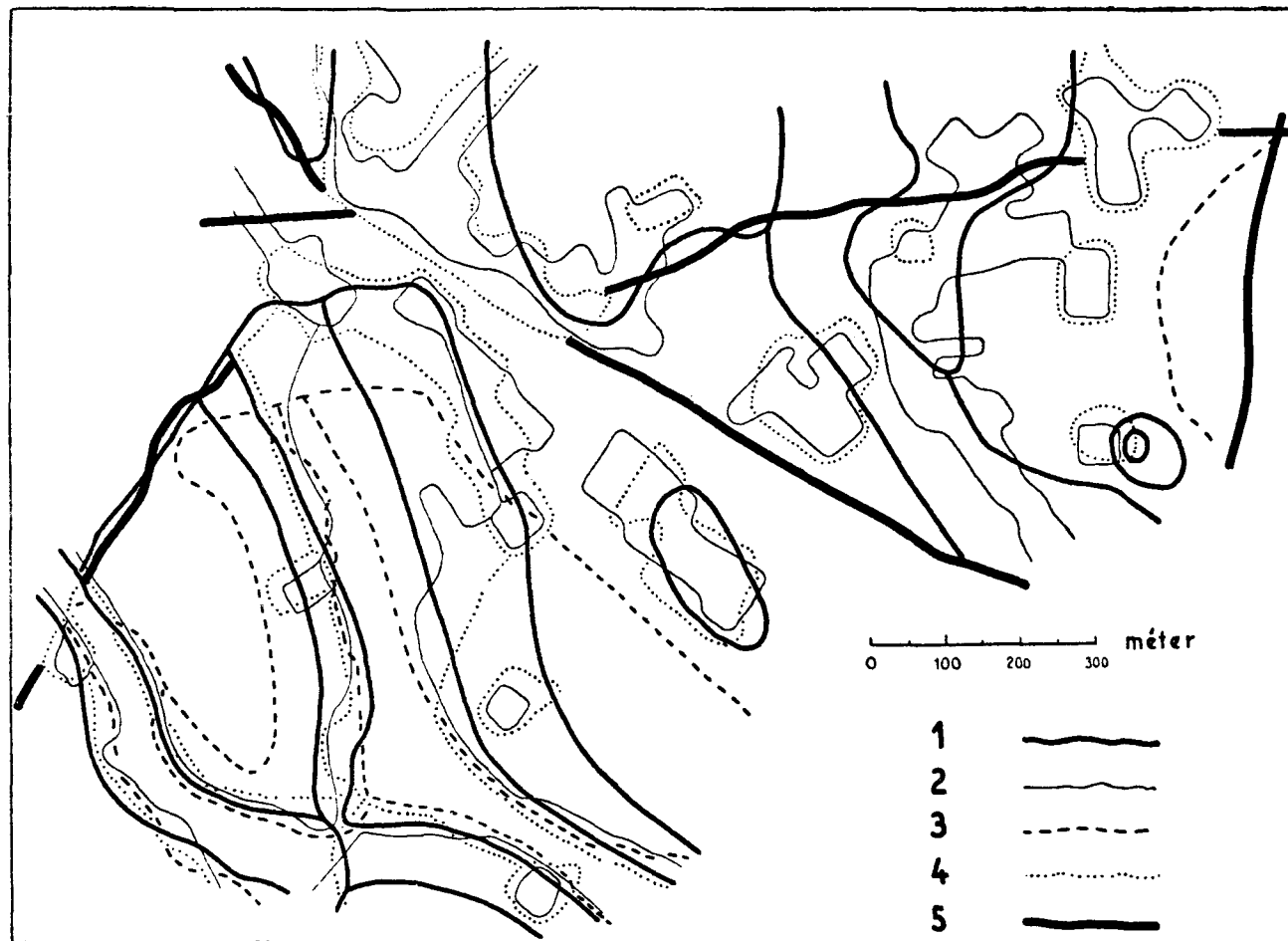
The map displays a complex geological structure with various patterns and symbols. A dashed line outlines the main area of interest. A scale bar at the bottom right indicates distances from 0 to 300 meters. The legend identifies six symbols:

- 1: Diagonal hatching (top-left to bottom-right)
- 2: Horizontal hatching
- 3: Vertical hatching
- 4: Solid black area
- 5: Dotted line
- 6: Dashed line

Flecken ohne Zeichen: offenes, obwohl ziemlich begrenztes Medium

4 = } legyőzhető akadályok — übersteig-
5 = } barer oder umgehbarer Isolator
6 = a leírt terület határa — Grenze des
behandelten Gebietes

Sz/XVI Szintétizált területegységek — Synthetische Raumeinheiten

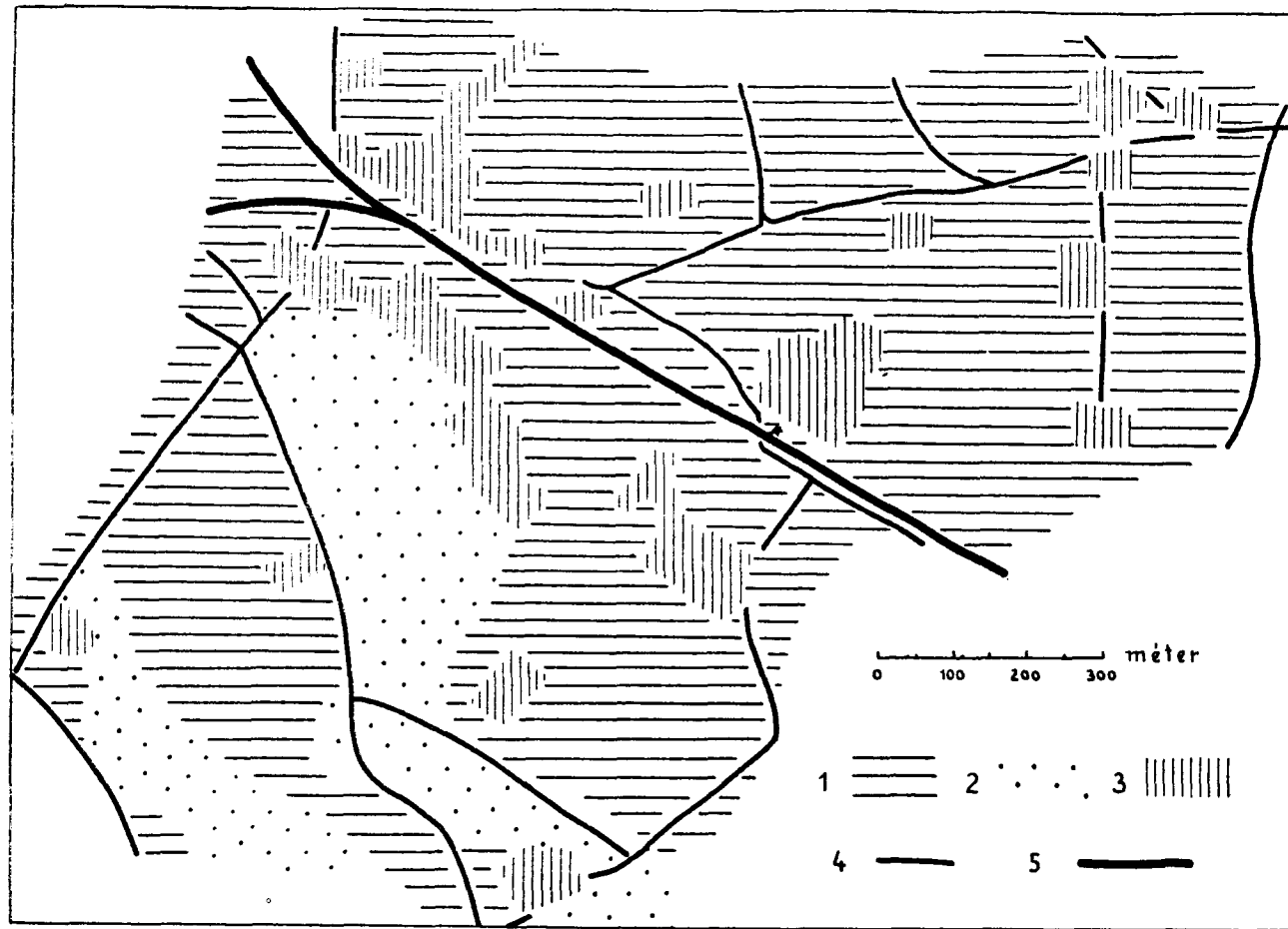

Jelmagyarázat — Zeichenerklärung:

1 = formafelszínek határa — Flächengrenze der Oberflächenformen
 2 = növényzeti felszínek határa — Flächengrenze der Vegetation
 3 = talajfelszínek határa — Flächengrenze des Bodens

4 = átalakított anyag-felszínek határa — Flächengrenze des um-
 geformten Stoffes
 5 = út — Weg

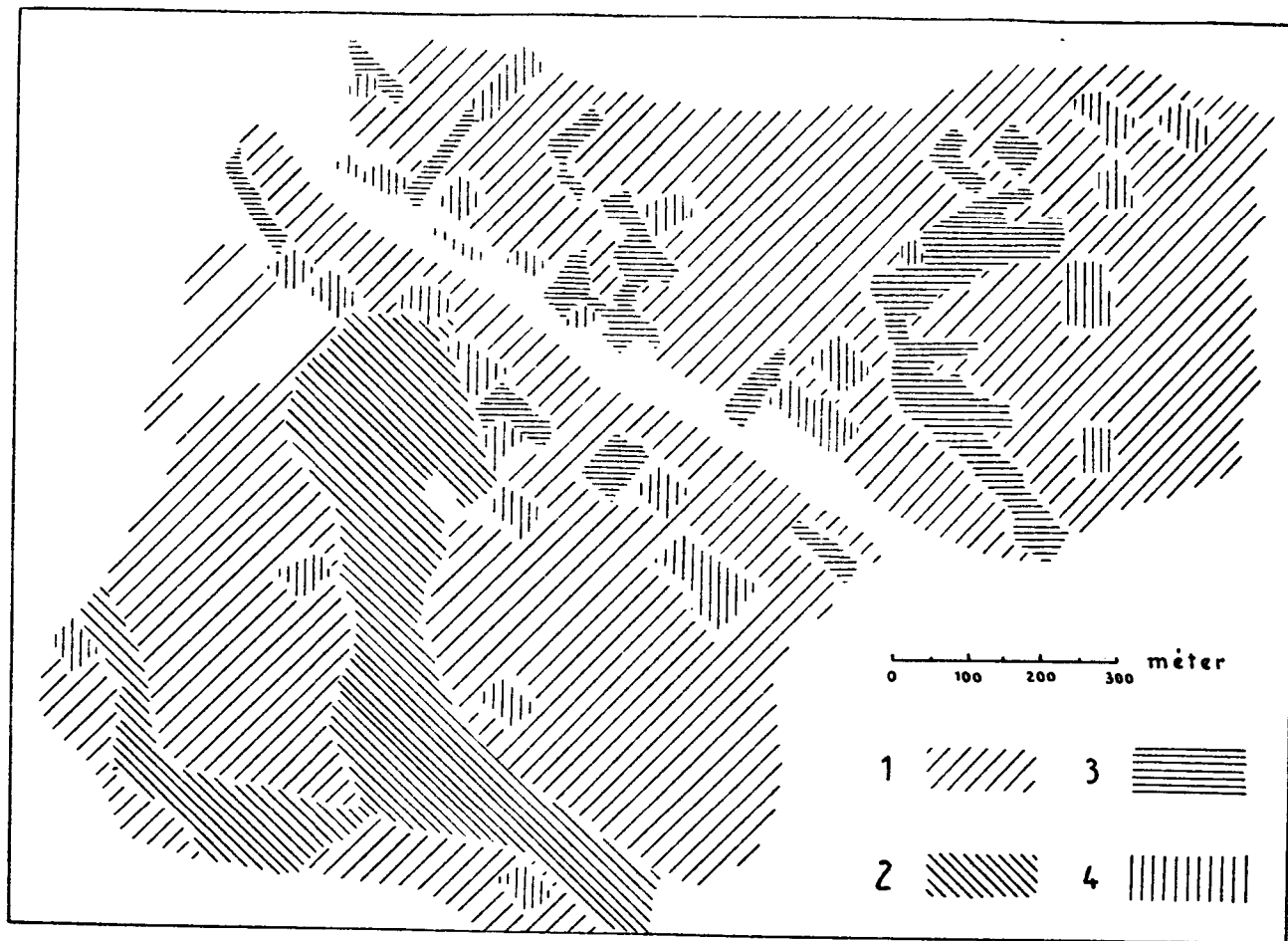
Sz/XV Átalakított anyagok felszínei — Flächen der umgeformten Stoffe

Jelmagyarázat — Zeichenerklärung:

1 = megművelt terület — bebaute Fläche	3 = épületcsoportok — Gebäudekomplex
2 = természetes terület — Naturfläche	4 = út — Weg
	5 = vasút — Kleinbahn

Sz/XIV Növényzeti felszínek — Flächen der Vegetation

Jelmagyarázat — Zeichenerklärung:

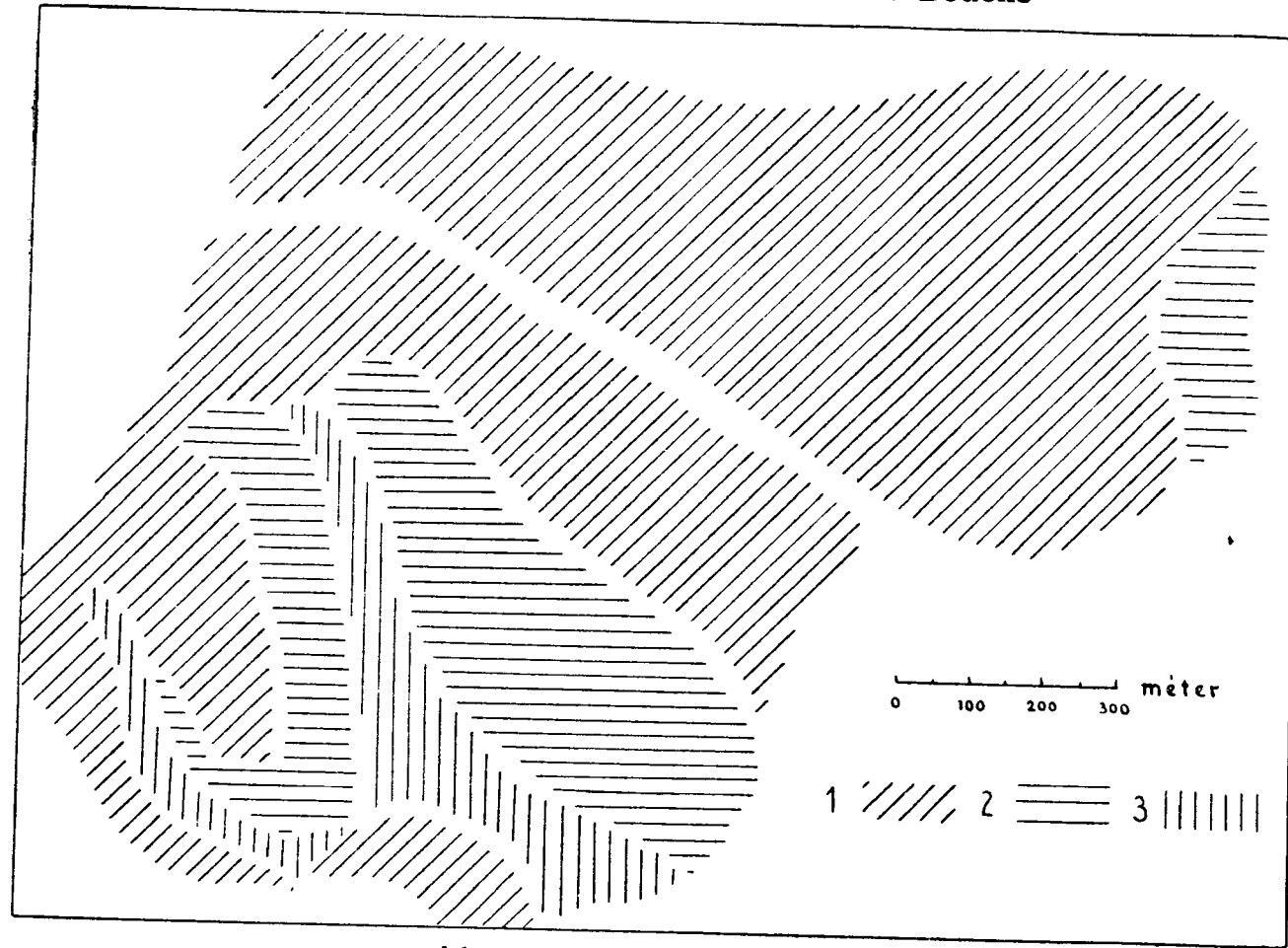
1 = szántóföld — Ackerfläche

2 = kaszáló-legelő — Wiesenfläche

3 = szőlő és gyümölcsös — Wein- und Obstgarten

4 = facsoport — Baumgruppe

Sz/XIII Talajfelszínek — Flächen des Bodens

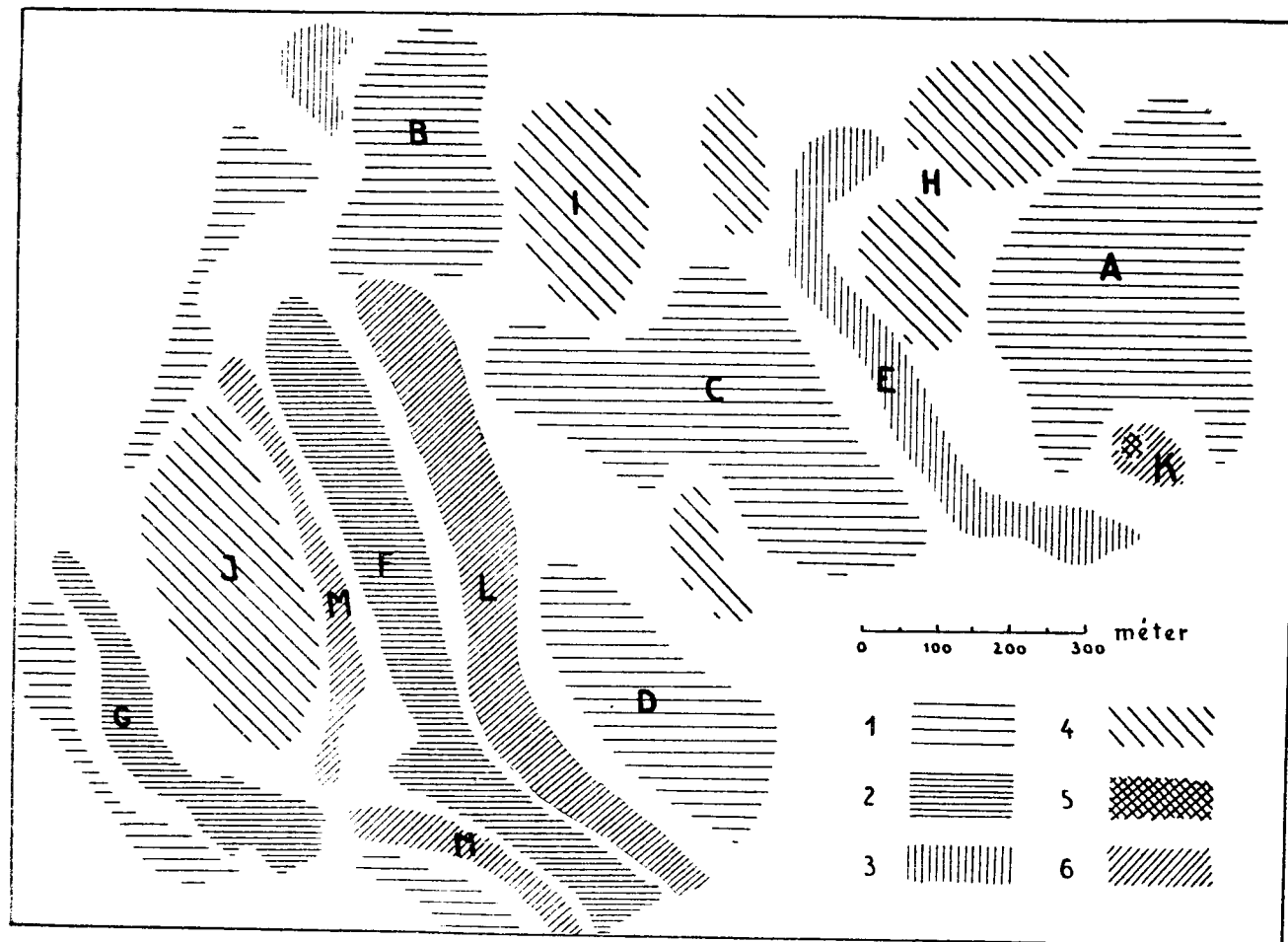

1 = homok — Sandfläche

Jelmagyarázat — Zeichenerklärung:
2 = kötöttebb talaj — etwas gebundene Bodenfläche

3 = szik — Szik-(Alkali-)bodenfläche

Sz/XII Formafelszínek — Flächen der Oberflächenformen

1 = sík — Ebenefläche
2 = lapály — Flachland

Jelmagyarázat — Zeichenerklärung:

3 = hajlat — Flachmulde
4 = hát — Erhebung

5 = halom — Hügel
6 = lejtő — Neigungsfläche

ACTORUM SECTIONIS GEOGRAPHICO-HISTORICAE

Tomus I.

- Fasc. 1.: *J. Banner*: A neolithikum Szarvason. — Das Neolithikum in Szarvas. — *J. Banner*: A bánkúti lovassír. — Das Reitergrab von Bánkút 2—
- Fasc. 2.: *J. Deér*: Heidnisches und Christliches in der altungarischen Monarchie 5—

Tomus II.

- Fasc. 1.: *K. Kogutowicz*: Előszó. — Vorwort. — *R. Wagner*: Szeged időjárása 1930-ban. — The Climate of Szeged in 1930. 8—
- Fasc. 2.: *L. Papp*: A kecskeméti tanyatelepülés kialakulása. — Die Gestaltung der „Tanya“-Siedlung von Kecskemét. — *Gy. Gayer*: Gödörháza. — *B. Benczur*: Békésszentandrás természeti, települési és társadalmi viszonyai. — Békésszentandrás. Landschaftliche, siedlungsgeographische und wirtschaftsgeographische Beschreibung eines ungarischen Dorfes. — *E. Moór*: A községhatárok alakulása. — Die Gestaltung der Gemeindege-markungen 250

Tomus III.

- Fasc. 1.: *Sz. Sulica*: A magyar irodalom és művelődés hatása a román irodalom és művelődés fejlődésére. — Influences hongroises sur le développement de la littérature et de la culture roumaines 250
- Fasc. 2.: *K. Marót*: Refrigerium. — Refrigerium 2—

Tomus IV.

- Fasc. 1.: *I. Bóna*: Csepelsziget. — Die Csepel-Insel. — *S. Fecske*: A Tápióvidék földrajza. — Die Geographie der Tápió-Gegend 2—